

Szépirodalom

Király László versei	5
Lackfi János: A színeváltozás zsoltára	9
Bozsik Péter: Pillanat. Kép.	12
Oravecz Imre: Alkonynapló	15
Medgyesi Emese: Provanszál debüt	21
Bartusz-Dobosi László: A szivárványépítő	31
Fellinger Károly: Ragyogás	35
Kántor Zsolt versei	43
Boda Edit versei	45
Nagy Dániel prózái	48
Száraz Pál novellái	51
Cseh Katalin versei	56
Ady András versei	60
Debreceny György versei	62
Ferenczes István: Búcsú Farkas Árpádtól	65

Literata Hungarica

Lövétei Lázár László: A „fekvőrendőr”-Petőfi	67
--	----

Vox Populi

András Hanga: A 2019-es romániai elnökválasztás második fordulója a Székelyföldön	73
--	----

Aranyág

Halász Péter: „Mondanám is, nem is, igazán átallok...”	92
--	----

SZÁRHEGYI ÍRÓTÁBOR, 2020

Markó Béla: Honnan jövünk? <i>Fiatal irodalom a rendszerváltás előtt</i>	102
Egyed Emese: Új, versengő <i>lapvilág</i>	111
Sánta Miriám: Ebből a <i>Szemponthól</i>	119
Tamás Dénes: Az <i>Éneklő Borz</i> nyomában	125
Codău Annamária: Egy légkörteremtési kísérlet: az <i>Árnyékhatár</i>	133
Demeter Zsuzsa: „Ha nem vettünk részt a trójai háborúban, ne akarjunk Homérosz kritikusai lenni”	144
Zsidó Ferenc: Jelenség és kortűnet	153

Szemle

Borsodi L. László: Szarajevó – Húsrózsák és üvegszilánkokban Isten arca (Bozsik Péter: <i>Behódolt tartomány</i>)	162
Bíró Mónika-Anita: „Szívesen élnék örök Alkonyatban” (Olga Tokarczuk: <i>Hajtsd ekédet a holtak csontjain át</i>)	177
Előfizetők névsora	181

SZERKESZTŐSÉG:

FŐSZERKESZTŐ: Zsidó Ferenc (zsidoferenc@yahoo.com)
FŐSZERKESZTŐ-HELYETTES: Fekete Vince (feketevince@gmail.com)
SZERKESZTŐK: György Attila (attilius@gmail.com)
Mirk Szidónia-Kata (mirksz@yahoo.com)
Molnár Vilmos (urbsic@yahoo.com)
SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: Bodor Zsolt (bodorazsolt@gmail.com)
KORREKTOR: Ferencz S. Csilla (achilla76@gmail.com)
GRAFIKAI SZERKESZTŐ: Léstyán Csaba (lestyancsaba@yahoo.com)
ÜGYVEZETŐ: Antal Margit (margital57@yahoo.com)
TITKÁRNŐ: Simon Ildikó (ildiko.simon@ymail.com)
KÖNYVELŐ: Balázs Sarolta (balázssarolta13@gmail.com)

KÜLSŐ MUNKATÁRSAK: Farkas Árpád, Lakatos Mihály,
Lőrincz György, Lövetei Lázár László,
Nagy Koppány Zsolt, Tánczos Vilmos,
Zsigmond Andrea

TÖRDELŐ: Botár Emőke – Pro-Print

ALAPÍTÓ-FŐSZERKESZTŐ: Ferenczes István (1997–2010)

KIADÓ: Hargita Megye Tanácsa
Hargita Kiadóhivatal
Székelyföld Alapítvány

FELELŐS KIADÓ: Borboly Csaba,
Hargita Megye Tanácsának elnöke

NYOMTA: Alutus Nyomda, Csíkszereda
FELELŐS VEZETŐ: Hajdú Áron igazgató

ISSN 1453-3871

ELÉRHETŐSÉGEINK:

Postacím: 530170 Csíkszereda, Tudor Vladimirescu u. 5. sz., Pf. 149
Telefonszámok: (004)0266–311 775, (004)0266–311 026 (fax), (004)0746–195 413
E-mail cím: szekelyfold@hargitamegye.ro; honlap: www.szekelyfoldfolyoirat.ro

ELŐFIZETÉSI DÍJ:

Belföldieknek: negyed évre 15,00 lej, fél évre 30,00 lej, egy évre 60,00 lej
Külföldieknek: negyed évre 22,50 lej (1500 Ft, 7 EUR), fél évre 45,00 lej (3000 Ft,
14 EUR), egy évre 90,00 lej (6000 Ft, 28 EUR)

Belföldi előfizetőinktől a díjat kérjük postai utalványon, a következő címre küldeni:

Simon Ildikó – Editura Harghita, Pf. 149

Folyószámláink: RO20 TREZ 3512 1G33 5000 XXXX/RON

Editura Harghita, Trezoreria M-Ciuc, Sucursala Harghita

RO53 RNCB 0152 0423 6585 0003/EUR

RO26 RNCB 0152 0423 6585 0004/HUF

Fundația Székelyföld, Banca Comercială Română M-Ciuc, Sucursala Harghita

SWIFTCOD: RNCBROBU

Király László

A LINA

Takácsné – tudod. Emma,
a szőkéske-kövérecske –
hagyta itt az erkélyen, mivelhogy
ő maga elrepült örökre Kanadába.
Emma. Emlékszel! A fiához.

Hogyhogy milyen Takács? A piktor!
Festőművész! Itt mázolgatott a Törökvágáson.
A Törökvágás pedig: egy utca,
Kolozsvárt.
Tanulj tinó, ökör lesz belőled!
S volt az a bombázó szeretője.
A barna. Fekete! Mindenki bámulta.
Együtt is éltek rendesen.
Mevolt annak mindene, elől-hátul.
(A nőnek.)
Így nem nehéz festeni.

Mondom: a fiához. Emma.
„Micsoda AIRPORTOKAT láttam, Király úr!”

De haladjunk! Tehát: fekvő akt.
Szobor. Vagyis terv. Gipsz.
Kósa Huba munkája, az öreg Benczédi
még emlékezett rá a 30-as évekből,
egy jól sikerült kiállításról.
Benczédi. Tudod.
Sándor bátyánk. A szobrász. A harsány.

„Lina – mondta a feleségem. – Mától kezdve!”

Évekig hevert limlomok között –
kicsi, tömzsi, szexis utcalány.

Gipszmeztelen, gipszkívánatos.
Csak annyi, hogy ki visel ma már
ilyen frizurát?! De a combja! Ó!

Lábujjai itt-ott töredezve,
piszécské orra csonka, de vonzó.
Fehér Lina – még csak szob'... És
úgy látom, sose lesz szobor, végleges.

Kolozsvári Vénusz!
Fesse le bronzzal, aki akarja.
Kibírja.

KaroLina, KataLina, MaLina.
Családtag. Örököltük.
Kicsi Angyal. Fekvő. Ötezer lehet.
Ötezer mi?
Semmi, semmi. Csak úgy, ötezer...

CIFRÁZATLAN. DÍSZTELEN

E most író-dó költeményen
ezer bogár szaporáz föl-alá
és néha szerte-szét, akár egy
jól szervezett mozgalom, mifelénk.

Köszönjük, jól vagyunk. A szomszédasszony
globalizált beállítottságú cicája
elszántan surran
javakorabeli diófánkra, ki most tölti
hetvenedik évét. Fiatal.

Csak hogy nem sikerül (a macskának).
Balf(ácán) lehetne, de hát leány.
Nutzi – a neve (tőlünk kapta) –,
de magyar.

Csemetéink lelkesen igyekeznek:
alma, körte, cseresznye, szilva – már most,
jó előre, nemes pálinkaszag (illat?)
lengi be a kertünk, mely csupa
nagyapa-dédapa-ükapa lábnyom.

A harkályunk fakopács, de lusta;
úgy gyakorolja mesterségét, akár egy elszánt
társadalmi megbízott! – Csak dolgozni
ne kelljen! Ne kelljen...
Nincs még dió. Csak lesz! Kipp! Kopp!!!
Csupa ígéret egész birtokunk.

Nyugalom hava, augusztus ünnepeké,
midőn lejár, aminek le kell járnia,
s titkon közeleg, minek jönnie kell.

Befordul az utcasarkon rögvést –
semmi jót nem hozó hírvivő.
Egész nyarat átölelő álnok mosoly...
Nyiss kaput!

Uram, mennyit váraкоztunk életünkben!
És Te Magad is.

IN MEMORIAM

Hajnalodik kakasszóra.
Talpra!
Jönnék a *hovalettjeim*.

Hovalett Mari (Adonyi),
keresztlányom! Miféle önkény
elhúzni közülünk – KÖZÜLÜNK! – csak úgy...?

Hovalett Józsi Bácsi (ezredes Józef
Czapski/Csápai – karján az örök tetkóval:

ERDÉLYÉRT –, miután kitáncolta magát
Annával (Ahmatova, orosz költőasszony)
fogolyként Kazahsztánban, és aztán
sok év múlva, összeesett a kvári Fötéren, csak úgy,
telezseb elküldetlen levéllel.

Valódi szabadlengyel magyar *hovalett*.
Szolgál-e még – kérdem – odafönt a hősi
Krajówa Armijában (Honi Hadsereg)?
Ejtőernyős, kinek emlékét lelőni sem lehet.

És Annamari (Kinde) tangózik-e még,
ahogy billegett e sorok írójával
Nemes Zete Lakán? *Hovalett?*

Ennyi a sor itt most – és sajnos: csak egyelőre.
Sóvárad, Vass utca, öröklét-illat a
diófánk alatt –, és közelednek a többiek is.
(Bogdán!)

Sodorják őket fene fátumok.

Ám ha éppen verset írnak – s azt teszik! –
szóval-tettel ebben a szürke égben,
e tisztamocsok feketefehérben –
toborzok nekik, igazságtevőként,
táncra kelő ezer olvasót.

Szól a kakas már – hajrá, hajrá *hovalettjeim!*...

P. S.

Hajnali tánc, nem múltó vigalom.
Csupa szűzfehér papírlap a holnap.

Ti üzentétek: nincs rút hátra-arc!
Múlt(unk) s jövő(nk) egy és ugyanaz.

Lackfi János

A SZÍNEVÁLTOZÁS ZSOLTÁRA

A Tábor-hegyen megmutattad, Uram,
mennyre más vagy valójában,
mint mi mindannyian,
félelemtől sápadt arcúak,
szégyentől kivörösödött arcúak,
gürcöléstől napcserezett arcúak,
a te tejszínű, ködfehér, sugárzó arcodat
emberi beszéddel még leírni is bajos,
színedben elváltoztál,
zúzmarapüré, csillaghab,
napturmix, aranyzsősz,
próbálkozom, és körbedobálom
szőnyilakkal ezt a Darts-táblát,
de a közepét, Uram,
honnan a koncentrikus körök
kisugároznak, honnan a vízfelszín
gyűrűi egyre tágulnak,
sosem találom el.
Arcod valójában égitest,
természeti jelenség,
természetfeletti jelenés,
arcod arcabb minden arcnál,
legarcabb arc.
Látod, megint csak dadogok,
hol felturbózott szóvirágokkal
szeretném megfogni az élményt,
hol azzal, hogy mindig ugyanazt
ismételgetem varázsige gyanánt,
hátha az átváltozás megtörténik újra,
pusztán a surrogó szavak
összedörzsölésekor
keletkezett hő révén.

Ha sokáig, gyorsan, erősen
csiszatolom a fát a fával,
felcsap a tűz,
ha két kavicsot
egymáshoz ütügetek,
kipattan közülük a szikra,
de bármедdig fenem egymáshoz
a szavakat, nem sistereg elő
közülük a te színeváltozott arcod.
Ráadásul a te színeváltozott arcod
nem is azt üzeni,
amit első döbbenetemben
kisilabizálok belőle.
Nem azt, hogy te jó ég,
mennyire más
a te valódi arcod!
Hanem azt, hogy te jó ég,
mennyire más lenne
az én valódi arcom!
Mert az én valódi arcom
a te arcodról másolt arc,
arcodom arcomod.
Csak persze beszököm a kamrába,
összemaszatom lekvárral,
össze nutellával, hizlaló bűnökkel.
Csak persze bozótharcosnak
képzelem magamat,
összemázolom rejtőszínekkel,
mert az olyan ijesztő,
és én bizony kettéharapom,
aki utamba áll.
Csak persze összekennem
koszos kezemmel szégyenemben,
összetapicskolom félelmem könnyeivel.
Csak persze függöny mögé rejtem,
ágyruhába rejtem, fűbe rejtem,
kő alá rejtem, sós kútba rejtem

előled való bujkálásomban, Uram.
Szabadíts ki arcomból, Uram,
szabadítsd ki valódi arcomat, Uram,
hogy színeváltozásban éljek
színed előtt.

Növekvő
(vegyes technika, 80 x 100 cm)

Bozsik Péter
PILLANAT. KÉP.
(Sár utca, 1967 nyara)

Ladányi Istvánnak, a múltba

Hallom,
ugat a kutya,
jönnek a tanyáról.
(Szállásról,
ahogy mi mondtuk.)
Szaladok,
ahogy csak bírok.
Ki tudom nyitni a nagykapu kiskapuját,
fut anyám, nyitja a nagyobbik felét,
a nagybátyám jön lovas kocsival,
fújtatnak a hatalmas,
félelmetes, barna állatok.
Úgy mondjuk: pej.
(Deres, almásderes, sárga,
szürke, fakó, fekete
és tarka lovakról tudok már,
a miénk pej.)
A kocsit meg spediternek hívjuk.
A spediter téglatest alakú,
fémzárral lenyitható oldalai vannak fából,
vaspántokkal megerősítve.
Gumi a kereke.
Vendégoldalakat lehet rászerezni.
A vendégoldal lécre szögezett
deszkákból áll.
A spediter oldalán lévő fémvázba
kell becsúsztatni.
Így több szénát, szalmát stb.

lehet vele szállítani.
Régebben kocsink volt,
sose hívtuk szekérnek.
A kocsinak nagy a kereke és küllői vannak,
vasabronccsal vonták be a kerék külső részét,
ne kopjon a fa.
Csörög, csattog,
különösen kövesúton,
a poros földúton kevésbé.
Nem fut és nem robog.
(Az autó meg, ugye, csak autó,
önjáró szerkezet.
Autó kevés jár felétek akkoriban,
ha mégis,
élvezettel szívod be a benzinszagot.)
Elöl a bak,
azon ül a nagybátyám.
Kezében gyeplő.
Szája sarkában cigaretta.
Hó, hó, hó, hó!,
kajabálja a lovaknak.
Morzsa kutyánk veszettül csahol,
tépi láncát.
A lovak prüszkölnek.
Testük habzik,
illatuk bódító.
Én meg örülten örülök.
Izgalmamban alig hallom a rotyogást,
ám érzem,
valami forró masszával
telik meg a gatyám,
és lassan csorog alá,
csorog alá,
a combomon.
Ilyen nagy gyerek, khm...,
mondja később Tibi nagybátyám,
és a fejét csóválja.

Hároméves múltam,
nemsokára négy leszek.

Csak ennyi maradt meg
abból a tikkadt nyárból,
amikor levél sem rezdült,
mesélte a barátjának.

Hallgatnak.
Kicsit később,
nagy komolyan,
bosszúból,
fölszerszámoznak
és szekér elé fognak két lovat.
Fejben.

Weissbrunn, 2020. 09. 23–24.

Roncs
(vegyes technika, 110 x 140 cm)

Oravecz Imre

ALKONYNAPLÓ

(*Örley*) 1988-ban az Örley-kör Örley-díjban részesített. Úgy emlékszem, nem személyesen vettem át, mert az évnek abban a hónapjában már (Nyugat-) Berlinben dekkoltam arra várva, hogy tovább mehessek az Egyesült Államokba, ahol végleg le akartam telepedni. A rendszerváltozás azonban keresztülhúzta a számításomat, és megint itthon kötöttem ki. Az írótól semmit sem ismertem, és róla magáról is csak annyit tudtam, hogy bomba ölte meg harminckét évesen 1945-ben az ostromlott Budapesten. Amikor a '90-es években egy könyvesboltban *A Flocsek bukása* című könyvére bukkantam, amely mellesleg díjazásom évében jelent meg, kíváncsiságból megvettem, de egy kicsit azért is, mert úgy éreztem, a díj kötelez. Novellákat és recenziókat tartalmazott. Otthon beleolvastam a novellákba, de túl sok volt bennük a tenisz, a zsúr, és leraktam szerzeményemet. A díjat tanúsító oklevelet és plakettet mindamellett nem dobtam a szemétkébe, de úgy eltemtem, hogy máig nem lelem. A kötet viszont a minap felbukkant. Valami olvasnivalót kerestem a könyveim közt, és akkor akadtam rá. Menten olvasni kezdtem, és azóta is olvasom, és szégyellem magam. Bizonyára változtam a vásárlás óta eltelt több mint két évtizedben, de nem kétséges, hogy felületes és igazságtalan voltam. Nem csupán jók a novellák, hanem kedvemre is való ez a próza, olyan, amelyet szeretek. Érzékletes, pontos, kifinomult, nagyfeszültségű. Élvezem, de megrendít, fáj is, mert közben egy pillanatra sem feledem, hogy az életmű megíratlan maradt, az ellenséges, ostoba végzet, mint jó párszor már, minden bizonnyal remekművek sorától fosztotta meg a magyar irodalmat.

(*Óvatos bízalom*) Mielőtt a Tarna-parton sétálva a gázlóhoz érek, felröppen a mederből egy szürke gém. Tesz egy kört felettem, megállapítja, hogy szándékaim tisztességesek, és visszaereszkedik, de biztos, ami biztos, a gázlótól kissé feljebb.

(*A társadalmon kívül*) M. szerint visszavonulóban a Covid-19, véget ért az első hulláma, és ideje reintegrálnom magam a társadalomba.

Lehetetlen, felelem. Megfelelő óvintézkedések megtartásával feladhatom a karantént, és hazahozhatom végre M. L.-t, de visszatérésem a társadalomba kizárt, mert visszatérni oda csak az tud, akinek ott helye van. Márpedig megannyi öreg társamhoz hasonlóan ezt nem mondhatom el magamról. A karantén megnehezítette az életemet, de ha most ismét emberek közé megyek, tulajdonképpen semmi nem változik. Mi, öregek ugyanis nem vagyunk részei a társadalomnak, leselejtezettvé kiűztek belőle, nem kellünk többé, nincs ránk szükség. És csak azért nem végeznek velünk, mert civilizáciánkban ezt tiltja a törvény. Házakba, lakásokba szorulva, szereteteinktől távol tengetjük életünket, és ha majd nem tudjuk ellátni magunkat, könyörtelenül idősoththonokba zárnak, ahol senkit nem zavarva végül csendben, diszkréten elpatkolunk.

(*Ryokan*) A régi japán szerzetesköltő verseit olvasgatom, amelyeket magam fordítottam több mint húsz éve. A karcsú kötet azóta nem is volt a kezemben, ha csak nem költözéskor, amikor a többi könyvvél együtt be-, majd kidobozoltam. Kortársaihoz hasonlóan kínaiul írt, de neki már volt bátorsága japánul is verselni. A japánul írt versek közt ezt találok:

Elmentem Iwamurára megnézni egy fenyőfát

Egész nap néztem a rizsföldről

És bőrig áztam az ónos esőben.

Igen, nekem is így kellett volna élnem, akár egész nap gyönyörködni abban, ami szép és jó volt a világban.

(*Tántorgó óriás*) Tetézve a Covid-19 okozta válságot, az Egyesült Államokban megint zavargások vannak. Tömegek randalíroznak a nagyvárosok utcáin, fosztogatnak, gyújtogatnak, néhol ölnek is. Az ok szerintük: pár napja egy fekete férfi fehér rendőri brutalitás áldozata lett. A gyanú szerint legalábbis, mert ezt a bíróság minden kétséget kizáróan még nem állapította meg. De ez nem zavarja a törvényszegőket, tiltakoznak, sajátos módon, ettől függetlenül. Törnek-zúznak, egész negyedek állnak lángokban, üzletek, bankok, szolgáltatások, családi vállalkozások hamvadnak el. És a hatóságok tehetetlenek, nem tudják megállítani az erőszakot, a rombolást. Tovább hanyatlik a számomra kedves ország, amely egykoron az emberiség reménye, vagy legalábbis mindenben az első volt. Jó száz éve már csak tántorgó óriás, aki

akaratlanul hol itt, hol ott tapos el valamit, de legtöbbször önmagában tesz kárt. Hogy milyen betegségben szenved, azt teljes bizonyossággal a boncolás fogja kideríteni, ha szerencsétlenségünkre holtan terül majd el, de mindenképpen köze van hozzá annak, hogy meggyengült, vagy teljességgel eltűnt az Alapítók szelleme, amely a kelet-európai bevándorlók szívós munkaerejét kihasználva a 19. és a 20. század fordulóján nagyra tette. Mai polgárai többségét nem érdekli az Alkotmány, és dolgoz kelet-európai tömegek pedig nincsenek kéznél. Így magukra vannak utalva, illetve azokra a legális és illegális új bevándorlókra, akik hozzájuk hasonlóan nem akarnak mást, csak keveset vagy egyáltalán nem dolgozni, de jól élni.

(Alkonyi áhítat) Ülsz a teraszon a ferde, sárga fényben, és nézed a hegyeket, az erdőt. Círipelnek a tücskök, pitypalattyol a fürj a közelben, szól a kakukk a távolban, és áramlik fel hozzád a kertből a frissen kaszált fű illata. Ezekért vagy, élsz még, ezért a fényért, ezért a látványért, ezekért a hangokért, ezért az illatért. Ezek adnak értelmet annak, amit gondolsz, teszel még.

(Covid-19,3) Ég a szemem, folyik az orrom és fáj a fejem. Felhívom orvos fiamat, M.-ot. Azt mondja, nem az, de ez nem nyugtat meg.

(Okoska és a konyhakert) Végtelenül kicsire zsugorodott konyhakerem növényeinek számos ellensége van. Fura, de a különféle rágcslók és gombabetegségek közt van egy barát is, Okoska. Tavasszal, amikor lazára, porhanyósra dolgozom a földet, a bele vetett magvakra fittyet hányva gödröt kapar, belepiskol, és a macskahigiéniának megfelelően betakarja, máskor meg egyszerűen ledobja magát, és kéjesen elterülve henterereg a puha talajon. Helyesebben ezt tette egy darabig, de aztán megelégttem. Kerítésdrótfonatot utánozó műanyagrácsokat fektettem az ágyásokra, és megakadályoztam ebben. Azóta úton vadászmezői felé csak átjár a projektemen. De amikor a dughagyma zsenge szárai már elég magasak, megint kárt okoz, mert időnként megáll némelyik mellett, és hozzájuk dörgölődzik, amitől óhatatlanul lekonyulnak és eltörnek. Ha jelen vagyok, és tetten érve rákiáltok, hogy sicc, elszalad, de legközelebb megint nem tud ellenállni a zöld csövecskéknek.

(*Reakció*) Általában a világot hidegen hagyja, amit az író ír. 2018-ban a kaliforniai San Diegóban egy ottani magyar olvasóm azzal a közléssel lepett meg, hogy feleségével a Colorado-sivatagban kíváncsiságból beautózták azokat a helyeket, amelyeken *Kaliforniai fürjem* két alakja, Jim és szerelme, Claire közös motoros kirándulásuk során megfordul. Mi ez, ha nem pozitív, sőt, megható reakció?

(*Föld*) A visszanyert szabadságtól, demokráciától azt vártam annak idején, hogy ismét becsülete lesz a földnek. Nem a régi, bensőséges viszony visszaállását reméltem, hiszen közben megváltozott a mezőgazdaság, manufaktúrából iparrá vált, ahol az érzelemnek nincs többé helye. Csupán abban bíztam, hogy gazdája lesz – a téeszekben nem volt, noha közösnek hazudták –, aki nem csak hasznait szedi, de óvja, vigyáz is rá, értékének megfelelően bánik vele, és a köztől is megköveteli, hogy tartsa tiszteletben. Nem így történt. A csekély számú biogazdaságtól eltekintve tulajdonosa lett ugyan, sőt soknak egy, létrehozva ezzel a valaha kárhoztatott nagybirtokrendszert, de gazdája nem. A tulajdonos, ha egyáltalán műveli, és nem csupán az abszurd területalapú támogatást zsebeli be utána, a monokultúra megszállottja, nem ismeri a vetésforgót, kizárólag műtrágyát használ, és nyakló nélkül gyomirtózik, mérgezi, öli, de legalábbis kiszipolyozza. Csak a haszon érdekli, és annyira fütyül rá, nincsen köze hozzá, hogy szerteszórja rajta a kiürült műanyagzsákokat, kenőolajos flakonokat, elszakadt ékszíjakat, sörös- és üdítőpalackokat, vagy legjobb esetben is a mezszyén hagyja, és ezzel mintegy meghívja a nálánál is lelkiismeretlenebbeket, hogy létesítsenek ott illegális szemétlerakót. Elszörnyedve tapasztalom, hogy továbbra is így bánnak a földdel az egész országban. Nem értem. Máshol is van föld, földművelés. Volt szerencsém látni az Egyesült Államokban, Angliában, Németországban, Olaszországban, de ilyennel nem találkoztam. Nagy baj van, itt valami nagyon elromlott.

(*Eger*) Odajárok bevásárolni lassan már két évtizede, mégis szorongás fog el a városban. 1957 és 1960 között gimnazista voltam ott, betegség miatt két részletben, másfél évig. Iskolámban, a Gárdonyiban, és a vele egy épületben lévő, Adyról elnevezett diákotthonban, ahol a második részlet idején laktam, rendre megbántottak, megaláztak. A gimiben a negatív pedagógiára az tette fel a koronát, hogy a külön orosz órán –

a falusi tanulók nagy részének külön orosza volt, mert az általánosban nem tanultak oroszot – a tanárnő kerek perec lebüdösparasztozott bennünket. A koleszban pedig az volt a személyemre szabott csúcs, hogy a rossszhiszemű igazgató nem engedett haza a nagyanyám temetésére, mert a postán kézzel írták a szüleim küldte táviratot, és anélkül, hogy ellenőrizte volna a kézírásomat, úgy döntött, hogy azt én hamisítottam. A sérelmek többségével megbékéltem, vagy egyszerűen elfelejtettem őket, de ezt a kettőt máig nem tudtam megemésztetni. Pedig leszámolni akarván ezzel a múlttal, tettem rá kísérletet. Legutóbb akkor, amikor a '60-as években mint végzős tanárjelölt a Gárdonyiba kértem magam a kötelező gyakorlótanításra, és szálláshelyül az Adyt választottam. Addigra azonban a tantestület összetétele megváltozott, és senki nem tanított már azok közül a tanárok közül, akik szenvedéseimet okozták. Csak a diákotthon igazgatóját találtam a helyén. Az ugyanolyan ellenszenves volt, mint régen, de emlékeimmel ellentétben jelentéktelen, pitiáner alak, aki ráadásul nem is emlékezett rám, viszont mint kollégával megpróbált velem bratyizni. Elkéstem tehát, vagy rossz módszert választottam. Ezért vagyok úgy Egerrel, ahogy vagyok. És ez már aligha változik. Amit nem dolgoz fel, amitől nem szabadul meg az ember időben, azt viszi magával, cipeli a sírig.

(*Test, súly*) Mindig gyanítottam, M. L.-t frusztrálja, hogy az anyja figyelme megoszlik közte és új férje közt, sőt, az is lehet, hogy világra hozója többet szentel belőle annak, mint neki. De hogy ebből kifolyólag elemi testi szükségletekben is hiányt szenved, azt nem gondoltam volna. Mindig aggasztott, hogy túl sovány, de soványságát az iskolai étkeztetés silányságának és tulajdon válogatosságának számlájára írtam. Mostanáig. Az elmúlt három hónapban Covid-19 miatt nem volt iskola, jómagam pedig karanténban lévén nem hozhattam haza, ennél fogva kizárólag otthon kosztolt. Azt vártam volna, hogy ez idő alatt szed magára valamit, hiszen az anyja főztje mégiscsak táplálóbb, kíváncsabb. De nem. Nem hízott, ellenkezőleg, fogyott, méghezozza olyan sokat, hogy amikor nálam ruhátlanul megláttam, hogy csont és bőr, megrémültem. A biztonság kedvéért nyomban elvittem orvoshoz. Szerencsére nem állapított meg semmi szervi bajt, de feltevésemben, sajnos, megerősített, ami majdnem olyan kétségbeejtő, mintha valamilyen kórt diagnosztizált volna.

(Csere) Néha akaratlanul felcserélem a hangokat. Legutóbb akkor történt, amikor M. L. nem találta az óráját, és megkérdezte, nem láttam-e. Ezt feleltem: *vönt fan*, vagyis az emeleten, a szobájában.

(M. L., anyám) Álomban gyerek voltam, és M. L.-lel barátkoztam. Büszkeséggel töltött el, hogy olyan okos és szép. Annyit áradoztam róla anyámnak, hogy kíváncsi lett rá. Neki is tetszett, mikor elhoztam hozzánk, és megismerkedett vele.

(P. bátyám) Nagyapám legfiatalabb testvére, aki Kanadában éveken át csatornaépítéseken dolgozott, és rendszeresen hideg vízben állva olyan súlyos reumát szerzett be, hogy itthon öregkorában már csak mankóval tudott járni, de naponta kíváncszorgott a temetőbe a felesége sírjához, és órákig elüldögélt a fedlapja peremén. Azt mondta, már csak ott érzi jól magát ezen a világon.

(Figyelmeztetés) Hiába faggatod a tényeket, a múltat. Nem tudsz meg semmi fontosat, lényegeset, nem leszel okosabb, bölcsőbb. Rejtettségben zajlott az élet.

(Titkolás) Álomban megtetszettem egy fiatal japán nőnek. Együtt töltöttük az éjszakát. A hátsó ajtón csempészett be a házukba, és azon keresztül is bocsátott ki hajnalban. Nem akarta, hogy a szülei vagy a szomszédok lássák, milyen öreg vagyok.

(Intés) Vigyázz, ne nagyon kószálj életed érdekében, nem tudsz már tájékozódni, nem tudod, mi, mikor és miért történt, és menthetetlenül eltévedsz!

(Nő) Álomban a 8-as államközi autópálya egyik arizonai pihenőhelyén a kezemre hajtotta a fejét egy középkorú, de még szép texasi nő. Ki volt ez, és hol van most?

(Summa) Üres kézzel jöttél, üres kézzel távozol.

Medgyesi Emese

PROVANSZÁL DEBÜT

Ragyogott a zavartalan kék ég, csaknem kilencet mutatott a toronyóra, amikor kirajzottunk a birtokról. Kitárt zsalugáterek tátogtak a reggeli hűvösségben. Éreztük, nyomon követnek a várlakók, lesik, mint processziózunk ünnepi díszben a polgármesteri hivatalba. Tanakodtak, leszámolás végett vonulnak a községházára az angolok? Vagy pusztán erődemonstrációt tartanak? Ebédszünetben aztán megtudakolták, mit akartunk.

Házasságot akartunk kötni, mialatt még érvényes volt a vízumom. A gyorsított eljárás lehetősége érdekelt, időpontot kértünk a helyi anyakönyvvezetőtől. Községes munkanapon nem kellett volna feltétlenül előre feliratkozni, Richard azonban ragaszkodott hozzá. Szerinte gyengeség jele lenne részünkről az esetlegesség, nem engedhetjük meg magunknak, mert kiszolgáltatna bennünket a franciáknak. – Egyenrangúként ezek csak a pénz miatt kezelnek – magyarázta nekem. – Megfelelő attitűddel – bejelentkezéssel, pontossággal –, szóval korrektséggel szavatolja ezt a magunkfajta, saját érdekében, ha valamennyit ad magára.

Thomas és én egymás mellett vonultunk. Jobbomon Richard, megbízott szóvivőnk, mellesleg született pátriárka. Stratégiája szerint teljes létszámban ott voltunk a megbeszélésen, a gyermek a hatás kedvéért jött velünk. Hogy könnyebb legyen a felügyelete, feleségét kinevezte sereghajtónak, és arra kérte, a szokásos üdvözlések és udvariaskodások után biztosítson számunkra »zavartalan« tárgyalási körülményeket, azonnal vonuljon le a kicsivel az udvarra. Másodszülött fiát pedig bátyának szánta. A fiatal sztárüggyvédet nyaraló statisztának vélték, a vőlegény kíváncsi fivéréként kissé lekezeltek a hivatalban, de ő nem bánta.

Backy kutya váratlanul csatlakozott hozzánk. Indulásunkkor még az oleander-bokrok alatt heverészett, fél pofára támaszkodva sunyított az árnyékban. Hasa alá rejtette a nyakörvét, és csak utolsó pillanatban, mielőtt az óriási, fehér kapuszárnyak becsukódtak volna mögöttünk, osont ki vele az utcára. Darabig tisztas távolságtartással sompolygott

a nyomunkban, azt várta, távolodjunk el a birtoktól, nehogy visszazavarjuk, majd a sarok után gyorsított, loholt, míg utol nem ért. Egyenesen kedvencéhez, a fehér selyemblúzos, fekete szoknyás Krisztinkához dörgölözött. Rettenetesen örültek egymásnak! A piciny hölgy azonnal Elaine kezébe nyomta a kölcsön Chanel táskát, hogy feltette a pireneusira a „hámot.” – *Une décision autonome, qui tombe résolument mal. Mais quelle classe! Quelle classe!* – ismételte röhögve Thomas.

Kutya és úrnőcskéje előresiettek, bekanyarodtak a Lábasház árkádjai alá. Eltűntek szemünk elől, de kisvártatva csipkefátylas, a nagymama kalapkreációját viselő lányom pireneusi „paripájának” hátán ülve vágott elénk. Előttünk kocogtak be a községháza udvarára. Lódultam volna utánuk, Richard azonban visszatartott: – No worries – hatásos hírnökeink lesznek. Hagyd, hogy élvezzék bevonulásuk dicsőségét.

Friss baguette-ért, patikába vagy a barátnőjéhez menet, az aprócseprő családi ügyek intézésekor az asszony gyakran magával vitte Krisztinkát. Mint unokájával büszkélkedett vele, de kényeztette odahaza is a gyermeket, amivel csak tudta, még forgós szoknyát, kapucnis selyem-pelerinkét is varrt neki. A csöppség viszonzta törődését, mindenre „yes, please!”-el válaszolt, bármilyen tevékenységbe szívesen bekapcsolódott, és bárhová mentek, jól viselkedett. Játék volt számára (majdnem) minden. Zokszó nélkül gyalogolt vele a melegben, nem nyafogott, és nem kérezkodott ölbe. Alig értették egymás szavát, mégis szerettek együtt lenni. Ha autókáztak, a hátsó, magasított ülésen trónolva magyarul énekelt vagy hangosan halandzsázott, jövet-menet ő üthette be a kapukódot, stb. Kislányom viselkedésére tényleg nem lehetett panasz. Köszönt jó hangosan, érthetően mindenkinek – hol angolul, hol franciául –, ha kedve volt, huncutkodva integetett. Mindig szót fogadott: bújócskásdit kizárólag otthon, a birtok területén kezdeményezett, az utcán soha nem szaladgált el mellőle. Átjárónál, ha Elaine keze foglalt volt, nadrágszoknyájába kapaszkodott. – *Exactly, like that Gipsy child, we saw the other day* – állapította meg Richard. Mielőtt zokon vehettem volna megjegyzését, tréfásan megszólította lieblingjét: – Krikri! És tátott szájjal, vidám grimasszal várta, hogy rituáléjuk szerint a pici lány kitárt karral feléje szaladjon, és ő ölbe vegye.

Nagyanyja engedélyével a gyermek rendszeresen kiválasztott és feltűzetett magának minimum két brossot, fülkagylójára klipsz került, felső karjára pedig karperecek. Ezek után következtek a gyöngysorok, három-négy darab, majd sálak, kalapok. Mindez a harmincnyolc fokos hőség ellenére. A földszinti hall komódjának fiókjában tartalékolt napszemüvegek közül a John Lennon-os volt az egyik kedvenc; a hozzá illő Chanel levéltáskára, illetve egy nagy csatos Longchamp övre bukott ezenkívül gyermekem. Meglepő módon soha semmit nem veszített el a kölcsönkelléktárból.

Richard jól szórakozott felesége engedékenységén – lányaik annak idején soha nem mutatkozhattak volna efféle halmozott dekorációval, korukhoz nem illő öltözetben az utcán. Én pedig hiába tiltakoztam az anakronikus kiegészítők engedélyeztetése ellen: lányom boldog mosollyal nyugtázta barátok, ismerősök és járókelők „bókjait”, hiszen hallhatta, védelmükbe vették a családtagok is: értsem meg, szép akar lenni! Hadd fejlessze ízlését a *little darling*! Vigasztalásra szorultam: lesz még rosszabb, s úgysis jó lesz! A pubertáskorral, meglátom, jön a meglódult tesztoszteronszint, hozzá a koszos farmerek, a lehetetlen hajviselet! Nem beszélve a végeérhetetlen bulikról! Ki tudhatja, hova fejlődik még a világ!

– Mi megtapasztaltuk, mit jelent a gyermekeink bosszantásának célpontjában állni. Meglásd, egyszer rád is sor kerül – mosolygott rejtélyesen Elaine, és a kandalló párkányán sorakozó képek közül a legnagyobbra mutatott. – A Garnier előcsarnokában készült. Annak idején lehozta a Paris Match. Nem a legkedvesebb emlékünks, mégis sokat emlegetjük Richard-ral azt az estét. Látod, ő frakkban, én nagystélyiben. Szakadt gatyás, koszos kamasz bátyjaikba kapaszkodva, nézd csak, hogy tündökölnek – egyébként az alkalomhoz illően öltöztetett – lányaink. Figyeld meg, mennyire élvezi a testvéri *quator* magát a helyzetet: torkuk szakadtából röhögnek. Rajtunk. A közönségből hozzánk közel állók pedig tele szájjal... mindannyiunkon. Hetekkel azelőtt, a program hallatán a fiúk hangosan tiltakoztak – ők?! Operába, velünk?! Bartókról szó sem lehetett! Indulásunk után mégis kijátszották a mindenes figyelmét, megszöktek a villából. Metróra ültek, és nyilván hamarabb odaértek. Mi monstrum dugóba keveredtünk a központban, fél órát rostokoltunk, csaknem lekéstük a gongot. Gézengúzéknak viszont kedvezett a szerencse, a személyzeti bejárón keresztül beoson-

tak a belső udvarra. Ott neki a tűzoltólétrának! Gyors kúszás, meg sem álltak a karzatig. Előadás alatt, míg mi műélveztünk, uraságáék a büfében a zsebpénzükből pezsgőztek és szendvicseztek. Jóllakottan-mámorosan készültek a tervezett nagyjelenetre.

Nemzetközi házasságkötés végett a felek származási országaikban intézkednek. Gyermekemmel mi turista vízummal érkeztünk az országba. Az eljárásrend szabályai szerint elvileg kettescskén vissza kellett volna térnünk Bukarestbe, hogy ott, a helyszínen vagy Erdélyben várjuk meg az újabb beutazás, illetve a státusváltás engedélyeztetését.

- Tapasztalatom szerint hónapokba telik - figyelmeztetett többek között a család baráti körébe tartozó brit nagykövet. Márpedig reménytelenül rövidre szabott volt a rendelkezésünkre álló idő. Június végén jártunk; számomra egy azonnali, évekre szóló francia tartózkodási engedély jelenthetett csak megoldást. Ehhez meg kellett kötnünk a házasságot, melyhez a helyszínen, záros határidőn belül kellett beszerezni a szükséges iratokat. Mindezt, mielőtt érvényét vesztené volna turista-vízumom. Ha nem sikerült volna, életem esélyei, a mesterképzés, valamint a svájci kutatói ösztöndíj bánta volna.

Genfi egyetemi hallgatói jogviszonyom határidős jelentkezésre, megoldott lakhatásra, sajátos kötelezettség-vállalásra kötelezett. Alá kellett írnom, hogy tanulmányaim végeztével majd önként elhagyom az országot. Természetes elvárások voltak a vendégfogadó ország részéről, csakhogy az egyik kité - gyermek nélkül vártak az alpesi országba - kétségbe ejtett.

Bonyolult a státusod - magyarázta készségesen Richard -, elvált nő vagy. - Nem szép tőlem - kommentáltam.

- Magyar a nyelved, de román az útleveled, kálvinistának kereszteltetk... megbocsáss, de ha nem ismernélek, ügyvédként magam is égre emelném tekintetemet a story hallatán. Ráadásul kicsi gyermekkel és az én bolygó természetű elsőszülöttemmel érkeztek Budapestről... Megértem a helvéteket, „védekeznek”, mert nem szeretnék, ha a nyakukba szakadnátok. Kell nekik a bizonyosság, hogy ha végeztél, távozol. Legalább a szomszédba, Franciaországba.

Nem terveztünk hosszabb tartózkodást Thomas szüleinél, de miután ösztöndíjam folyósításának szigorú feltételeivel ott, a helyszínen szembesültünk, örültünk, hogy marasztaltak. Segített a támogatásuk, az

otthonuk védelme: befogadtak. Közben felpörögtek az események, bonyolult ügyünk gyors rendezésére valóban a mielőbbi házasságkötés mutatkozott megoldásként. Brit alattvaló feleségeként engem azonnali hatállyal megillet a francia tartózkodási engedély, ezzel elhárul svájci tanulmányaim elől is minden formális akadály.

– Kész helyzet elé kell állítani a frenchy hatóságokat, összeházasodtok a jövő hónap végén, azzal megoldódik minden! Demokratikus államban kiskorú gyermeket a nevelésével megbízott szülőtől el nem választhatnak. Nem szorultok szociális támogatásra, esetetekben kizárt a veszélyeztetettségi faktor. „Kusza nemzetközi jogi eset”-nek, „precedens nélküli casus”-nak minősültök, az ilyen rögtönzött nemzetközi házasság vihart kavart. Ez van. Valószínűnek tartom, hogy függőben marad Krisztinka státusa... Az adott körülmények között nem létezik tökéletes megoldás.

– De... – nem találtam szavakat félelmem megfogalmazására.

– Nyugalom, idővel be kell emeljék a rendszerbe – folytatta zavar-talanul. – Szerencsés dolog ez a közös útlevel: *sine qua non* védeltséget jelent. Előfordulhat, persze, hogy piszkálódni fognak a hatóságok – magyarázta készségesen Richard. – De hidd el, meghánytam-vetettem a fiaimmal a megoldást: a sakk-matt a legokosabb, amit tehetünk, inkasszálnak a franciák. Elaine-nel mindenestre akadálymentesít-tjük az utakat, nem kifogásolhatják, hogy nincs azonnali, biztos jövedelmek. Grosbétának már mondtam, közjegyző előtt is morális és anyagi felelősséget vállalunk értetek.

A polgármester csodálkozott kissé, második világraszóló esküvő néhány hét leforgása alatt? De bólogatott, briteknél bármi lehetséges... Eszébe jutott, a klán meghívottjainak három napos ittlétéből júniusban jókora hasznót húzott a környék. Előjegyzett hát bennünket, bár előtte hosszasan lapozgatott a matrikulában. Ahol én ültem, jól látszott, üresek voltak a lapok, valamiért mégis sok időbe telt, míg felnézett, és közölte Richard-ral patetikusan, mintha ő készült volna ismételtlen megházasodni: – Július utolsó szombatja. Se előtte, se utána nincs szabad kapacitásom. Ugyanazon iratok szükségesek, mint előbb.

Óriási, ódon karosszékét hátrálökte, és felállt. Ennyi ideje volt ránk. Hangosan gratulált köztudott ellenlábásának, leendő apósomnak, és olyan erővel rázogatta sorra a mi kezünket is, hogy nyugtalanul távoztunk, pedig az udvaron jó hangulat volt: az alkalmazottak közül

néhányan Krisztinka és Backy mutatóványainak közepette kedélyesen beszélgettek Elaine-nel.

Másnap hajnalban Thomast a londoni géphez kísérte az öccse, engem pedig a Párizsba induló tézsévéhez leendő apósom. Záros határidőn belül ki kellett állíttassuk a szükséges iratokat.

Vezetés közben Richard hirtelen előredőlt, néhány pillanatra elengedte a Rolls-Royce kormányát. Felső testét derékszögben felém fordította, az arcomat fürkészte. Áldásra emelte kezét, vagy lemondóan a semmibe legyintett? Mosolyában derű bujkált; lehet, kételkedett.

Tényleg nem akarod, hogy elkísérjelek?

Az anyósülésen kókadoztam. Válasz helyett megráztam a fejem, a levendulamezőt bámultam – a semmibe lengett, csikokban remegett jobbomon a lila hőség. Hangos kilégzésem beillett akár sóhajtásnak is.

Megértette, hogy eltökéltem: nélküle utazom. Megcsóválta a fejét, de nem inszisztált. A forgalomra figyelt, belesimult a felvezető sáv a sztrádába, nyílegyenesbe kerültünk.

– Gondold meg... – ajánlotta mégis. Kíméletesen, udvarias feltételes módban kezdte érveinek sorolását, holott 140-el hasított. – Nem késleltetnélek, a csarnokban percek alatt kinyomtatnám a jegyemet. Gyógyszert mindig hordok magammal. Hivatalból hever egy-egy necessaire a kocsijainkban.

Hallgattam szótlanul.

– Dolgaimból tavasszal kiválogattam a legfontosabbakat, hagytam belőlük a csatorna mindkét oldalán. Nemcsak irodaszereket... Köntöst, fehérneműt, váltóruhákat, teljes öltönyszetteket – télit, nyárit, plusz szmokingot, hozzájuk illő lábbelivel, nyakkendőkkal. Mindkét lányomnál, sőt Kensingtonban, a sógoroméknál is. Ott hevernek, készenlétben.

Visszavett a sebességből, megelégedett a belső sávval. Besorolt, és folytatta:

– Feleségemnek köszönhetem az örökös *stand by* állapotot: Elaine imádja a túlzott arányokat mindenben. Harminc éve épp a kontinensre, másik metropoliszba áhítózott, én pedig, mintaférj, a megvalósításra hajtottam. Megbízásaim végül valóban odakapapultáltak bennünket. Hamarosan rutinos soklaki lett belőlem, olyan, aki mindenhez alkalmazkodik, és mindig mindenre készen áll... Közben telt-múlt az idő, tettük a dolgunkat. Észre sem vettük, hogy öregsünk. Kevés időnk maradt... egymásra... és egyáltalán: élni valamicskét. Hamarabb kellett

volna visszavonuljunk? Lehattunk volna hatékonyabbak?... Sajnos, ennyi tellett – tette hozzá, mintha elszámoltatná.

– Párizsban én az utolsó napig fegyelmezetten húztam mesterségem jármát... Bercyből, minisztériumi tárgyalásokról vagy a kerületi bíróságokról rohantam, mint mentőangyal, hol az ügyfeleim rendőrségi kihallgatására, hol zárt ajtós egyeztetésekre. Ha sajtókonferencia volt, reflektorfényben, tucatnyi mikrofon előtt nyomdakész, támadhatatlan nyilatkozatokat vártak tőlem! Örült menet volt; intenzív, intézményszerű versenyfutás az idővel... Ilyen helyzetben gyakran koppot nyelsz ebédre, azt reméled, majd kapsz valamit a gépen, mert kora délután szerződéskötés vár Londonban, de délután 5-kor még javában udvariasan tárgyalasz, relaxról pedig álmodozni sem merészsélsz. Nem heti rendszerességgel. Nagyjából kéthavonta összejött nekem egy-egy rangos presztízs-keret, előfordult, hogy Wilsonéknál teáztam. Mit tehet önnön érdekében egy magamfajta fickó? Kénytelen-kelletlen menedzseli szakmai életének kelléktárát, úgy, hogy követi a trendeket. Nyilván *Frenchie-English style*-ra voksoltam. Megtanultam, a diszkrét elegancia több mint *triple priority*: kötelezettség. Haha... *It was a real challenge*... Akárhonnan érkeztem, törvényszékről, körúti kórházakból vagy valamelyik peremvárosi fogdából, mindig úgy festettem, mint Fred Astair. Tudod, hetvenháromban végül azért kontinentizálódtunk, mert – ismered a storyt, de az én álláspontom *slightly* más: Elaine szívós kitartással addig pengette az idegeimet, míg bele nem egyeztem, hogy átköltözzünk Franciaországba. Csökönyszerűen azt hajtogatta, mennyivel jobb életünk lesz, bővülni fog a nemzetközi klientúrám, a gyermekek iskoláztatása olcsóbb lesz, őt pedig várja a műterme! Siettetett rettenetesen, hajtogatta, hogy nincs vesztegetni való időnk! Mintha meg sem születtek volna gyermekeink; mintha újabb vakáció kedvéért hajókáztunk volna át – nem hatodmagunkkal – romantikus-kettesben a La Manche-on!... Nem tudtuk, na, mire vállalkozunk!

– Két évtizedes különbséggel mintha a nyomotokban botladoznánk. Mi is az ismeretlent célozzuk. De ránk nem hajóút vár; vaktában, bukórepüléssel érkezünk hozzátok – válaszoltam szárazon.

– Félre ne érts, nem párhuzamot erőltetek élethelyzeteink között. Ti hozzánk képest mégiscsak szilárd alappal indultok.

– Csak jogrészből, és a státus miatt óriási gondokkal.

- Megoldódik minden – legyintett. – Itt vagyunk nektek támaszul, Thomas hazajön ebbe az országba: annyira francia lett, mint amennyire angol a neveltetése. Soroljam? Akcentus nélkül beszéli az ország nyelvét; úgy főz, mint egy helyi séf. Meglátszik rajta, hol szocializálódott. Egyetlen fekete könyvecske, az útlevele – no meg a hobbijai, a motorörülete, és főleg a rugby – alapján mondod rá, hogy tényleg Ófelsége alattvalója. Visszatérek magunkra: utólag úgy látom, szerencsénk volt, jól választottuk egymást párnak. Kitartottunk egymás mellett, pedig ráment a nagy kalandra az egészségünk. Panaszra azért nincs okunk, hiszen élünk. Mindenesetre okultunk. Én semmit nem bízik a véletlenre, életem párja pedig rám sem.

Együtt nevettünk.

- Kintlévőségeink állapotával kizárólag én bajlódom – folytatta Richard. – Személyes, használati dolgaim sem képeznek ez alól kivételt. Emlékszem, gombot, ha kellett, éj közepén varrtam, gyorstisztítóba volt, hogy hajnalban rohantam. A személyzeti bejáratnál hagytam a szennyeszsákot, rábogoztam a kilincstre. Ismertek, beazonosítottak a monogramomról – számla beszél, az ügyvéd úr majd fizet alapon. Ennyit a személyes hitelemről.

Felém tekintett. Figyeltem, folytatásra érdemesített.

- Kilencszázhetvenháromban a családomat, hallhattad, egy farmon hagytam, mialatt a jó franciák – mit nekik az oxfordi diplomám és egyebek?! – deres homlokom és tizenöt éves praxisom ellenére nem érdemesítettek bizalomra, beparancsoltak az egyetemük padjaiba. Csak nagy kitérővel, öt év múltán kapaszkodhattunk meg Párizsban...

Csend, illetve motorzúgás.

- Szánj időt mindenre, arra kérlek. Meglásd, elrendeződtek Genfben: ti, lányok, tanultok, Grosbéta majd dolgozik. Rád vár a dolgok neheze, de te terelgeted őt jobb mederbe! Lehiggadt, csak ki ne törjön rajta az izgágasága... Téged nem féltetek: vérbeli go-játékos vagy, és derűs hosszútávfutó.

- A fiad szerint többnyire pimasz teknőc.

- Hoogyne, aki őt, sajnálatra méltó britet, visszahúzza. Ismerős lemez, hadd ne szakadjon meg a szívem érte. Ne hagyd, hogy hülyeségekkel etessen, efféléket rójon fel neked. Biztos ítélőképességed nagy előny – folytatta, mintha nem hallotta volna megjegyzésemet –, csak ne siettesen! Jó döntéshez, hogy megtaláld a fogódzód, rálátás

kell, több-kevesebb idővel. Nekem a gondolkodva járkálás ideális segédeszköz; előbb papíron, majd *de facto* kiszuperálok mindent, amit fölöslegesenek ítélek. Gondolatban, s a környezetemben is. Kevesebbel könnyebben boldogulok, az illúziók – a te korodban, *my dear* – sokat segíthetnek. Taktikának sem utolsó, ha velük araszolsz a megoldás felé. Mert feladatod lesz bőven az elkövetkező évtizedekben... Körülöttem, láthatod, mindegyre feltornyosulnak, pedig visszavonultam. Izgatnak a hírek, nyomasztanak a befejezetlen ügyeim, erőltetett menetben teker az agyam – mialatt kórusban nyugtatnak az orvosok s a pszichológus, hogy mindez alkat kérdése. Nem halálos kór ez, de síríg rátart az emberre. Ahogy elnézlek, azért te is „zizegős” fajta vagy...

Percekig csak motorzúgás.

– Néha úgy érzem, megint – vagy még mindig – vizsgalásban égek. Folyton időhiánnyal küzdök. Pedig a saját képletemet alkalmazom: megoldom vagy kiszuperálok az ügyeket, azaz egyszerűsíték! *I can tell you, it works!* Fogadj szót, ne latolgass fölöslegesen, és főleg: semmilyen vonatkozásban ne várj a fiamra, mert akarva vagy akarata ellenére, késleltetni fog. Mindenben. Tetszett neki a lehetőség, hogy apa-szerepben mutatkozhat előttünk. Fel sem fogja, hogy te tényleg lépéskényszerben vagy. – Rám nézett, mérlegelte, mennyit mondjon még. Tapintatosan ismét a segítségét ajánlotta:

– Én mindenre elszánt alak vagyok, bármikor érkezem Párizsba, Londonba, évszaktól függetlenül, kész vagyok a jövőendő menyem érdekképviselőjét ellátni. Alkalmazkodom a román nagykövetség szokásrendjéhez, és fegyelmezetten sorba állok holnap veled – bizonygatta tettett komolysággal. Hanghordozásában mintha diszkrét ugrató szándék sejtett volna.

Kétség sem férhet hozzá – válaszoltam mosolyogva. – Én viszont hazai terepen leszek, számomra ismerős viszonyok között. Aggodalomra semmi ok – esélyt sem adok a fiadnak arra, hogy tőlem megszabaduljon!

– *That's great!* – helyeselt hangosan nevetve.

– Legkésőbb pénteken visszatérek; hozom a papírokat. Elaine-t és téged ismételtlen arra kérlek, nagyon vigyázzatok Krisztinkára – motyogtam összeszorult torokkal.

Köhintett, mint aki nyugtázza, hogy megtette kötelességét. Érveit valóban tökéletesen, spontán hatással sorakoztatta fel. Magabiztosan

vezetett tovább, de mellékesen megjegyezte, lassítás közben: – Macerás dolog az életed... Tessék!... Pillanatokon belül megint végleges döntést kell hoznod, *my dear* – váltott témát és sebességet. – Melyik kivezető sávra soroljak? Hol parkolunk?

Jobb felé mutattam, az indulási oldal irányába. Azt jelentette, maximum a csarnokig kísérhet. Egyedül utazom.

Találkozó
(vegyes technika, 50 x 70 cm)

Bartusz-Dobosi László

A SZIVÁRVÁNYÉPÍTŐ

– *Carl Spitzweg: A könyvmoly (olaj, vászon, 1850 körül)* –

Hajnali öt óra volt, amikor Spitzweg kilépett a kapun, s belevette magát a teljesen elhagyatottnak tűnő müncheni sikátorok útvesztőjébe. Húvös volt. Kalapját erősen a fejébe húzva, felöltőjét végig összegombolva indult neki mindennapi sétájának. Hangulatokat gyűjtött festményeihez. Csak úgy fejben. Vakolatmintákat, színekombinációkat, egyedi formakompozíciókat keresett, amiket aztán felhasználhatott munkáiban.

Komótosan haladt. Tervszerűen követte a fokozatosan kialakuló gázlámák és a helyüket átvevő napsugarak házfalakat reflektorozó útját, ahogy a dermedt homályból szép fokozatosan életre világították a holt színeket. Kezében kis, feminin cigaretta rebegett, sétatotja pedig ütemesen kocogtatta a kopott macskaköveket. Időnként megállt valamely különlegesebb kapualjban, s hosszú percekig töltött a vasalat vizsgálatával, a házak homlokzatán foszladozó egyedi reliefek formáinak tanulmányozásával. Felfigyelt egy-egy izgalmas illesztésre, elfeledett s félig lekopott feliratra, különleges spalettára, de leginkább a színek érdekelték és a fény-árnyék dualitásában rejlő misztérium. Az átlépés. Az a vékony határsáv, amely már nem árnyék és még nem fény. Valami elmosódott ködszerű túlvilági szürkeség. Már csak ez a szín hiányzott a nagy mű képzeletbeli palettájáról.

A pirkadat és a közvetlenül a nyári esőt követő néhány óra volt a legalkalmasabb az efféle kutakodáshoz. Ezen a reggelen pedig e két feltétel egyszerre teljesült, így Spitzweg nagy reményekkel indult neki a sétának. Nem is kellett csalódnia. Alig pár sarokkal arrébb, az egyik ablakból kipáráló örvénykék, puha dohányfüst színe ugyanis pontosan olyan volt, mint amilyet már évek óta keresett. Megmerevedett és hosszú percekig tanulmányozta a némán tekergőző anyagot. Apró, kerek szemüvegével egészen belehajolt, szinte belefúrta magát, hogy aztán hazarohanva azon nyomban kikeverje az oly régóta keresett sejtelmes árnyalatot.

Az éveken át tartó patikai kísérletek teljesen tönkretették a látását, pedig még alig múlt negyvenéves. Egykoron apja akaratának engedelmeskedve tanulta ki és gyakorolta a gyógyszerészetet, de amint tehetett otthagyta a pályát és attól kezdve kizárólag szenvedélyének, a festészetnek élt. Gyenge szemidegeinek egyik tevékenység sem tett igazán jót, s bár rövidlátósága bosszantotta, tervei megvalósításában nem tudta megakadályozni.

Idővel ráadásul rájött, hogy vegyészeti ismereteinek jó hasznát veszi a festékek kikeverésénél, így műterme egyben laborja és könyvtára is lett. Mindig büszkén hirdette, hogy a művészet és a tudomány, esztétikum és biológikum közös műhelyét alkotta meg. A végtelenségig való pontosságra, a mikroszkopikus felületelemzésre, az emberi szenzibilitásnak és logikának egyesítésére esküdött. Vegyületek, anyagok, színek, illatok, filozófiai elméletek kanonikus rendben illeszkedtek egymáshoz a fejében és a képein.

Ehhez persze az is kellett, hogy rendkívül alapos előmunkálatokat végezzen. Ezért először nagyon finom porrá kellett törnie a szerves festékanyagokat, majd kis adagokban olajjal összekeverni. A szokásos lenolaj helyett dióolajat használt, mert az sötétebb alaptónust adott az anyagnak, amely megkönnyítette a kontúrok erősebb kihangsúlyozását. A folyamatnak ez a része volt a legkritikusabb, mert nagyon kellett figyelnie, hogy csak annyi olajat használjon, amennyit az adott festékanyag fel tud venni. Ez pedig anyagonként, színenként rendkívül eltérő volt. Ha elrontotta a keverési arányt, a kívánt eredményt sem színében, sem állagában nem érte el. A festék vagy folyós lett, vagy túlzottan sűrű. Ez utóbbinak az elkerülése érdekében terpentinszeszben oldott méhviaszt adott hozzá, ami saját találmánya volt, és kiválóan működött. A töredezés elkerülése végett pedig egy kis damárgyantát kevert az anyaghoz, amitől tapasztalatai szerint a festménynek szép mély fénye lett. Legvégül pedig, bizonyos nehezebben száradó színekhez szikkatívet kellett adagolni, hogy a majdani kész műalkotás egyenletesen száradjon ki.

Csak ha mindez megvolt, derült ki, hogy sikerült-e a megfelelő színhatást elérnie. Százszámra kerültek a süllyesztőbe az elrontott próba-ecsetvonások, most azonban a még mindig lelki szemei előtt tekergő látvány kapcsán biztosan érezte, sőt tudta, hogy megtalálta a megfelelő színskála-kombinációt s a megfesteni kívánt fények színhő-

mérsékletét. A napnak ebben a szakában az üvegmennyezetet át beáramló fényforrás iránya és intenzitása, az ellen- és sűrűfények, az árnyékolás mélységei, s ezzel összefüggésben a kontrasztok és a színtelítettség tökéletes együttállása is megvalósult. Biztosan érezte, hogy eljött a megfelelő pillanat.

Módszerül az optikai és a réteges színeképzés vegyítését választotta. Ez konkrétan annyit jelentett, hogy első körben, a részletekre nem ügyelve, csak a megfelelő színfoltokat vitte fel az alapra, amelyek más és más módon verték vissza a fényeket. Tudta, hogy az emberi látás folyamatának van egy olyan speciális vonatkozása, amelynek köszönhetően úgy tűnik, mintha ezek a foltok keverednének, s így egészen egyedi színeképet fog tudni elérni velük. Pont olyat, amilyen a fejében volt. Ezután a maga által kikevert festékszíneket több rétegben vitte fel a vászonra, így a színrétegek több-kevesebb áttetszősége révén nyerték el végső közös színértéküket.

Mindezek azonban még mindig csak az ábrázolni kívánt pillanat matériáját adták, a fejében már évek óta meglévő tartalom csak ezután következett. Középkorú férfi, habfehér haj, nagy, elálló fülek, dohánylevél színű telt arc, előreugró ajak, bozontos szemöldök, mélyen ülő, apró szemek, hajlott testtartás, horpadt mellkas, csapott vállak. Puha, kissé vizenyős kezek, mindkettőben nyitott könyv, hóna alatt, sőt még lába között is egy-egy további kötet. Egy létra tetején állva olvas a fenti ablakon át besütő napfényben. Körülötte mindenhol díszes, faragott könyvespolcok a mennyezetig, roskadásig rakva könyvekkel, az egyik tetején felirat: *Metaphysica*.

Spitzweg meg akarta festeni azt a maga által „ontologikus bibliotékának” nevezett egyetlen könyvtárat, amelyben a könyvek egymásmellettségét nem a hagyományos tudományterületek, vagy szerzők, nem is valamiféle betűrend, pláne nem a praktikus méret szerinti besorolás adja, hanem az egymásra és a fizikai valóságon túli szellemi létezőre való tartalmi reflektálás. Vagyis az érzékszerveink számára hozzáférhetetlen, kizárólag a priori módon megismerhető valóság. Így kerülhettek a legsúlyosabb dogmatikai kézikönyvek mellé a holt nyelvű szavakba zárt botanikai szócikkeket tartalmazó szaklexikonok, a mitológiai történetek mellé az antik auktorok, a latin verseskötetek párájul pedig a grammatikai elemző összefoglalók.

Egy olyan hatalmas, virtuális enciklopédia megalkotásának szándéka lebegett a szeme előtt, amelyben az emberiség legalapvetőbb ismeretei a művészet spirituális síkján összefonódva alkotnak egy nagy egészet. Meggyőződéssel vallotta, hogy a kötetek kommunikálnak egymással, sőt nincsenek is autonóm példányok, kizárólag egy nagy egész van, valamiféle Óriáskönyv. Ezért aztán ennek a különleges betűkarneválnak mind a valóságban, mind a festményen való megörökítését tartotta élete fő feladatának.

Ahogy a színek világában a szivárvány, úgy a könyvek esetében ez a maga által megálmodott könyvtár jelentette számára a teljességet. A könyveket ezért egyenesen a színek metaforájaként értelmezte és fordítva. Mert, ahogy a könyvek tartalmi mondandójuk alapján egészen különböző gondolatokat, érzelmeket váltanak ki belőlünk, Spitzweg szerint a színek is pont így sugallnak egy-egy érzést, hangulatot. A metaforákban rejlő szabadsággal támasztotta alá a tudományos elméletek józanságát. Színek és betűk, festmények és könyvek egymást magyarázták. Ilyen értelemben a nehéz történelmi munkákat a sötétebb árnyalatú, hideg színekkel: feketével, barnával, zafírkékkel, esetleg bíborral azonosította, a könnyedebb, lelki irodalmat a világosabb színekkel, mint az ezüst, az arany és az okkersárga. A tudományos művek színét a fémes hatású acélkék és a szürke, a természeti leírásokét a smaragdzöld és az ametiszt lila, míg a költészetét a cinóbervörössel, valamint az azúr és topázkék színekkel érezte leginkább kifejezhetőnek.

Műhelyében már évek óta lassú szisztematikussággal hallgatózott bele a könyvekbe, hogy mondandójuk alapján megfejtse színkódjukat, s ez alapján, e speciális, maga által teremtett könyvtár-palettán minden egyes darabnak megtalálja a pontos helyét. Szivárványt épített a könyvekből. A vöröstől egészen az ibolyáig. Minden könyv egy-egy egyedi szín, pontosan a megfelelő helyen. Ehhez kellett ez az utolsó keretszín, a Biblia színe, amit az említett reggelen megtalált, s mint valami utolsó puzzle-darabkát, a helyére illesztett.

Hosszú órák teltek el ezzel a tevékenységgel, amikor egyszer csak azon kapta magát, hogy egy létra tetején áll, mindkét kezében könyv, a hóna alatt és a lába között is egy-egy példány, s megszállottan olvas. A mennyezeten át beáramló fény pedig megcsillan ezüstösen fehér haján és a könyvespolc tetejére festett aranybetűs feliraton: *Metaphysica*.

Fellinger Károly

RAGYOGÁS

I.

ÜNNEPLŐBEN

(hangok)

Bekapnak a nagyszájú határok,
megemészteti se tudnak rendben,
elveszek a titkos forgalomban,
kiokádnak egy tükörre engem.

Egy másik város befogadott, de
mint a véres föld, testemet kérte,
így hazamentem, de darabokban
rám talált megint a világ vége.

A szomszédom felkötötte magát,
kenderkötélről vágta le fia,
a kérdőjel biztos pontja volt, nem
sikerült magát lehazudnia.

Falinaptárra írta a nevét,
mikor a padlásra feltekintett,
úgy érezte, ha odavánszorog,
talál a mennyekhez rézkilincset.

(kesztyűmben)

Kesztyűmben hagytam a szárnyalásom,
tulajdonképpen önként és bölcsen,
nem tetszett a megkopott bőrkesztyű,
sarokba vágtam megtúrt könnyel.

Próbababákat öltöztetek fel,
akár az angyalok, rám figyelnek,
ilyenkor tükör vagyok, még tiszta,
szemembe márt ecsetet a gyermek.

(szögmérő)

Anyám napok óta félrebeszél,
a konyhában csuklik, majd megfullad,
azt mondja, túl száraz a hideg rizs,
amihez hatalmas könnyeket hullat.

A másik szobából hallgatom őt,
ésszerűnek tűnik véleménye,
aztán eszembe jut, délben már el-
fogyott a rizs, haragszom az égre.

(célszalag)

Vártam, végre sűgjon az Isten,
mint a mögöttem űlő emlék,
s tudtam, hogy amit titkon sűg majd,
előbb vagy utóbb elfeledném.

Gyerekként jó hívő voltam,
gerinces, eldobható játék,
hű magyar még, nagyszűlőknek
karácsony esti szent ajándék.

Vigyen el inkább a rűt ördög,
engem inkább, mint könyvemet,
nélküle nem tudok magamról,
akárcsak egy hajtű, elveszek.

Vigyen el inkább az orkán,
engem inkább, mint tollamat,
a szivárványba kapaszkodva
érezzem, az is egy célszalag.

(kereső)

Egy idegen temető szélső sírján
szeretkeztünk, de jóllakottan,
madárszaros márványtáblán,
feltámadt rá a szél gyanútlan.

Közös múltunkat dédelgetve
nem engedték szállni a mélybe,
féltékenyen, akár a holtak,
belenéztünk egymás szemébe.

Vesztésre állt, meg tyúkszememre
a türelmetlen, vad éjszaka,
letöröltük a sírról a port,
kéz a kézben indultunk haza.

(pusztulás)

A felejtésért megdolgoztam,
elmulatom egy sötét éjjel,
anyám tökfőzelékkal kínál,
de megettem azt a múlt héten.

Majd magában beszélget velem,
nem veszi észre tompa jöttöm,
hangosan kioktat, elküld, me-
gint elhagytam szürke bőröndöm.

Arany akartam lenni mindig,
amit boldogan megtalálnak,
vagy ha nem, ott lenn a földből, hét-
évente lángot okádhat.

A felejtésért megdolgoztam,
keltetőgép veszett el bennem,
hogya már mindennek vége van,
most legalább beteljesedjen.

(verőfény)

Elvesztem. Olyan lettem most jó anyámnak,
akár a bő pizzamája, mire nem lel,
amit a segítségem nélkül nem képes
magára venni, s perel az égiekkel.

Átvágott torkú madár a csönd fülemben,
gondolataimat a sapkámban hagytam,
szárnyamat, mint a moly, megette a vágyam,
recseg-ropog a színpaddeszka alattam.

Szarvasbogarak írnak a lágy homokba,
végrendeletük kibogozza egy régész,
vakvezető vadászeb a telihold, nem
marad utána maholnap semmi kétség.

(imádság)

A nyúl fülén verejtékcsepp a csönd,
elmémbe gyülemlik a félelem,
nem húztál elő varázskalapból,
hazafelé nem számoltál velem.

Lassú földigiliszták a percek,
hosszúra nyúló feltámadás volt,
felejtsd el, hogy te is elfelejthetsz,
üres és mégis tárva a telihold.

(földközeli)

Celofánpapírban karácsonyi dísz van,
egy hófehér angyal, szeme mindent lát,
nem csomagolta ki senki se azóta,
szegényke kipróbálná a kis szárnyát.

Lejárhatta lábát valamikor régen,
apám sírja melletti halmon pihen
poros celofánja, jövő héten húsvét,
talán arra vár, hogy innen elvigyem.

Hozzá tartozói jönnek sorban, gyászban,
látszik, nagyon nagy még az ő keservük,
fogják az anygalkát, szemétbe hajítják,
a zörgő celofánpapírral együtt.

(ártér)

Az égitesteket elülteti egymás
mellől Isten választott diákja, a rend,
a megfegyelmezett számok libasorban
követik a szembejövő zord idegent.

Lövészárkok a szemem alatti ráncok,
belém nőtt a féltés, mint fába a zsineg,
az ég figyel csak rám, a tükör is megcsal,
a szomjúság tengere messzire kivet.

Tisztára rossz vagyok, akárcsak a jóság,
kirándulok örökölt emlékeimben,
sarokban térdeplő bűnösnek lettem én
sajgó térde alatt a kukoricaszem.

II.

HÁTSÓKERT

Méteres Szűz Mária
gipszszobor áll az előszobában,
széttárt karokkal hív,
kihasználva a
csöndet.

Kisgyerek rohan hozzá,
hogy arcon csókolja,

mire a szobor
féltőn átkarolja,
nehogy falhoz lökje
a gyermeki hév,
a lendület.

Apám a szöget veri a falba,
de a szög elgörbül,
lemállik a vakolat,
ötödszörre talán sikerül,
de már nem a karácsonyi
közös családi fotót
akasztja rá, hanem
a mindent eltakaró
falinaptárt,
amit neki hoztam ajándékba.

Jobban esik az igazság
az embernek
az öreg, agyonrepedezett
szülőházban,
ilyenkor a titkok is
emlékeztetnek valakire
vagy valamire,
a valóság felnő, felcseperedik,
eléri az asztal magasságát.

Magam vagyok.
Ha akarom,
megizzasztom a napot,
és nem fordítva.
A szobában a tárgyak
hozzám beszélnek.
Bolond lennék
nem visszaválaszolni.

Esteledik, de valahogy
sose lesz ebből este,
mintha a csillagok
se hinnének a sötétségben,
akárcsak a lányok,
akiknek elvette az eszét
a mama fejkendője,
amit felpróbálnak,
mint tükör a múltó időt.

A csönd már maga a tökéletesség,
körbeírható szabadság.
Kutya vigyáz rá lánchoz kötve,
óljában meleg takaró.

III.

KADENCIA

Anyám,
mint a nem várt üzenet,
szagatatottan kezdett
el beszélni,
aztán nem értettem
egyetlen szavát sem.
Utána letettem aludni.
Amikor másfél óra múlva
felébresztettem,
minden folytatódott előről,
ismeretlen szavakat motyogott,
majd csodák csodájára,
elkezdett a szentanyához imádkozni,
természetesen érthetően,
fegyelmezetten.
Amikor megkérdeztem tőle, miért imádkozik,
összefüggéstelenül,
mégis érthető szavakkal beszélt,
bár tudtam, nem velem kommunikál.

Már ez is öröm volt számomra.
De annak még jobban örültem volna,
ha lekever egy pofont,
amitől elindult volna az orrom vére,
s felébredtem volna egy egész életre,
ott, ahol a szabadság engem formáz meg
homokból, egy tengerparton.

Emelkedés
(vegyes technika, 80 x 60 cm)

Kántor Zsolt

JELENET

Egy méh röppen be a nyitott ablakon
és megpihen a hölgy homlokán, hogy feligya a parfümöt.
Törékeny, tűnékeny meghittség érződik.
A szoba sarkából a zongorista fiú megrökönyödve nézi.
„Az illat nyűge és gyönyöre.” Suttogja.
És leüt néhány akkordot. A nő szeme se rebben.
Ösztön és zsákmány egymásra talál.
A férfi odasiet az alvó testhez és megérinti
a sípcsonton aranyló pihéket.
A nyelve a nő orra hegyéhez ér.
Jázmin illatú öblítőt használ, gondolja közben.
Illat és burok. Ahogy a paplan alatt összebújnak,
hajnalodik. És halkán hullámszik a zsoltárszonáta.

UTAZÁS

Boldogság aludni egy jót Újpesttől
Kőbányaig a kék metrón ha épp nem rekonstrukció
Zajlik és át kell szállni egy buszra
Amely a cigány muzsikuskok teréig viszi
A befogadót akinek a fejében
Permanensen pörög egy forgószínpad
Jézus épp Napóleonnal sakkozik
A francia hadtest vesztesre áll
De a kávéházba betoppan Nagy Sándor
És tanácsokat ad
Arisztotelészről beszél és Diogenészről
Vigyen magával a csatába okos embereket
A taktikai érzékről és a felfogóképességről
S arról hogy gondolkodás nélkül

Vesse bele magát a harc sűrűjébe
Keresse Istent –
S utazzon metróval ne automobillal
Ne aludjon túl sokat hanem írjon naplót
Boldogság történelmet írni egyetlen éj
Égisze alatt
Látja a tudat miként múlik el
Ami megmarad

Baalshamin temploma
(vegyes technika, 75 x 100 cm)

Boda Edit

NYERÍTÉS

Van egy kertem. Szinte hordozható.
Egészen apró méhek látogatják
a csökevényes gangrészsre összezsúfolt növényeim.
A poszméhek és a gyíkok a tág terekkel együtt Budán maradtak.
Most özönével jönnek hozzám a pesti hernyók,
pedig az udvart hullámlemez fedi.
Békés zöldek, hálón lógó kis szürkék és virgonc sárga-feketék.
Perverz erény: miféle kényszer, hogy a nagy példányokat életben hagyom?

Egy Pâté de lapin-es üvegbe helyezem őket,
óvatosan, nehogy légmentesen rájuk zárjam a csavaros tetőt.
Eleségről is gondoskodom, ne szenvedjenek nagyon,
míg nem férjem szokásos bagózós útjai alkalmával gyufásdobozban
el-elszállítja őket a Király és a Kazinczy utca sarkán lévő zöldhöz.
Bár hernyószállításra sose szerződött velem.

Ám a legutóbbiak, melyek az oroszlánszájat zabálták,
kifogtak kegyességemen.
Begyűjtöttem őket, kaptak kedvenc levelükből,
viszont béke egy pillanatig se volt.
Két rücskös, tarka.
Körbe-körbe és felfele tekergőzve próbáltak felkapaszkodni
az üveg oldalán, nem érdekelte őket az eléjük tett eledel.
A nagyobbik a kisebbiket több ízben nyakon harapta.
A megtámadott feliszkolt az egyik kunkori levélre,
próbált átkúszni az üvegfalra. Az üldöző utánapattant.
Ágaskodó lovak. Patáik dobogását és nyerítésüket magába szívta az üveg.
És akkor borzadozva inkább azonnal meg akartam szabadulni tőlük.
A szétmarcangolt növényeimre vissza nem tehettem őket. Más zöld a közelben sehol.
A fürdőbe siettem. Az üveg tetejét lekaptam.
A lichthofba néző ablak nyitva.

Pörgő, zöld levél.
Lent némi zuzmó, por és moha.
Éjjel a fal peremén kapaszkodó galambok.

Vad éhük itt maradt a házban, néma nyerítésük visszhangzik retinámon.
Emberek vagyunk, semmi sem idegen tőlünk, ami hiány és pusztítás.

HOSSZÚ KÉK

Egy szőlősből vagyok. Nem érik még,
csak a ribizli. A túloldalon elhagyott földek,
néhol egy almafa. Hétágra süt a nap.
Aztán egy város terén, római romok közelében.
Szüntelenül zuhog a víz, hajladoznak
a fénnel rajzolt, derékig érő fűvek.
A vízi pampákon kérődző moszatbólények.
Hétágra süt a nap.

Testemből kipusztult az önvédelem,
de bárhova is nézek, minden jel szerint
mégis hosszú kék várható. Csak rá kell
lépnem a ragyogásokat összekötő hídra.
Csak elfelejteni: megbocsáthatatlan,
hogy van mit megbocsátanom.

A FÚFUTÁROKRA VÁRVA

A fűfutárok hegyen innen már
régóta nem merészkednek.
A madárfészkek színültig telve porral.
Szememből kiszáradtak az erdők.

És mint aki a valóságból felriad,
újra látok: szarvasborjú,
patáján zöld olajág, szívében tavaszi eső.

NYÁRUTÓ

Kamarádba mi mindent gyűjtöttél vajon?
Borizú almát, darázsédeset? És búzával érő körte van?
Ülök a kertben, nyílik a farkasalma.
A huszonkétpettyes katica lisztharmatot eszik.
Nincs még sötét, a sünök elindultak.
A házon, ahova hazavárnak, nincs más, csak vakablak.

ÖNÚT KIMAGAMBA

Nem ásni túl mélyre, hogy életben maradjak.
Nagyon mélyre ásni, hogy életben maradjak.

Elhagyás (vegyes technika, 70 x 100 cm)

Nagy Dániel

ÉN ÍGY SZOKTAM

EGY TINI NAPLÓJA

2016. ápr. 22.

Mondjuk legyen ez a nap. Ezen a pénteken én egész nap szerettelek. Nem voltál velem, nyilván így nehéz egész nap szeretni, de meg kellett valahogy oldanom, nincs mese, meg fogom oldani, ezt így mondtam magamban. És akkor én elképzeltem, hogy magamat odateszem melléd. Mint egy tárgyat. És akkor én melletted vagyok.

Te pont nem veszel észre, én meg pont észreveszlek.

Persze, furákat gondolok, de ha már te nem vagy velem, legalább én legyek veled.

Így szerettelek aznap.

2016. máj. 13.

Megint péntek. És már megint egész nap szerettelek, hihetetlen, úgy látszik, ez az a dolog, amit igazán csinálók 0–24 órában. Gondolom azért, mert jól begyakoroltatták velem a szeretést otthon. Vagy a suliban. Vagy te megmutattad, mert van tehetséged hozzá. Na, de délután találkoztam Bandival, és azt mondta, hogy baromi szomorú az ábrázatom. Belenéztem a tükörbe, és tényleg, láttam a tükörben egy szomorú pofát, ami az enyém. Az én szomorú pofámat. És akkor mondja a Bandi, hogy ez így nem jó, csinálnom kéne valamit a szomorú pofámmal, mert este koncert, jön a Viktor is.

Erre azt válaszoltam, hogy oké, Bandi, de ha nem vetted volna észre, én éppen szeretek. Nem érek rá másra. Szóval koncertre sem megyek. Inkább folytatom a szeretést.

Hátha lesz belőle valami.

2016. jún. 8.

Találkozom Bandival, és azt mondja, hogy már megint szomorú a pofám. Érdekes, mert én pedig megint egész nap szeretek – válaszolom. Ez gyanús – mondja.

Véleménye szerint összefüggés lehet a szomorú pofám és az egész napos szeretetgyakorlás között.

Pontosabban a viszonzatlan szeretetgyakorlás között. És tényleg, van benne valami.

Nagy koponya ez a Bandi, egyszer még sokra viszi.

2016. aug. 20.

Na, mit csinálok már megint. Szeretek. De most nem jól szeretek. Kifejezetten ügyetlenül csinálok a szeretést. Mert az emlékeimet szeretem. Azokba szerelmesedtem bele. Ilyenkor puha tejsokivá olvadok, és mindenféle semmis dologra exponálok. Egy átnídfor-spídezett este. Vagy amikor csúsztam az ebédfizetéssel.

Hogy mire jó ez, nem tudom.

Te hülye, mit csinálsz már megint – szólok is magamra. Beleszerelmesedni az emlékekbe, az kb. tilos, szólni való dolog, ilyet nem szabad csinálni.

Ezért abba is hagyom inkább.

2016. szept. 22.

Ma csak simán szeretek. Légy szíves, vedd észre: szeretlek

2016. nov. 6.

SZARAJEVÓ

Tegnap egy Volkswagenben ültem. Nem arról van szó, máskor is ültem már Volkswagenben, de tegnap Szarajevóban ültem a Volkswagenben. És jó volt, ment a kocsí ide-oda, én pedig nézelődtem, ahogy kell, homlokomat kicsit össze is ráncoltam, legyen komoly, ha már nézelődöm. Igazán jól éreztem magam. De azért mindent nem néztem meg! Volt, ami elkerülte a figyelmem. És ez nem is gond. Bár eleve nem értem, miért kell „mindent” megnézni, ha épp máshol vagyok, mint ahol egyébként szoktam lenni. Legközelebb lehet, hogy „semmit” sem fogok megnézni. Kihagyok mindent.

De akkor tegnap ültem és nézelődtem. És hallgattam a boszniai sofőrt. De nem volt elég csak hallgatni, figyelni is kellett, mert

mindenféle dolgokat mesélt a szerbekről, a vallásgyakorlásról, Titóról. Szóval illetett figyelni. Már megint figyelni! – mondtam magamban. És helyeselni! Még ezt is kellett. Bólogatni, hogy igen, igazak a szavai stb.

Aztán két piros lámpa között egyszer csak megfogta a bal mutatóujjamat és ráhelyezte koponyájának hátsó részére. Egy repesz okozta seb – mondta. És nem volt választásom, ki kellett tapintanom a sebet. Fogta az ujjam és szépen lassan, körkörös mozdulatokkal segített, hogy pontosan ki tudjam tapintani a seb körvonalát. Egy boszniai sebet tapintottam ki. Aztán pár másodpercre rajta hagyta az ujjam a seben. Hogy ízlelgessem, hogy ilyen egy seb? Vagy miért? Véletlen? Vagy jelezni akarta, hogy az élete „egy hajszálon múlt”? Nem tudom. Sebeket nem igazán tapintottam. Ki az, aki sebeket szokott tapintani?

„A kisebb sérülések és a vágott sebek, melyeket összevarrtak, néha olyan szépen gyógyulnak, hogy a heg szabad szemmel néhány hónap múlva szinte már nem is látszik. Minél nagyobb a seb, és minél tovább tart a gyógyulás, annál valószínűbb, hogy a sebnek látható nyoma marad.” – olvasom a webbeteg.hu-n.

Szóval egy maradandó sebet tapogattam. Nem nagy dolog. A délszláv háború jött, sebeket okozott, én meg kitapintottam egyet a sok közül. Na és? Ez csak ennyi lenne? Egy kisebb seb? Vagy egy nagyobb? Nem tudom. Tényleg nem tudom.

Babilon (vegyes technika, 64 x 102 cm)

Száraz Pál

SZÁRDA

A kkor történt, mikor az olajbogyót szüretelték. Az utcákon és a kertekben roskadoztak a fák és a cserjék a dús terméstől. Emberemlékezet óta nem volt ilyen bő áldás! Asszonyok és férfiak szedték a termést, ki létráról, ki meg csak úgy, ahogy elérte. A bokrokat a gyerekek fosztogatták. A házak porosan és áttüzesedve gunnyasztottak a tikkadt hőségben. Reszketett a levegő, mint a megborzott tó tükre, pedig a szél valahol Libanon rengetegében kószált, s a nap is lefelé hajlott már, hogy megfürödjön a Jordán folyóban, mielőtt aludni tér. Egy lány ment át a ligeten, hogy beforduljon a kúthoz vezető útra. Kőkorsóját kezében lóbálta. Szép volt, mint a hajnal. Karcsú volt, akár a fiatal cédrus.

Az egyik kertből egy asszony meglátta, és fölkiáltott.

– Szárda! Nézzétek, most is sétál, mikor valamennyien hajnal óta verejtékezünk.

A kezek egyszerre megálltak a munkában, s a fejek kikandikáltak a lombok közül. A kiabáló asszony már ott állt a lány előtt.

– Te gyalázatos!

Pillanatok alatt körülfogták, lépni se tudott.

– Szárda, te céda!

Ökölrel fenyegetőztek, s köveket, szitkokat hajigáltak a lányra.

Szárda riadtan nézett körül. Bársonytekintetű szemében a csalódás könnye remegett. Asszonyok s néhány férfi támadta. Ismerte valamennyit. Hát ezek bántják?! Behúzta a nyakát, s karját az arca elé emelte. A kövek visszahullottak róla, de a támadók a ruháját tépdesték, s a haját, mely oly fekete volt, mint a holdvilágtalan éjszaka. Csalódással nézett az egyik fiatalemberre.

– Még te is bántasz, Kartusz? Te is... Ne bántsatok – nyöszörgött elkínzottan, de senki se szánta meg. Hiába nézett kétségbeesve segítség után.

Egy ember jött az úton. Idegen lehetett, senki sem ismerte. Egyszerű volt. Lépése nesztelen, mint a madár útja a levegőben. Szárda sikoltva tört magának utat az idegen felé.

– Idegen, ments meg!...

A többiek zavarodottan álltak félre, ahogy a lány földre vetette magát. Egyszerre elállt ócsárló szavuk.

– Idegen, könyörülj! – esengett Szárda. – Te más vagy, mint ezek itt, nem tudom miért, de más vagy. A szemed jóságos és szelíd az arcod... nézd, agyonvernek...

– Elcsábította az uramat! – kiáltotta az egyik asszony dühösen.

– Nekem azt ígérte, hogy örökké csak engem fog szeretni! – hördült az egyik férfi.

– Idegen! – esdeklett Szárda elcsukló hangon. – Rossz vagyok, nagyon rossz, de ők tettek azzá! Úgy szeretnék jó lenni. Becsületes, tisztességes... hányszor megfogadtam már, hogy megváltozom. Idegen, nem bírok egyedül megváltozni... megjavulni. Hiába akarom. Látod, ezek a férfiak azért haragszanak rám, mert nem vagyok mindegyiké. Mit tegyek? Hová meneküljek? Segíts rajtam. Úgy vágyom jó lenni... segíts... – Zokogva hajtotta fejét az idegen lábához. – Ó, de szeretnék megváltozni, hogy erősebb legyek még a kísértésnél is. Védj meg! Nézd, rongyokban lóg rajtam a ruha...

Akkor az idegen lehajolt, megsimogatta Szárda haját, aztán megfogta karját és fölemelte a földről.

Az idegen pedig szelíden szólt:

– Leányom, hol vannak a támadóid?

Szárda fölemelte könnyben úszó szemét, és csodálkozva nézett körül, mert egyetlen ember sem állt már ott ellenségei közül.

– Menj békével – szólt az idegen –, nem lesznek már neked bántalmazóid.

Szárda tovább ment, és nemsokára kiért a házak közül. Közeledett a kúthoz, amely messze földön az egyetlen kút volt. Egy férfi itatta ott a tevéjét, de mikor ő odaért, anélkül, hogy törődött volna vele, elhajtott onnan.

– Furcsa – nézett utána a lány elgondolkodva. – Mintha nem is az lennék, aki voltam.

Odahajolt a kút fölé, hogy megmerítse kőkorsóját. Tekintete szembeálkkozott a vízben tükröződő arcmásával. Nézte magát, nézte, annyira nézte, hogy korsóját majdnem beleejtette a kútba. Egy öreg-asszony nézett rá vissza a vízből. Ősz volt a haja és ráncos az arca. Ahogy zavaros ámulattal végigpillantott magán, látta, hogy aszott kezén kiduzzadnak az erek, s a teste megroskadt. Akkor még egyszer

fülébe csengett az idegen búcsúja: „Nem lesznek már neked bántalmazóid.”

Amikor fölemelte a tele korsót, szinte begörnyedt. Ki kellett loccsantani, hogy elkopott ereje elbírja a súlyt.

– Megöregedtem – gondolta csendesen, megbékélt hálával.

A nap akkor már lebukott a dombok mögött, feketévé váltak az út mentén a ciprusok, és elültek fészkeikben a madarak.

Leszállt az este.

TÁNCOLÓ TÜZEK

Erika, aki az első éjszakáját töltötte a furcsa ódon épületben, felriadt, mert az öreg óraszerkezet, amely már a bölcsőjénél is muzsikált, s talán az első zenei hangokat adta fiatal életének, most már szokatlanul csengett ütött-kopott faszekrényében. Hallani lehetett, amint láncon lógó súlytömbjei csikorogva és zörögve ereszkednek alá, hogy kinkeservesen megszólalásra bírják az ütőszerkezetet. Az egykor álomba ringató, mély dördülésszerű óraütések most idegenül hatottak, és a fiatal leány hallotta, ahogy a zaj megkerüli a házat, súlyosan tovamozog láthatatlan pályáján, besiklik hozzá a nyitott ablakon és megsemmisül a sarokban, a nehéz függönyök ráncai közt, vagy a sötét bútorok fakult lapjain.

De nemcsak az óraütések riasztották fel a városból jött nőt, aki azért telepedett meg a régi házban, hogy egy frissen eltemetett ember, az édesapja hagyatékát átvegye, hanem azok a bizonyos táncoló tüzek is, melyekről valamikor annyit mesélt ágyacskájánál egy jóságos, aki a világot vele, a friss, rózsaszínű élettel ajándékozta meg. A régi mesék azóta régen szétoszlottak, s nem maradt belőlük egyéb, mint nyugtalan éjszakák idején egy-egy elmosódott gondolat.

Most azonban hirtelen ott táncolt az ablakpárkányon a mese valósága.

Erika tágra nyílt szemmel, rémülten nézte. Maroknyi imbolygó láng libbent, mozgott, ugrált ott, néha háromarasznyi magasra. Zöldessárga lángocskák néztek vele szembe. Néha eltűnt, hogy váratlanul újra visszatérjen, aztán egyszer a szobába is beugrott, de mintha menekülne, megint az ablakpárkányon termett, s pillanat múlva harmadmagával jelent meg. Mintha apró, eleven, lánggruhás manók igyekeztek volna

a leány felé, de mintha közte és köztük láthatatlan üveggel volna, nem jutottak tovább. A leány rémülten meredt rájuk, és nem értette könnyed táncukat. Az egyetemen azt tanították, nincs érthetelenség a világban, és ami a halál vonalán innen esik, az megoldható, géppel lemérhető, vagy órával időrendbe állítható, az élettel és természettel összhangba hozható szükségesség, aminek értelme és célja van. Csak ott, ahol a sír szája ásít felénk, kezdődik valami, nem számunkra fenntartott világ, s jobb, ha belé nem pillanthatunk, mert ha megtehetnénk, létünk keserűséggel telne meg és elviselhetetlenné válna.

Mégis, az ilyen kísérteties éjszakákon, amikor az óra éjfél ut csikorgó lomhasággal, s lángok táncolnak az ablakpárkányon, egy lány nem alkalmas arra, hogy az anyagot és törvényszerűséget keresse az ilyen látványokban. Erika se volt rest, s mikor a táncoló lányok kizuhantak a kertbe, magára kapta köpenyét, s az ajtóhoz állt. Úgy gondolta, ha a lángok újra megjelennek, kiugrik az ajtón, végigszalad a folyosón és bekopogtat nagynénjéhez, aki a ház túlsó szárnyán várja a holnapi tárgyalásokat.

De abban a pillanatban, amikor a lángok tánca újból kezdődött, és a leány valóban szélesre tárta az ajtót, a kis zöld manók beugrottak a szobába! Apró, de gyors mozdulatokkal a szoba közepén termettek. Erika most már sikoltozva menekült. Hirtelen nyolc-tíz láng jelent meg és üldözőbe vette őt. Némelyik mintha bokája után kapkodna! Most valahol fénynyaláb aranylott bele a sötétségbe, és a leány valakinek nekirohant. Valaki magához szorította, s morgott, de mit törődött Erika mindezzel... Ő csak lábait kapkodta a zöld lángok elől ...

– Ne féljen, hölgyem! Hiszen ezek ártalmatlanok – hallotta ekkor egy férfi mély, biztató, harangozó hangját. – Csak lidércek – folytatta az illető –, a lát szép éjszakai virágai, kedves, hidegtűzök, amik nem égetnek... Bizonyára huzatot csinált valahol, s azért szegődtek a nyomába...

Csak most érezte Erika, hogy férfikarok ölelik át. Kibontakozott és rászólt az idegenre:

– Hogy merte ezt megtenni? Világítson, kérem, a saját arcára, hogy holnap felelősségre vonhassam...

– Miért? Maga a karjaimba szaladt, hallottam sikoltását, segítségére siettem, és még maga méltatlankodik? Egyébként tessék...

A lámpa markáns, kifejező férfiarcot világított meg. Erika mindig szerette nézegetni azokat a férfifejeket, amelyeken a hajat nem fésülték

simára, s nem lakkozták ragyogó fényesre a fodrászok, hanem úgy maradt, ahogy a férfi hajnalban ébredéskor hátrasimítja kissé. A kis bölcsészleánynak is voltak álmai, álmainak lovagjai is akadtak. A lányok idevarázsolták a nyugtalan éjszakák álomlovagját, erős, izmos férfit, a közvetlen közelébe.

- Kicsoda Ön? Hogyan került ide? Hiszen vacsoránál nem láttam!

- Gáspár mérnök vagyok, a maga vacsorája után érkeztem, mégpedig a lápon keresztül, és ezek a barátságos kis tüzek álltak sorfalat ünnepélyes bevonulásomnál. Mutatták az utat – az érvényesüléshez. Furcsa dolgok történnek, kislány, manapság, s ahogy így elnézem magát, nem csodálkoznék, ha véletlen a lidércclángokból koronát fonna a hajára. No de most elég legyen. Menjen vissza a szobájába... Jöjjön csak, majd rendbe hozom a dolgokat.

Erika szólni akart, de a férfi nem várta meg. Előresietett, s a leány utána igyekezett félelmében. A mérnök lámpát gyűjtött a szobában, bezárta az ablakot, lehúzta a rolókat, aztán a leány felé fordult.

- Most szépen bebújsz a paplan alá, s hajcsi, reggelig fel sem ébredsz. Lángok csak hajnali két óráig ugrálnak, aztán hűvös szellő seper végig a lápon és elsöpri a vándortüzeket. Két óráig a folyosón sétálok, hogy ne féljél. No, csak ne hadonásson, vegye úgy, hogy el akarok szívni egy-két cigarettát. Nem értem, a nők mindig hajlandók bebeszélni maguknak, hogy a világ csak értük és körülöttük forog. Jó éjszakát. Majd ha elaludtál, akkor én is lepihenek.

Két hónap múlva tört elő az első olaj a láp mélységéből. Úgy vágta le a fűrókút tetejét, mintha papírlapokat rombolt volna szét. A mérnököt a légnyomás mellén találta. Hátratántorodott. Valahol, valaki sikoltott. Vagy húszlépésnyi távolságban az árokpárt margarétái közt ült Erika, ő kiáltott oly nagyot. Gáspár odaszaladt.

- Most már gazdagok vagyunk, szívem. Ha azok a lidércek meg nem kísértenek azon az éjszakán, amikor egyenesen a karjaimba rohantál, talán sohase jut eszembe, hogy olaj után kutassak errefelé. Tudod, drágám, mi lehetőleg csak biztosra megyünk. Ahol lángok táncolnak az éjszakában, ott petróleum gőzölög a felszínen, s a láp rothadó füvei öngyulladásról kapnak tüzet... Mikor a lidérceket láttam, már tudtam, hogy nyugodtan nekiláthatok a munkának, az eredmény biztos.

- Mikor megláttalak, én is ezt éreztem. Vagy nem rám gondoltál? – kérdezte a leány és a férfi széles mellére simult.

Cseh Katalin

DOSSZIÉ

Lássuk az iratait:
kérvény motivációs levél
szakmai önéletrajz
születési anyakönyvi kivonat
személyi igazolvány
tanulmányi oklevelek
törzskönyvi kivonat
igazolás a munkahelyi régiségről
„Azt a szép, régi asszonyt szeretném látni ismét,
akiben elzárkózott a tünde, lágy kedvesség...”
„valaki jár a fák hegyén
ki gyűjtja s oltja csillagod...”
mik ezek kérem mit keresnek az iratai közt
nem tanították meg önnek annak idején
az iskolában hogy hivatalos szövegeket
nem keverünk szépirodalmi szövegekkel
hallatlan felháborító vérlázító
ne mosolyogjon a mosoly mindig
zavaró tényező a hivatalos helyeken
ne bámuljon olyan bambán
mint egy ártatlan kisgyerek
most távozhat nincs szükségünk többé önre
esetleg csak a fénymásolt változatára
nem nem színes jó lesz a fekete-fehér is
várjon csak valami hiányzik
a halotti anyakönyvi kivonata
hogya azt majd valaki más hozza be
ön helyett rendben megértettem
menjen már tűnjön el a szemem elől
járhat a fák hegyén a szép régi asszonyát keresve...
jöhet a következő kérem a dossziéját

FOLYAMAT

Amikor ugyanazon az
útvonalon mész
ugyanazzal a busszal
ugyanarra a székre ülsz
ugyanabban az épületben
ugyanabból az ablakból
bámulod ugyanazokat a fákat
amint ugyanaz a szél
tangózik sejtelmesen
ugyanazzal a vággyal
ugyanazok az emberek
keresik a helyüket melletted
illetve veled szemben
ugyanazok a gyermekek
félíg-meddig felnőtt-testben
ugyanaz a csönd
csöndbe göngyölt zsvaj
ugyanaz a folyosó
ugyanaz a félhomály...
aztán hirtelen elszakad a film
mint a valamikori mozikban
felkapcsolják a villanyt
és ott találsz magad
egy idegen teremben
idegen széken
idegen zsibongásban...
a film tovább pereg
de te már nem nézed
lehunyod a szemed
lesz ami lesz vigyen az ár
hűtlenül tovalüktet
szíved a szakadár

HATÁR

Ott felejttem magam a régi házban tudod
ahol almafák voltak a kertben szőlőlugas
meg sóvár rebarbarák...
a konyhában cseppmintás gézfüggöny
a kamrában egerek násza
ott vagyok most is valahol a volt és nincs
között ülök a hokedlin bennem a várás szobra
a nap az égen a hold is meg az összes csillag
egyszerre van nappal és éjszaka
különös érzés otthonosan idegen
lepkék artistamutatványa a lámpafényben...
valaki mezítlábal a kertben jaj be gyöngyen jár...

KESERVES

Szerettelek, mindhiába,
bujdokolok a világba'.

Fekete bú, fehér bánat
szívemen víg táncot járnak.

Víg a táncuk, víg a nóta,
nem lankadnak kakasszóra.

Járják nappal, ropják éjjel,
csizmaszáruk telik vérrel.

Vérrel telik, járják mégis,
húzzad prímás, csak azért is!

SUTTOGÓ

Bármerre nézek:
kihajló ágak,
nyoma sincs már
fészekaljának...

Fészekaljának
csupán a csöndje:
sóhaj a partja,
hiány az öble...

Madarak
(vegyes technika, 40 x 60 cm)

Ady András

BÍBELŐDÉS/TOILING WITH

nem tudja miért kapják szét miért hordják annyira szét a négy égtáj felé hogy biztosak lehetnének benne (pedig nincs így) sosem talál vissza önmagához ha azt írja ha azt mondja hogy nincs hite hogy az a hite hogy nincs neki ilyenje nem érti miért nem értik ez a hittel való foglalkozás legerősebb formája a nem-tagadásos és nem-elfogadásos állandó gondolkodás... as he tends to clean his face his own arms and legs as he manages to manage in an orderly fashion to keep in a humanly upright position in working condition his entire organism so he has fulfilled dreams of cleaning his bodypart-like soul and thus his bodily-believes... what the actual heck could be so blasphemous in dusting off soap-soaking one's beliefs

ANIMUS/ANIMA?

ha van ilyen mellettem fekszik itt a fűben igen a domboldal naptól jobban kényeztetett részén ott ahol jóval több virág van nyersebb a fűillat mint a frissen átmetszett izomrostté kissé vér kissé zöld bukójú és nagyon enyém ez a lélek amely ha egyáltalán van itt fekszik mellettem övé is a napfény az övé a talaj nyirkos ellenhője ha van ilyesmim s ha egyáltalán létezik lélek megtudom hamarosan: felkelek innen s elindulok lássam követ-e s ha igen mi is követ... and thus startled as I might be gone gotten up and kept on going all the way that has no turning back someone like me followed something of a likewise-part of me and together we went our way never exchanging a word belonging to one another simply by tune and life-accord

SZABADSÁG/DULY FREE

nem tudok fejni de ha te mondd elmegyek majd s tejét veszem a holdnak csak az a megkötésem hogy igyuk meg hajnalig amit hozok mert nappal a napban megromlik nem értek a borokhoz annyira nem de mond csak s ilyes levelet csapok a napból hmmm... az lenne csak az érett az édes a toroksimogató de ezzel is az a kérés hogy alkonyatig igyuk meg mert a holdfényben megsavanyodik... nem értek én semmihez de megteszem mire kérsz és mindig meg én azt is hogy élek csak éjjel ne hagyj bennem fényt s nappal hadd védekezzek a sötétrel... managing the distance between Your request for me to live and my wish for disappearance even I frequently forget to die being busy with the task: Your wish is my command and often let go of living too... which is a heck of a way to barely exist on the go

PUTZWUT/FIT OF CLEANING

úgy érzi már ezredszer törli le a port mindenféle felületekről melyekre vizionált szentképek napsütötte visszfénye vetülhetne ha szentek képei lennének ha az ominózus lux vetülne is úgy érzi ezredszerre is átrendezte a lakást ne legyen az ikonok útjában az előttük való leborulás útjában se szék se asztal semmi se s lenne mindennek értelme is persze ha az ikonokon az egyik szent nem egy szatyornyi kapással vesződne a másik nem a semmiből való valami sokat főzéssel s a harmadik nem nyomna el éppen egy csikket egy sündisznószerű hamutartóban / érzi hogy mindez kissé túlzás de érezve-tudja míg ezeket a lehetetlen szenteket a saját istenével el nem fogadtatja hiába takarít és átrendez mindig önmagába botolva önmagát a saját lét négy fala közt káromkodva ide-oda tolva kell ütközve botladozva élnie... did You ever try to remove a stain from an icon one non-appertaining totally misplaced and outrageous spot that You imagine did You ever observe the idea of removing the dirt-Yourself from a family triptychon: a vision of a visionary? ...and did You almost manage to clean off Yourself from an own life You have?

Debreceny György

NEM HALLJA SENKI

– *Kollázs Thomas Bernhard verseiből* –

már nem tudom mi a jó és mi a rossz
szólnom mily nehezemre esik
ó Uram kínoz a csillag
egyedül vagyok ágyamnál senki nem áll
és hallom a kolbászsercegést
a beforrasztott ajtók mögül
a madarak jaj a madarak
a fekete virágokon megpihennek

tönkrement halászokkal ittam
ezer évvel előbb egy sövénykarónál
mi úzi az orgonabokrokat
a lelkeken át
ki állít majd sírkövet a halálnak
ki kiáltja majd ismét nevemet
szétmorzsolta már a dudva
a madarak jaj a fekete madarak
a madárijesztőkön megpihennek

ódon falak kapuiban koszlik az éj
hol vagy Uram
és hol az én boldogságom
hangszóróból hallom az ördög szózatát
át kell gázolnom az éjszakán
a halászok szakadt hálóján
és a tengereken át
mert szegény vagyok koldusszegény
nem hallja senki a hangom

DESZKÁRA TERÍTETTÉK

– *Kollázs Thomas Bernhard verseiből* –

majd felébredek
és feledésbe merülök
nézem magamat a tükörben
mintha sokkal ifjabb lettem volna
a feketéllő erdő mögött
a halottak rendezték el a tájat
november közeleg mindenütt
az ajtókat ablakokat becsukták
senki nem ismer engem
sem a földön
sem a pokolban
alant fekszik a város
és a halottak között fekszem én

*

dédapám szőlőt ültetett
a borról beszélt nem a pusztulásról
nem mondta
miért kell látnom a poklot
a teheneket a körtefát
és a csillagos éjben
a deszkára terített holtakat
méltatlan vagyok én a rothadásra
szerelmeteket hozzátok asztalomhoz
bort hozzatok törkölyt
olyan bogáncsot
mely tegnap még a szántón fázott
egy csalogány zengje panaszát szüntelen

*

nem tudunk semmit a pusztulásról
ó letaszított király
honnan jönnek akik majd agyonütnek?
a feketéllő városokban
deszkára terítették a holtakat
a mészáros kést ránt ki a szívből
nem kellesz senkinek
nem mondja majd senki nevedet
amit fecsegtél nem kell észbe vésnem
a mulandóság és a feledés
nagy érdemrendjét
kiérdemeljük a halottasházban

HOLDFÉNY

– *Kollázs Thomas Bernhard verseiből* –

keserűségem virága
kinyílik almavirulásra
elfeledem a disznóólakat
s a madarak muzsikáját

holdfény csillogtatja haját
és szétfűrészel engem
jó volna aludni
százmillió évig

Ferenczes István
BÚCSÚ FARKAS ÁRPÁDTÓL¹

A ránk bénult némaságban úgy kellene megszólalni,
mint barlangokban a cseppkövek:
emberöltőnyi szédületté tágítva, akár egy férfikönny,
a másodpercnyi, efemer időt,
hogy ő idézze meg, hívja tetemre,
ide, a tátongó mélység fölé József Attilát,
kimondani, amit igazul csak ő tudott:
Nagyon fáj!

Drága, drága barátom,
várhattál volna még. Legalább májusig...
Ne ilyen sehonnai, ide-oda szökdécselő, szélhámoskodó,
a tizenkét hónap közül kiűzendő szélhámos februárban,
holt lelkek házában hejehujázó úri huncutságban
menni el, akárcsak édesapám...
Születésnapodig bár, áprilisig, májusig várhattál volna az elmenéssel,
Addig, amíg még egyszer kiülhattünk volna a zalánpataki udvar
diófái alá, belebámulni a bor szőke tábortüzébe,
s hallgatni hosszan, hosszan a túlvilág szisszenéseit a piciny haladéért,
hallgatni a percenként percegve vékonyuló csontok neszezését,
a szárnyak zizzenéseit, a madárrá vagy hóhullássá
való átlényegülésed elviselhetetlen könnyűségét –
miközben, bár „állni látszik az idő”, fehér ingbe semmisülten ezer évtől
ezer évig néznénk, mint száll alá a félig telt pohár borában a könny...

Drága Árpád!

Nézd el nekem, hogy most nem merülök alá alkotói pályádnak az
irodalmi kánon s közbeszéd immár szinte közhelyszerűvé csontosodott
paneljeibe, az elismeréstől a félreismerésig terjedő restség bugyraiba,

1 Elhangzott 2021. február 10-én, Sepsiszentgyörgyön, Farkas Árpád temetésén.

tudom, rám intenél, rám szólnál: ne a valódiról, hanem az igazról beszélj! Arról, amit soha senki nem mondott ki költői mivoltod alapfokú rendezőelvéről, a megszenvedettségnek az értől az óceánig elszivárgó kegyelméről...

Csehov egyik hősét parafrázálom: hiszem és vallom, hogy az irodalom, a költészet a legfontosabb, a legszebb és a legszükségesebb dolog az ember életében, hogy mindig ez volt és lesz a legmagasztosabb megnyilvánulása a szeretetnek. Nem mondtad ezt így ki soha, de a fehér papír pusztasága fölött mindig ott lebegtek Szent Pál *Szeretet himnuszának* akkordjai: „Szólhatok az emberek vagy az angyalok nyelvén, ha szeretet nincs bennem, csak zengő érc vagyok, vagy pengő cimbalom.”

A te szeretetednek címzettjeit felsorolni – a családdal, gyermekeiddel, unokáiddal kezdve, folytatva ennek a Kárpátok hurkában gyötrődő kicsiny nemzetnek s szülőföldnek riadalmaival, s nem befejezni a számbavételt, amikor „Fut az idő, mint a hideg / a hátunkon végig”... jó lenne „újrateremtő” álmodással áldani őket, mert nem szivároghat el belőlünk a Csodák Csodája...

Nézem ezt a földet, amely nem ápol, de eltakar, s nem tudom, hová s merre lépjek rajta, hiszen ezentúl nemcsak „apáink hűlő, drága arcán”, hanem a tiéden is járunk. Szólj reánk, hátha madarakká, pillangókká változunk!

Hiszem, hogy ez nem a végső búcsú tőled. Hiszem – nem tudom, hol –, de találkozni fogunk még. Talán egy Hold-kráterben, talán a vörös bolygó valamelyik tengerén, talán a Szent Anna-tó partján, a Rétyi Nyírben vagy egy tavaszi réten, mit tudom én, hol... Reméljük, hogy ott, ahol a jó Isten lakik.

Lövétei Lázár László

A „FEKVŐRENDŐR”-PETŐFI¹

Kerényi Ferenc emlékének ajánlva

Gondolom, senki nem azt várja tőlem, hogy elmondjam, ki volt Petőfi Sándor. Újszerű Petőfi-olvasattal se fogok kísérletezni – nem vagyok irodalomtudós, hogy ilyesmire vetemedjem. Viszont én is magyar anyanyelvű vagyok, így nyilván velem is szembejött Petőfi már a kezdet kezdetén, szinte a Miatyánkkal egyidőben. S ha tetszik nekem, ha nem, azóta is lépten-nyomon belebotlom Petőfibe. Sok-sok személyes történettel tarkított, rövid utazásra szeretném tehát invitálni Önöket, abban a reményben, hogy utazásunk nem lesz unalmas, és hogy minden kitérő végén a „fekvőrendőr”-Petőfi vár majd ránk.

2018. február 2-án, éppen a születésnapomon, irodalmi estre voltam hivatalos a kunszentmártoni József Attila Könyvtárba. Hogy múltjék a színészdrukk, a bemutató előtt elkezdtem turkálni a könyvtár által kiselejtezett kötetek között, kezembe is akadt rögtön egy zsebbe való Arany János, Juhász Ferenc válogatásában. Nagyon szép esszé vezet be a verseket, az egyik legszebb, amit Arany kapcsán olvastam – csak hát, ugye, az a „fekvőrendőr”-Petőfi...

Arany máglyáján – írja Juhász Ferenc – a szikrát-lobbantó, a teremtést-indító (...) Petőfi volt, a tündér-üstökös, a verhetetlen-hitű, a vad és tündökletes, az égitest-szárnyalású, a magával-rántó, rólunk a gyöngeség viasz-álcaját leolvasztó, a kétségek dudváját leperzselő, a hitünket megújító.

Mint látják, csodaszép, Juhász Ferenc-es metafora-bokorban jelenik meg előttünk Petőfi, szálljunk is alá gyorsan a Mennyeek Országából a hideg flaszterre!

Bő egy hónappal ezelőtt olyan szállást foglaltunk családilag Szovátán, amelyiknek az étterme valóságos étel-költeményekkel büszkélkedhet.

1 A 2019. október 28-án a Petőfi Irodalmi Múzeumban, a *Bolyongó üstökös. A Petőfi-kultusz alakváltozásai* című kiállítás megnyitóján elhangzott beszéd szerkesztett változata.

„Illatos morzsában sült süllő tejszínes spárgaraguval”, „Konfitált sertésszűz vargányával” – ilyesmik szerepeltek a kínálatban, egyáltalán nem csoda tehát, ha eszembe jutott egyik neves fotóművésznünk élménybeszámolója valamelyik állami kitüntetéséről, illetve az azt követő ünnepi vacsoráról. Az élménybeszámoló summázata röviden a következő: hadosztálynyi pincér szaladgált föl-alá furcsábbnál furcsább falatokkal, mindenki csippentett ebből is, abból is – a végén mégis mindenki éhesen maradt. Talán mondanom sem kell, hogy erről meg szegény Mikes Kelemen jutott eszembe, aki bujdosása elején, II. Rákóczi Ferenc kíséretében ugyanúgy éhesen maradt a díszvacsorán, mint az én neves fotóművész barátom. Íme, hogyan emlékezik vissza minderre Mikes a *Törökországi levelek*ben 1717. október 28-án:

...ki gondolhatná, hogy a töröknek olyan jó étele volna. A' való, hogy mindenikünk éhezett. De az is való, édes néném, hogy étlen költem fel az asztaltól, noha ettem legalább nyolcvan tál étetből. Ezt kéd el nem hinné, ha a szokást nem tudná. Eb szokás, kutya szokás! Jaj! édes néném, elíg mártottunk egyszer a tálban, hogy azt elvitték előllünk, a másodikat, a harmadikat, egyszóval hetven vagy nyolcvan tál így repült el előllünk; némelyikben még nem is mártottunk, már vitték. (...) Felfogadtam akkor haragos koplalásomban, hogy soha éhen török vendégségben nem megyek.

Amíg a konfitált sertésszűzre vártam Szovátán, földézttem mindezt a feleségemnek is, mondván, hogy a *Törökországi levelek*nél szebben nem is kezdődhetett volna a magyar széppróza, mégis száz évnyi hebegés-habogás következett, mert holmi *fentebb stíl* miatt illetet kerékbe törni a magyar prózanyelvet – egészen a pimasz Petőfi 1845-ös *Uti jegyzetek*jéig. El is határoztam, hogy ha hazaérek, előveszem ismét Petőfit, mert úgy emlékeztem, hogy már első olvasásra is elbűvölt a Petőfi-próza irigylésre méltó közvetlensége. Lapozzunk bele mi is az *Uti jegyzetek*be:

Hát egyszer csak döcögni kezd a bárka, de olyan embertelenül, mint némely poéta urak versei... elannyira, hogy kénytelenek valánk kiszállani, ha úgy nem akaránk járni, mint nem tudom kicsoda, akinek csontjai izzé-porrá töretek. Kiszálltunk tehát, és én láttam, hogy ott vagyunk, ahol sejtém: Aszódon.

Ah, kedves olvasó (...), ha te tudnád, mennyi fekszik rám nézve e kis szócskában:

Aszód!

Hanem ezt nem olvasnod kellene a flegmatikus papírról, de hallanod, ah, amint ajkaimról legördül társaságában az elandalodás sohajtásának:

Aszód –! –! –

Csak egyszer kellene ezt a szót tőlem hallanod, s azonnal kitalálnád, hogy én itt három esztendőig tanultam... akarom mondani: jártam iskolába.

S mily eseménydús három esztendő!

1. Itt kezdtem verseket csinálni – –

2. Itt voltam először szerelmes – –

3. Itt akartam először színésszé lenni.

A verselés a szerelem eredménye volt. A színésszé lenni akarásnak pedig nem annyira eredete, mint következménye nevezetes.

Nevezetes és szomorú!

Professzorom (isten áldja meg őt!) jónak látta tettbe menendő tervemet egy olyan férfinak megírni, kinek eléggé nem dicsérhető tulajdonsága volt: a színészetet csodálatra méltóképen való módon gyűlölni. Ezen ritka tulajdonú férfi történetesen épen az atyám volt, ki – mint jó atyához illik – a veszedelmes hírvétel után egy percig sem késett pokoli örvénybe sülyedendő fia megmentésére rohanni. S istentelen szándékomtól csakugyan eltérítettek atyai tanácsai, melyek még hetek múlva is meglátszottak... hátamon és lelkem porsátorának egyéb részein.

Ó, pályaelhagyók istene – sóhajthatnám Petőfi ironikus modorában –, vigasztald meg a dühöngő atyákat! Történt ugyanis, hogy 1990-ben, tehát nagyjából akkor, amikor elkezdtem a Műszaki Egyetemet Kolozsváron, Ion Iliescu román államelnök nyugdíjba küldte Hargitafürdőről az én 48 éves édesapámat, így akarván megszabadulni a fölöslegessé vált bányászoktól. Igen ám, csak hogy a szédületes iramban inflálódó nyugdíj egy idő után szinte semmit se ért... a húgomat is fizetni kellett Székelyudvarhelyen a tanítóképzőben... három szemeszternyi műszaki egyetem után én mégis levelet írtam Kolozsvárról édesanyámnak, azzal a kéréssel, hogy ha édesapám is úgy gondolja, akkor én bizony átfelvételiznék a bölcsészkarra.

Apád káromkodik – válaszolta édesanyám –, s azt üzeni, hogy gyere haza, itthon is tudsz tanulni, gazdálkodjál te, ő megy Magyarba dolgozni.

Így lettem másfél évig... no nem katona, mint Petőfi, hanem csak falusi kisgazda: szántottam-vetettem, kaszáltam, búzát arattam-csépeltem, kivágtam és hazafuvaroztam a téli tűzifát stb. Édesapám meg élte a székely feketemunkások életét. Hányódott hol ide, hol oda. Szinte mint az öreg Petrovics István a csőd után. Aztán néha cseréltünk:

magyar-román szakos bölcsészhallgatóként nyaranta én is kipróbáltam, milyen is idegenben a „fehér kenyér”. Mivel mostanában épp ezekkel a hónapjaimmal foglalkozom, hadd idézzem egyik, ez ideig publikálatlan versemet – már csak azért is, mert a vers végén (mily meglepő!) megint ott kísért Petőfi szelleme:

BOLDOG ÍZEK

Nem pont ezek a legboldogabb ízek –
Mondja hétéves fiad a konyhában
Valami nem-szeretem-étel mellett üldögél
Van így néha
Hogy beletrafál a közepébe
Te éppen Szentendrével és a parizerrel kinlódsz
'86-ban
Udvarhelyen
Bentlakó diákként a meggylevest
'96-ban
Szentendrén
Feketemunkásként a parizert utáltad meg egy életre
Zsömle parizer és zacskós kakaó
Huszonnyolc napig zsömle parizer és zacskós kakaó ebédre
Aztán azok a boldog lövétei ízek a huszonkilencedik napon
Rokonlátogatás Vecsésen
Tyúkhúsleves
Pedig öt évvel korábban szinte megutáltad a tyúkot is
Nagysolymosról
BA esküvőjéről jövet eltévedtél Héjjasfalván a kukoricásban
Muszáj volt fölérned Udvarhelyre a hajnali székely gőzössel
De eltévedtél részegen a kukoricásban
Nem találtad a vasútállomást
Bekopogtál az egyetlen kivilágított házba
Tyúkot kopasztottak éppen
Hajnali 3-kor
Azok a rémült tekintetek
Köszöntél illedelmesen
Már amennyire illedelmes tud lenni egy részeg ember
Mondtad hogy a héjjasfalvi vasútállomást keresed
Azt a megkönnyebbülést
Hogy nem a tyúkot
Hanem csak a héjjasfalvi vasútállomást keresed
S azt a megkönnyebbülést
Meg is ölhettek volna

Mint Petőfit amott a szomszédban
Gondoltad másnaposan
Már a vonaton
Útban a lövetei tyúkhúsleves felé.

Visszatérve Héjjasfalváról-Fehéregyházáról, és rákanyarodva végre (egy kicsit komolyabban is) a „fekvőrendőr”-Petőfire, kénytelen vagyok néhai Kerényi Ferenc levelébe kapaszkodni. Sok-sok évvel ezelőtt ugyanis írtam egy esszét Arany Jánosról, amiben (ha akartam, ha nem) muszáj volt Petőfit is megidézni. Itt és most teljesen indifferens, hogy milyen szövegösszefüggésben kerül szóba Petőfi, a lényeg az, hogy ott van, kihagyhatatlanul:

Ki merné tagadni például – írom az említett esszében –, hogy a sokak által a magyar irodalom legszebb „szöveghelyének” tartott Petőfi-sorokban („Oh lassan szállj és hosszan énekelj, / Haldokló hatyúm, szép emlékezet”) van valami földöntúli ragyogás, ám megmagyarázni senkinek nem sikerül, honnan ez a fény...

Mivel 2007-ben Kerényi tanár úr kapta az egyik Székelyföld-díjat, kezébe nyomtam Csíkszeredában az esszémet, azzal a kéréssel, hogy ha ideje engedi, olvassa el a vonaton, s esetleg mondjon szakvéleményt is róla.

Kedves Barátom – írta Kerényi Ferenc 2007. október 30-án –, szerencsésen hazaérkeztem, és már vissza is küldtem a vonatjegyet. Arany-tanulmányod tetszett; friss és ropogós. Így kell kortársnak megőrizni a klasszikusokat. Talán egyszer megmagyarázom a két Petőfi-sort. Barátsággal: KF

A két Petőfi-sort sajnos nem magyarázta meg: szinte napra pontosan egy év múlva, 2008. október 29-én már halott volt. 2008 közepén még megjelent ugyan *Petőfi Sándor élete és költészete* című „kritikai életrajz”, de választ abban sem találtam az értetlenkedésemre.

Ahogy azt sem értem, hogy a négy elemít is csak ímmel-ámmal kijáró édesapámnak miért kattant be annyira *A puszta, télen*, hogy még most, 77 évesen is kívülről fújja! Igaz, neki főleg a vers „istállós” részénél csillan fel a szeme, akkor tudniillik, amikor a béres „a csizmaszárából / Pipát húz ki, rátölt, és lomhán szipákol, / S oda-odanéz: nem üres-e a jászol?” Valószínűnek tartom, hogy édesapámnak azért nagyon fontos költő Petőfi („kultikusnak” biztosan nem mondaná, nem igazán ismeri

ezt a szót), mert olyan jól összefoglalta mindazt, amit gyerekkorában, egész télen át egyedül gondozva nagyapám juhait, erdei tanyánkon átélt. Hogy másoknak mikor és hogyan volt fontos, még fontosabb, legfontosabb Petőfi a halála óta eltelt 170 évben, hogy ki milyen célra használta Petőfit – nos, talán ez a kiállítás is magyarázatot ad minderre.

Időben
(vegyes technika, 70 x 90 cm)

András Hanga

A 2019-ES ROMÁNIAI ELNÖKVÁLASZTÁS MÁSODIK FORDULÓJA A SZÉKELYFÖLDI MEGYÉKBEN

Romániában a választópolgárok közvetlenül választják az államfőt, akinek mandátuma az alkotmány 83. cikke szerint öt évre szól. Ennek értelmében a soron következő romániai elnökválasztás első fordulójára 2019. november 10-én, a második fordulóra pedig 2019. november 24-én került sor. A második fordulón a székelyföldi választópolgárok tömeges távolmaradása, valamint az érvénytelen szavazatok magas aránya volt tapasztalható. A tanulmány ennek a jelenségnek pilot kutatását tartalmazza.

Kulcsszavak: érvénytelen szavazás, kisebbség, autonómia, elnökválasztás.

A részvételi demokrácia legegyszerűbben „az emberek uralma”-ként írható le. Chekki szerint a részvételi demokrácia a polgárok olyanfajta hatalommal való felruházása, amelynek során az egyének képesek szándékosan befolyásolni a hatalmon lévők döntéseik meghozatalában. (Chekki 1979) Ez magában foglalja a közösségben való aktív részvételhez társított kompetencia (felkészültség) felismerését és egy olyan fajta társadalmi tőkét produkál, amely a bizalmon (Fukuyama 1997; Putnam 1995) és a kölcsönösségen alapul. Arisztotelész szerint az egyén csak a politikai cselekvés szubjektumaként (zoon politikon), a városállam közügyeiben aktívan részt vevő polgárként valósíthatja meg a teljes értékű ember ismérveit, vagyis a városállam úgy válik egységessé, hogy az egyének a megfelelő módon részt vesznek a közösség életében. (Arisztotelész 1984)

A politika tehát a közösség ügyeinek közös intézése. (Szabó 2016) A részvétel pedig erősíti az egyéneket abban, hogy az adott társadalom tagjaként, teljes jogú állampolgárként legyenek számba véve, és az erdélyi magyar közösség esetében ez kifejezetten egyesítő hatású tényező lehet. Mégis milyen indítékok játszhatnak szerepet egy kisebbségben élő közösség esetében a romániai elnökválasztáson való rész-

vétel irányába? Akik számára fontos a közösség, annak tagjai nagyobb valószínűséggel mennek el szavazni (Anderson 2009). Ebből következik, hogy a kisebbségi közösség sorsáról való gondoskodás ösztönzően hat a választási részvételre még abban az esetben is (ld. a 2019. évi romániai elnökválasztás első fordulójának részvételi adatait), ha előre „nyilvánvaló” a választópolgárnak a választási eredmény közösségre vonatkozó „haszontalansága”. (Blais és Labbé St.-Vincent 2011)

A politikai érdeklődést és az állampolgári kötelességérzetet nevezték meg a szavazásra való hajlandóság kritériumaiként. A közös cél elérése érdekében a különböző szereplőknek együttműködésre kell törekedniük, amelynek során a kollektív fellépés nagyobb sikereket érhet el, mint az egyéni akciók. Az együttműködés alapja pedig a bizalom, amely a külön utasság vagy passzivitás következtében megrendülhet. Mancur Olson a kollektív cselekvés problémája kapcsán jegyzi meg, hogy vannak olyan szereplők, akik passzívan várják, hogy mások megküzdjenek a közös célokért. Szerinte a közösség tagjai számára azért nehéz elérni a közös célokat, mert egyrészt a szereplők úgy vélekedhetnek, hogy egyéni erőfeszítésük a közösség egészének hozzájárulása nélkül értelmetlen, másrészt ha a közösség többi tagja aktívan hozzájárul a közös cél eléréséhez, akkor az egyéni hozzájárulás már nem is szükséges (Olson 1997). Sokszor lehet ilyen vélekedésekkel találkozni választási időszakokban, amikor a választópolgárok az „én szavazatom úgysem számít” magyarázattal igazolják a választástól való távolmaradásukat. Szabó szerint „a politikai közösséget alkotó egyéneket egymáshoz érdeklődő közömbösség kapcsolja”, vagyis a legtöbb esetben passzívan és távolságtartó közömbösséggel viszonyulnak a körülöttük zajló eseményekhez, érdektelenség és elutasítás jellemzi a politikához fűződő viszonyukat, egyetlen aktivitásuk, hogy időnként elmennek szavazni, választani, tüntetni – vagy még azt sem. (Szabó 2016, 345.)

A 2019. évi romániai elnökválasztás első fordulójában (amikor még volt magyar nemzetiségű jelölt, Kelemen Hunor személyében) a székelyföldi megyék választópolgárainak nagyobb része járult az urnákhoz (Hargita – 42,3%; Kovászna – 37%; Maros – 45,3%), addig a második fordulóban már sokkal kevesebben mentek el szavazni (Hargita – 22,9%; Kovászna – 25,9%; Maros – 43,9%), ezzel Románia legkisebb szavazati arányait produkálva.

A kollektív cselekvés problémájának elméletét számos területen lehet alkalmazni, többek között a gazdaságtudomány (Ostrom 1998), a nemzetközi kapcsolatok (Arce–Sandler 2001) vagy a mozgalm kutatás (Tarrow 1994; Gagyi 2015) témaköreiben. Mint már korábban jeleztem, a választás, mint a demokratikus politika alapintézménye is a kollektív cselekvési probléma egyik típusa, hiszen a közösségi érdekek azt diktálják, hogy minél több választópolgár vegyen részt a szavazásokon, ezáltal olyan jelölt nyerje meg a választást, aki a választó közösség érdekeit képes képviselni és megválasztása legitim, a többség döntése. Az egyéni szavazat jelentősége az eredmény szempontjából azonban csekély, és itt újra lejátszódik Olson gondolatmenete az egyéni hozzájárulásokról. (Boda 2013) Vajon a 2019. évi romániai elnökválasztás második fordulóján történt szándékos távolmaradás és érvénytelen szavazási hullám mozgalomként, polgári engedetlenségként fogható fel, vagy esetleg valami egészen más?

Vizsgáljuk meg tehát a modern demokratikus politikai rendszer választópolgárát egy olyan szituációban, amikor nem él szavazati jogával és nem választ (vagy szándékosan érvénytelenül szavaz). Ez a viselkedési forma a választópolgár „kivonulása a politikából”, elutasítja a választási jogának lehetőségével való élését, „ez nem tartózkodó szavazása, hanem távolmaradás, amikor is a választópolgár nem egyszerűen a felkínált választási lehetőséget utasítja el, hanem azt a helyzetet, amelyben az adott választási lehetőség megfogalmazódott”. (Szabó 2016, 355.) Természetesen nem lehet ezt egyszerűen elutasításnak nevezni, mert fennáll az „akadályoztatás” esete is (betegség, elutazás, munka stb.), viszont ha nem áll fenn az „akadályoztatás” ténye, akkor a választópolgár egyértelmű üzenetével állunk szemben, mégpedig azzal, hogy az egyént nem érdekli a dolog, nem él szavazati jogával, tehát egyik jelöltre sem adja le szavazatát (nem nevezhetjük azonban politikán kívül álló személynek). A választástudomány mérései kimutatták, hogy az országos ügyekben nagyobb a választói aktivitás, mint a helyi ügyekben, ez azonban az erdélyi magyar társadalom, főképp a székelyföldi megyék polgárai esetében nem így van. Az igaz, hogy a kétfordulós választás esetében az első fordulóban nagyobb a részvételi arány, mint a másodikban, de ez többnyire az első fordulóban jelöltként induló magyar nemzetiségű személy miatt van így. A Romániában kisebbségben élő magyarság távolmaradását legtöbbször azzal

magyarázza, hogy szerepük és szavaztuk nem ügydöntő a kérdésben, ugyanakkor tényszerű, hogy a szavazatok eloszlását minden esetben befolyásolja távolmaradásuk vagy érvénytelen szavazatuk leadása. Böhm és társai bár egy magyarországi vizsgálat során jutottak a következő megállapításra: „minél kedvezőtlenebb valamely társadalmi csoport státusza, annál kisebb azok aránya, akik közülük részt kívánnak venni a parlamenti választásokon” (Böhm–Gazsó–Szoboszlai 1995, 112.), mégis a székelyföldi közösség esetében ez a következtetés reális az elnökválasztás esetében. A részvételi demokráciában egy szavazástól való távolmaradás nem jogellenes magatartás, a teljes érdektelenség kinyilvánítása is politikai cselekedet és ugyanúgy véleménynyilvánító formája van, mint a leadott szavazatoknak. Szabó jegyzi meg, hogy „a közügyek iránti teljes vagy részleges közömbösség ugyanúgy legitim cselekedet, mint az érdeklődés, a részvétel, vagy éppen az aktív politizálás”. (Szabó 2016, 356.)

A kollektív fellépés dilemmája a játékelmélet egyik ismert, nem zero összegű játékfajtájával, a fogolydilemmával is leírható. Hiszen, ha a közösség közös céljának elérését tekintjük, akkor a helyes stratégia a kooperáció, a kollektív cselekvés, ennek következtében az esetleges megtorlás is minimálisabb lenne. Ugyanakkor a szereplőkben felmerülhet a kétely, hogy ha nem lesznek „elegen” az adott akció teljesítésére, akkor az az egyéni élethelyzetükben negatív kimenetelű lesz. Ennek következtében mindenkinek az a legjobb, ha nem tesz semmit a kollektív cselekvésért. A játékelmélet ezt hívja Nash-egyensúlynak, amikor mindegy hogyan döntenek a többiek, az egyén számára az észszerű döntés a cselekvéstől való távolmaradás, a nem kooperáló magatartás. (Hankiss 2004; Mérő 2007; Zagare 2006) Ezért fontos az ilyen esetekben is a bizalom és a kooperáció. Különböző mechanizmusokra van szüksége az adott közösségnek ahhoz, hogy a közös cselekvést biztosítani tudja és elkerülje az egyének különutas vagy passzív magatartását. Ilyen mechanizmus lehet például a morális meggyőzés, a közösségi nyomás, haszonszerzés, szelektív ösztönzők (jutalmazás-büntetés). Olson szerint azonban ezeket csak kisebb létszámú csoportok esetében lehet alkalmazni. A nagyobb csoportok esetében intézményi megoldásokra, piaci mechanizmusokra, központi irányításra van szükség.

AZ ELNÖKVÁLASZTÁS ELSŐ FORDULÓJA

A 2019. évi romániai elnökválasztás első fordulója előtti kampányt felülírta a hetekig elhúzódó kormányválság, amelynek során a szociáldemokrata román kormány (Dăncilă-kabinet) ellen 2019. október elsején beadott bizalmatlansági indítványt 238-an megszavazták és így, egy hónappal az elnökválasztás első fordulója előtt megbuktatták a kormányt. A kormányválság nyár vége óta tartott, amikor is a Liberálisok és Demokraták Szövetsége (ALDE) kilépett a 2016 óta tartó koalícióból és így a Szociáldemokrata Párt (PSD) parlamenti többség nélkül maradt. Dăncilă ideiglenes minisztereket jelölt, de a szociáldemokrata kormánnyal szemben álló Klaus Iohannis államelnök mind-egyik jelöltet visszautasította, jelezve azt, hogy szociáldemokrata politikusnak nem ad kormányalakítási megbízást. Végül 2019. november 4-én a jobboldali Nemzeti Liberális Párt (PNL) alakított ideiglenes kormányt Ludovic Orban vezetésével, amelyet a korábban a PNL-hez köthető és a 2019. évi elnökválasztás során a PNL színeiben újrainduló államelnök is támogatott. A PNL tehát kisebbségi kormányzásba kezdett, amelyre volt már példa a romániai politikatörténetben: a 2000 és 2004 közötti időszakban, amikor az Adrian Năstase vezette PSD kormányzott a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) külső támogatásával; a 2007 és 2008 közötti időszakban, amikor a Călin Popescu Țăriceanu vezette PNL kormányzott az RMDSZ támogatásával, kizárva a demokratákat a kormányból (mégis a PSD segítette ki őket a parlamenti szavazások során). Illyés jegyzi meg, hogy ez a helyzet „jól jellemzi a román demokrácia és pártrendszer működését, hiszen a pártok gyakori páforgulása, az egyes politikai vezetők párt- és politikaioldal-váltásai mindennaposak voltak eddig is, a kisebbségi kormányzás tehát inkább egy állandósuló és valamelyest intézményszerű politikai alkufolyamatot jelenthet majd. Ez természetesen azzal is együtt jár, hogy a döntések kiszámíthatósága, átláthatósága és általánosságban a kormányzati stabilitás továbbra is kétséges lesz”. (Illyés 2019, 4.) Az előrehozott parlamenti választásokról, mint a fennálló lehetséges megoldásról megoszlanak a pártok véleményei, míg a PNL és az USR-PLUS mielőbbi új parlament megszavazását tartja fontosnak, addig az ALDE és a Pro Romania inkább kívárná a 2020 decemberéig tartó ciklus végét. Az előrehozott választásokkal kapcsó-

latos magabiztosságot az IMAS közvélemény-kutató intézet 2019. októberi felmérése is alátámasztja, miszerint a romániai pártok népszerűsége a következő: PNL 27,7%, USR-PLUS 23,1%, PSD 19,5%, Pro Romania 9,1%, ALDE 6,2% és RMDSZ 5,3%, Népi Mozgalom Párt 3,3% (utóbbi ezzel kiesne a parlamentből).

Ilyen politikai események közepette indult meg tehát a 2019. évi romániai elnökválasztás, amelynek első fordulóján 14 jelölt indult. Jelen tanulmány Kelemen Hunor, Klaus Iohannis és Viorica Dăncilă jelöltek körüli eseményeket veszi górcső alá. A jelöltek szlogenje a következő volt: tisztelet, normalitás és jólét. Kelemen Hunor nagyobb tiszteletre szavazott: *„Legyen nagyobb tisztelet a magyarok és a románok között. Legyen bizalom és kevesebb előítélet, hogy ezt az országot jobb országgá tehesük. Azért szavaztam ma, hogy egy erős közösségnek az erejét felmutassuk. A mai választás nemcsak a jelöltekről szól, hanem a közösségről is.”*¹ Klaus Iohannis egy „normális” Romániára szavazott: *„Egy normális Romániára szavaztam. Nagyon jó jövőt szeretnék Románia számára, és remélem, ma megerősítést kapok arról, hogy nagyon sok román ugyanazt akarja. A mai szavazás napja az a nap, amikor a románok eldöntik, hogy milyen jövője legyen az országnak az elkövetkező évben.”*² Viorica Dăncilă pedig a jólétre adta le szavazatát: *„A jólét, a szavatolt jogok Romániájára szavaztam, egy biztonságos és méltóságteljes Romániára, amelyben az embereknek nem kell attól tartaniuk, hogy mi lesz holnap, mert nincs mit enniük, nincs pénzük gyógyszerre, a számlák kifizetésére. A nyugdíj- és fizetéscsökkentések ellen, a megszorítások ellen szavaztam.”*³

Az első forduló legfontosabb eredményei a következőképpen alakultak: Klaus Iohannis (korábbi államfő; PNL) – 37,82%; Viorica Dăncilă (PSD) – 22,26%; Dan Barna (USR-PLUS) – 15,02%; Mircea Diaconu (ALDE-Pro Romania) – 8,85%; Theodor Paleologu (Népi Mozgalom Párt) 5,72%; Kelemen Hunor (RMDSZ) – 3,87%. Mivel az első fordulón egyik jelölt sem érte el a szavazatok több mint 50%-át, ezért a második fordulón a két legtöbb szavazatot kapott jelölt, Klaus Iohannis és Viorica Dăncilă indult.

1 Kelemen nagyobb tiszteletre, Iohannis egy „normális” Romániára, Dăncilă a „jólétre” szavazott <https://kronikaonline.ro/belfold/ludovic-orban-reszvetelrebuzditott-viorica-dancila-bjoletrer-szavazott>

2 Uo. (kronikaonline.ro)

3 Uo. (kronikaonline.ro)

AZ ELNÖKVÁLASZTÁS MÁSODIK FORDULÓJA

Az első forduló eredményeit a két továbbjutott jelölt eltérő módon értékelte. Iohannis a PNL központi székházában a következőképpen nyilatkozott: *„Győzelem, kedves románok! Nagyobb győzelmet arattunk a PSD fölött, mint bármikor az elmúlt harminc esztendőben. A románok soha nem szavaztak ennyire hangsúlyosan és ennyire világosan a PSD ellen, és ez egy hatalmas lépés Románia számára.”*⁴ Dăncilă a PSD központi székházában az alábbiakat hangoztatta: *„Szeretném, ha nagy figyelmet fordítanánk a jegyzőkönyvekre, hogy holnap pontos eredményünk legyen. (...) Megmutattuk, hogy mi a románok mellett állunk, és reméljük, hogy a következő két hétben egyre több román fog csatlakozni hozzánk, beleértve azokat is, akiknek most volt alternatívájuk, és más jelöltre szavaztak. Mi nem egy politikai párt ellen harcolunk.”*⁵ Kelemen Hunor az RMDSZ jelöltje szerint jobb eredményeket ért el az előző, 2014-es választáshoz képest. Viszonyítási alapként röviden nézzük meg az akkori számokat. A 2014. évi elnökválasztás első fordulóján Victor Ponta 40,44%-ot, Klaus Iohannis pedig 30,37%-ot ért el, így ők jutottak tovább a második fordulóra, amelynek során Iohannis (ACL) szász nemzetiségű jelölt 54,43%-ot, Ponta (PSD) román nemzetiségű jelölt pedig 45,57%-ot szerzett. Iohannis győzelmét inkább a nagyvárosok, Bukarest és Erdély fiatal és középkorú szavazói adták. Kelemen Hunor (RMDSZ) a választás során 3,47%-ot kapott, kampányának fő témája az autonómia-tervezet volt. Az erdélyi magyar közösség szász nemzetisége miatt komoly reményeket fűzött Iohannis irányába, azonban az évek folyamán csökkent a bizalom irányába. A második fordulóra 2019. november 24-én került sor, két hét állt a jelöltek rendelkezésére ahhoz, hogy meggyőzzék a választópolgárokat.

November 14-én az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács sajtótájékoztatót tartott, ahol Tőkés László elnök és Sándor Krisztina ügyvezető elnök fogadta a magyar és román média képviselőit. Tőkés szerint az államfőválasztás első fordulójában a Kelemen Hunorra leadott szavazatok száma és aránya nem tükrözi az erdélyi magyar közösség akaratát és valódi erejét, amelyet az összefogás hiányával és az RMDSZ

4 Klaus Iohannis és Viorica Dăncilă jutottak be a második fordulóra az első exit-pollok szerint <https://szekelyhon.ro/aktualis/klaus-johannis-es-viorica-dncil-jutottak-be-a-masodik-forduloba-az-első-exit-pollok-szerint>

5 Uo. (szekelyhon.ro)

gyenge kampányával magyarázott. Szerinte „*az elnökválasztás első fordulójára előtt nemcsak a román pártok jelöltjeinek, hanem az RMDSZ-jelöltnek sem volt valódi üzenete a magyar szavazókhöz.*” Elmondása szerint Kelemen Hunor megelégedett a „respekt” szlogennel, de egy szóval sem említette a magyarokat ért igazságtalanságokat, mint a magyar nyelvű egyetemi orvosi oktatási rendszer elsorvasztása, az úzvölgyi temetőnél történt provokáció, illetve a terrorizmusért elítélt Beke István és Szócs Zoltán esete.⁶ Meglátása szerint a közösségi önrendelkezés kikövetelésére és kiteljesítésére volna szükség, ebben a román államfőválasztás másodlagos kérdés, sokkal nagyobb hangsúlyt kellene fektetni a 2020-as önkormányzati és törvényhozási választásokra, amelyről így fogalmazott: „*Az előttünk álló helyhatósági és parlamenti választásokra nézve gyökeres változásokra van szükség a magyar politikai és közéletben. Az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács és az Erdélyi Magyar Néppárt készen áll, hogy cselekvő módon kivegye a részét ebből.*” A román sajtóban megjelent cikkek szerint Tőkés ellenzi azt, hogy az erdélyi magyarok román nemzetiségű elnökjelöltet támogassanak sajátjuként, amelyre Tőkés a következőképpen reagált: „*a választásokon való részvétel alkotmányos jog, ezzel a magyarok is éppúgy élhetnek, mint Románia más állampolgárai, de ami az elnökválasztás második fordulóját illeti, ő maga jó szívvel egyik jelöltet sem tudja támogatni.*”^{7,8} Az MTI közlése szerint Tőkés László arra biztatta szimpatizánsait, hogy vegyenek részt az elnökválasztás második fordulójában, de érvénytelenítsék a szavazólapjukat.

Izsák Balázs, a Székely Nemzeti Tanács elnöke szerint az SZNT a romániai elnökválasztás kérdésében nem illetékes, de magánvéleménye szerint „*létezik egy kimondatlan állami doktrína a száz éves Romániában:*

6 <https://ziarharghita.ro/hu/laszlo-tokes-isi-incurajeaza-simpatizantii-sa-invalidizeze-buletinul-de-vot-in-turul-doi>

7 Tőkés László 2009-ben Traian Băsescu volt román elnöktől megkapta a Románia csillaga érdemrend lovagi fokozatát az 1989-es forradalom és a romániai rendszerváltás során tanúsított szerepéért. Victor Ponta volt kormányfő 2013-ban kezdeményezte az elismerés visszavonását, 2016-ban Klaus Iohannis elnök visszavonta az állami kitüntetést. A visszavonás előtt úgy nyilatkozott, hogy nem tudja elképzelni azt, hogy az európai típusú demokratának tűnő Iohannis engedne a posztkommunista magyarellenés kurzusnak. A kitüntetést megvonták tőle, Tőkés nem fordult a bírósághoz, de nyilvánvalóan sérelemként élte meg a történeteket.

8 http://tokeslaszlo.eu/cikk/gyokeres_valtozasokra_van_szukseg_az_erdelyi_magyar_politikai_es_kozeletben

nemzeti cél a magyar kisebbség kiszorítása Erdélyből. Ennek a kimondatlan, de mindenki által ismert doktrínának kell megfelelnie bárkinek, aki Románia elnöke akar lenni.”⁹

A Magyar Polgári Párt (MPP) szerint az erdélyi magyarság szempontjából figyelmeztetés-értékű, hogy az RMDSZ jelöltje 5 százalékos támogatottságot sem ért el a vasárnapi államelnök-választáson. A Transindexhez eljuttatott közleményükben azt írták, hogy az eredmény az összefogás hiányát tükrözi, és ismételten bebizonyosodott, hogy a magyar közösség egészét nem győzi meg egyetlen politikai párt „hangja”, a megmaradáshoz pedig ennél többre van szükség. A Magyar Polgári Párt az erdélyi magyar pártok összefogásában látja a megoldást.

Kelemen Hunor RMDSZ-elnök úgy nyilatkozott, hogy miután a versenyben maradt elnökjelöltek egyike sem kereste meg a Szövetséget, az RMDSZ hívei belátására bízta, hogyan szavaznak, csak azt kéri tőlük, hogy éljenek választójogukkal. Az RMDSZ elnöke ugyanakkor hozzátette: „összes elégedetlensége és haragja ellenére” ő maga az Európai Néppárthoz (EPP) tartozó Klaus Iohannisra fog szavazni.

Az Erdélyi Magyar Néppárt (EMNP) Hargita megyei szervezete egy határozottabb választási lehetőséget vázolt fel a választópolgárok számára. A második forduló előtt néhány nappal, 2019. november 20-án egy közleményt adott ki, amelyben a következőket fogalmazták meg: *„nem elégséges a távolmaradással üzenünk. Ez a vasárnap remek alkalom annak kimutatására, hogy jogaink érdekében még egy számunkra ennyire érdektelen választáskor is értékessé tudjuk tenni a szavazatainkat. Ezért az Erdélyi Magyar Néppárt Hargita megyei szervezete arra kéri az erdélyi magyarokat, hogy az államfőválasztás második fordulóján vegyenek részt, írják rá a szavazólapra, hogy AUTONÓMIA, és a pecsétet nyomják rá. Ez a céltudatos voksolás figyelmeztetés, tiltakozás és egyben a népakarat felmutatása kell legyen.”¹⁰*

Az erdélyi magyar közösség képviselői tehát eltérő módon szólították meg a magyar kisebbséget az elnökválasztás második fordulója előtti

9 Kecskés Csoma: A székely autonómiatörekvés nem jelent fenyegetést Romániának – Izsák Balázs a Mandinernek https://mandiner.hu/cikk/20191012_izsak_balazs_a_mandinernek

10 Szavazzunk az autonómiára! <http://www.neppart.eu/szavazzunk-az-autonomia-ra.html>

időszakban. Míg Tőkés László (EMNT) érvénytelen szavazatra buzdított és egyik jelöltet sem tartotta elfogadhatónak, Kelemen Hunor (RMDSZ) a szavazók belátására bízta a döntést, kiemelve ugyanakkor azt, hogy ő maga Iohannisra adja le a szavazatát. Izsák Balázs (SZNT) egyik jelöltet sem tartotta elfogadhatónak, sőt szerinte ahhoz, hogy valaki Románia elnöke legyen, szükséges a magyar kisebbség kizorításával egyetértenie. Mezei János (MPP) szerint nincs magyar összefogás, ez okozza a képviselet legnagyobb problémáját, az elnökválasztás második fordulójának jelöltjeiről nem nyilatkozott. Az EMNP Hargita megyei szervezete „egyértelmű” választási lehetőséget vázolt fel: szavazzanak az autonómiára!

Mindeközben Iohannis és Dăncilă részletes választási programját nem ismerték meg a választók, a két hangzatos üzeneten¹¹ kívül mást nem tudtak meg a laikusok. A közel két hét kampányidőszak alatt a sajtó is szinte kizárólag azzal foglalkozott, hogy a liberális Iohannis miért nem hajlandó nyilvános vitát folytatni a szocialista Dăncilával. Előbbi nem tartotta esélyes ellenfélnek Dăncilát, legnagyobb vesztesége a szavazók érdektelensége lehetett volna csak. A két jelölt tehát külön-külön tartott sajtótájékoztatót, a nyilvános vita elmaradt. A kisebbségek helyzetéről és a meglévő problémák megoldásáról egyik jelölt sem beszélt. Iohannis jegyezte meg egyedül, hogy számít a magyar közösség szavazatára is, az előző öt év alatt azonban Iohannis nem támogatta a magyar kisebbséget. A Dăncilă-kabinet még igyekezett napirendre tűzni a kulturális autonómia tervezetét, de ez is leginkább a magyar kártya kijátszása és a szokásos szociáldemokrata taktika része volt. A második forduló végül a következő eredményekkel zárult: Klaus Iohannis (PNL) 66,09%, Viorica Dăncilă (PSD) 33,91%. Az elmúlt időszakban tehát a már jól ismert forgatókönyv szerint zajlottak le a romániai választások, miért lehet mégis érdekes az erdélyi magyarok, különösen a székelyföldiek számára a 2019. évi elnökválasztás?

11 Viorica Dăncilă szociáldemokrata jelölt a „román szív” erősen szimbolikus üzenettel, Klaus Iohannis pedig a „normális Románia” megteremtésének ígéretével kampányolt.

A KUTATÁSMÓDSZERTAN

A hivatalos adatok és a médiadiskurzus elemzése mellett a választópolgárok személyes véleményének vizsgálata is nélkülözhetetlen. Ennek érdekében online kérdőíves kutatásra került sor, amely a 2019. november 27. és 2019. december 7. közötti időszakban zajlott. A kérdőíves vizsgálat célja az elnökválasztás első és második fordulóján való székelyföldi részvétel vizsgálata, különösen a második forduló során a régióban tapasztalt magas érvénytelen szavazatok arányának, a tömeges távolmaradás okainak feltárása, valamint az Erdélyi Magyar Néppárt (EMNP) Hargita megyei szervezetének 2019. november 20-i közleménye visszhangjának elemzése. A kérdőívet online formában tölthették ki a válaszadók, terjesztése pedig a közösségi média segítségével történt, számos – a célcsoport számára fenntartott közösségi média csoportban való – megosztással. A kérdőívet 550 fő töltötte ki, amelyből 39% férfi és 61% nő volt. A felmérés nem tekinthető reprezentatívnak a viszonylag magas elemszám ellenére sem.

A kérdőívet kitöltők az alábbi kritériumnak kellett megfeleljenek: román vagy román–magyar kettős állampolgároknak kellett lenniük. Jelen tanulmány azonban a három székelyföldi megye – Hargita, Kovászna és Maros – választópolgárainak részvételével kapcsolatos adataira koncentrál, ezért a szűrést követően az adatbázis a következőképpen alakult: 409 fő, amelyből 39% férfi és 61% nő. Az online kérdőív 22 kérdést tartalmazott, amelyek a szociodemográfiai adatok mellett a nemzetiség, a székelység, az autonómiatörekvések, a romániai elnökválasztás első és második fordulója, az érvénytelen szavazatokról alkotott vélemények, valamint az újrázó államelnök és a magyar kisebbség viszonyának témaköreit dolgozta fel.

A ROMÁNIAI ELNÖKVÁLASZTÁS SZÉKELYFÖLDI ADATAI

A szociodemográfiai adatokról röviden: lakóhelyük szempontjából tehát a szűrést követően 61,1% Hargita megyei, 21,5% Kovászna megyei és 17,4% Maros megyei válaszadó, ugyanakkor 58,2% városon, 41,8% falun él. Iskolai végzettségüket tekintve a válaszadók 1%-a általános iskolát, 16,6% szakiskolát/szakközépiskolát végzett, 23,5% érettségivel rendelkezik, 11,5% a kérdőív kitöltésének időszakában felsőoktatási intézmény hallgatója, 39,6% főiskolai vagy egyetemi diplomával és 7,8%

posztgraduális képesítéssel rendelkezik. A nemzetiséggel kapcsolatos kérdésre a válaszadók az alábbiak szerint nyilatkoztak: 37,7% (154 fő) erdélyi magyarnak, 35% (143 fő) székelynek, 16,9% magyarnak (69 fő), 8,8% (36 fő) romániai magyarnak, 1,2% (5 fő) románnak, 0,2% (1 fő) magyar-székelynek és 0,2% (1 fő) csángónak vallotta magát.

Annak érdekében, hogy a 2019. évi adatok kiugró voltát látni lehessen, szükséges megnézni a rendszerváltás utáni összes elnökválasztási adatot. A romániai elnökválasztással kapcsolatos hivatalos adatok az Állandó Választási Hatóság (Autoritatea Electorală Permanentă – AEP) honlapjáról kerültek feldolgozásra a 2019. november 25. és 2019. december 3. közötti időszakban. Az adatok a Hargita, Kovászna és Maros megyei választási eredmények, részvételi adatok, érvényes és érvénytelen szavazatok feldolgozását tartalmazzák. (1. táblázat)

1. táblázat: Leadott és érvénytelen szavazatok a romániai államfőválasztásokon Hargita, Kovászna és Maros megyékben 1992–2019 között (%)

<i>Hargita megye (HR)</i>		2019	2014	2009	2004	2000	1996	1992
első forduló	leadott	42,3	44,1	44,5	60,1	70,0	87,0	89,5
	érvénytelen	1,4	2,2	3,2	3,0	1,8	1,9	1,9
második forduló	leadott	22,9	47,8	36,1	43,8	57,2	88,3	90,2
	érvénytelen	9,8	1,0	1,9	1,1	2,0	0,4	0,5

<i>Kovászna megye (CV)</i>		2019	2014	2009	2004	2000	1996	1992
első forduló	leadott	37,0	43,1	43,0	60,6	73,0	84,0	85,4
	érvénytelen	2,0	3,2	4,4	4,0	2,5	3,2	3,0
második forduló	leadott	25,9	49,9	37,5	41,9	54,9	83,2	85,9
	érvénytelen	5,7	1,2	2,1	1,3	2,0	0,6	0,7

<i>Maros megye (MS)</i>		2019	2014	2009	2004	2000	1996	1992
első forduló	leadott	45,3	47,8	50,0	60,4	70,6	81,9	85,5
	érvénytelen	1,7	2,5	3,0	3,1	2,6	3,3	4,4
második forduló	leadott	43,9	58,1	50,4	51,0	57,1	80,9	82,3
	érvénytelen	2,8	1,2	1,4	1,1	1,8	0,6	1,0

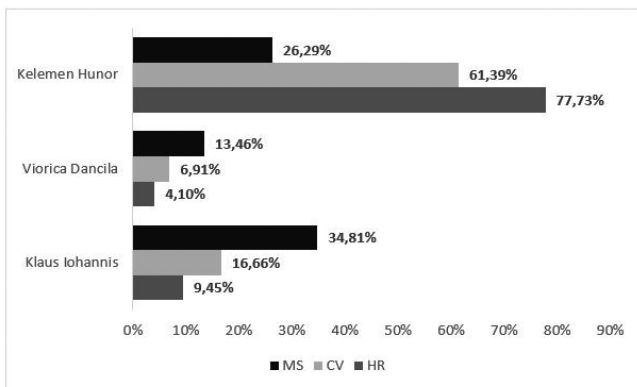
Forrás: AEP (Saját szerkesztés)

A romániai elnökválasztások során a székelyföldi megyékben a szavazáson részt vevők aránya folyamatosan csökkent, a második fordulóban leadott érvénytelen szavazatok aránya azonban az évek során kiegyenlített volt, kivéve a 2019. évi választást. Az érvénytelen szavazatokat megfigyelve látható, hogy az első fordulóban megyénként kiegyenlítettek, nincs kiugró eltérés. Az évek során Hargita megyében 2,28-szoros, Kovászna megyében 2,2-szeres, Maros megyében 2,56-szoros a legnagyobb különbség az érvénytelen szavazatok arányát tekintve. A 2019. évi romániai elnökválasztás első fordulóján a székelyföldi megyék közül Maros megyében volt a legmagasabb a választók aránya (45,3%), ezt követte Hargita megye (42,3%), és a legkevesebb szavazó Kovászna megyében volt (37%). Az érvénytelen szavazatok aránya minimális, nincs különösebb eltérés a korábbi évek érvénytelen szavazatai arányában. Ezzel szemben a második forduló eredményei már más képet mutatnak. Míg továbbra is Maros megyében volt a legnagyobb a szavazói arány (43,9%), Kovászna megye 25,9%-kal a második helyre került, és Hargita megyében az előző forduló arányához képest is feleannyian, mindössze 22,9% járult az urnákhoz, ez szándékos tömeges távolmaradást jelent. 2014-ig az érvénytelen szavazatok hasonló arányúak, de összességükben és az érvényes szavazatok arányához képest is alacsony számúak. 2019-ben azonban megnövekedett az érvénytelen szavazatot leadók aránya, a legmagasabb arányt (9,8%) Hargita megyében, a következőt (5,7%) Kovászna megyében és Maros megyében 2,8%-os arányt mértek.

Az első forduló eredményei a tanulmány szempontjából releváns jelöltek esetében a következőképpen alakultak: Hargita megyében Kelemen Hunor szerezte a szavazatok 77,73%-át, Klaus Iohannis 9,45%-ot, és Viorica Dăncila 4,10%-ot kapott. Kovászna megyében a szavazók 61,39%-a Kelemen Hunort, 16,66%-a Klaus Iohannist és 6,91%-a Viorica Dăncilát választotta. Maros megyében Kelemen Hunort 26,29%, Klaus Iohannist 34,81%, Viorica Dăncilát pedig 13,46% választotta. (1. ábra) Hargita és Kovászna megyében tehát az első fordulót az RMDSZ jelöltje, Kelemen Hunor nyerte, Maros megyében a PNL jelöltje Klaus Iohannis. Dăncila mindhárom megyében minimális szavazatot kapott. A székelyföldi választók a 2014. évi államelnök választás során döntő módon járultak hozzá Iohannis győzelméhez Victor Ponta akkori szociáldemokrata jelölttel szemben, azonban a

2019. évi tömeges távolmaradás és érvénytelen szavazatok magas aránya azt mutatja, hogy a választók csalódtak az újrázó államelnökben és Viorica Dăncilă sem tartották államfői tisztségre alkalmas személynek.

1. ábra. A romániai elnökválasztás első fordulójának eredményei a székelyföldi megyékben.

Forrás: AEP (Saját szerkesztés)

Érdeemes ugyanakkor megvizsgálni azt is, hogy mit mutatnak a második forduló végleges eredményei. Bár a székelyföldi megyékben volt a legmagasabb a távolmaradók és az érvénytelenül szavazók aránya, az érvényesen szavazók körében mindhárom megyében fölényes győzelmet aratott Klaus Iohannis (Maros megye – 71,5%; Kovászna megye – 68,8%; Hargita megye – 63,5%). (2. táblázat) A választópolgárok a két jelölt közül tehát inkább Iohannist tartották alkalmasabb jelöltnek Viorica Dăncilával szemben, ahogy ők fogalmaztak Iohannis volt a „kisebbik rossz”.

2. táblázat. A romániai elnökválasztás második fordulójának eredményei az érvényes szavazatok alapján.

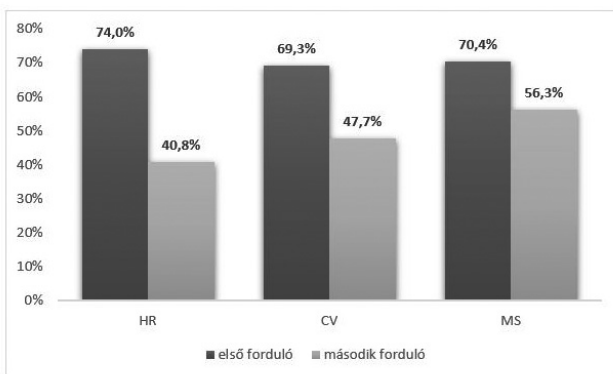
	Klaus Iohannis	Viorica Dăncilă
Hargita megye	63,5%	26,7%
Kovászna megye	68,8%	25,5%
Maros megye	71,5%	25,7%

Forrás: AEP (Saját szerkesztés)

**A TÁVOLMARADÁS ÉS AZ ÉRVÉNYTELEN SZAVAZATOK
A KÉRDŐÍVES VIZSGÁLAT ALAPJÁN**

A székelyföldi megyékben a második fordulón való részvétel jóval az országos átlag alatt volt (kivéve Maros megyét). A kérdőívet kitöltők között is látható a második fordulótól való távolmaradás. (2. ábra)

2. ábra. A kérdőívet kitöltők részvételi aránya az államfőválasztás első és második fordulójában (N = 409)

Az érvénytelen szavazatot leadók aránya a 2019. évi államelnökválasztás második fordulójában Hargita megyében 9,8%, Kovászna megyében 5,7% és Maros megyében 2,8% volt. A kérdőívet kitöltők válaszhai is tükrözik ezt az arányt. (3. táblázat)

3. táblázat: A kérdőívet kitöltők érvényes/érvénytelen szavazatainak aránya a második fordulóban (N = 184)

	Hargita megye	Kovácszna megye	Maros megye
érvényes	65,7%	83,3%	77,5%
érvénytelen	34,3%	16,7%	22,5%

Forrás: Saját szerkesztés

A legtöbb érvénytelen szavazatot leadó személy tehát Hargita megyei, amely többek között az EMNP 2019. november 20-i közleményének következményeként is értelmezhető. Sok választópolgár az autonómia

szót tüntette fel a választólapon, ezzel érvénytelenné téve szavazatát – erről azonban pontos számszerű adat nem áll rendelkezésre. Azt azonban meg lehet vizsgálni, hogy a kérdőívet kitöltők hogyan viszonyulnak a székelységhez, el tudják-e fogadni azt életformaként és látnak-e jövőt az autonómiatörekvésekben. A válaszadók 74,6%-a szerint lehet a székelység egy életforma, 13,4% szerint nem lehet életformaként tekinteni rá és 12% nem tudta eldönteni. Ha megnézzük mindezt megyei bontásban, akkor azt láthatjuk, hogy a Kovászna megyeiek 78,4%-ban, a Hargita megyeiek 75,2%-ban és a Maros megyeiek 67,6%-ban képesek elfogadni a székelységet életformaként. A székel autonómiatörekvésekkel kapcsolatban a válaszadók 44%-a reménykedik, 22%-a már szkeptikusabban látja a dolgot és nem bízik benne, 19,1%-a határozott abban, hogy lesz jövője a törekvéseknek és 4,9% szerint egyáltalán nincs jövője az ilyen törekvéseknek. Ha megnézzük megyei bontásban az adatokat, akkor meglepő módon a Maros megyeiek a legbiztosabbak (22,5%) abban, hogy lesz jövője az autonómiatörekvéseknek és a legkevésbé (27,3%) a Kovászna megyeiek bíznak benne (4. táblázat). Tehát bár a Kovászna megyeiek tudják a leginkább elfogadni a székelységet életformaként, kevésbé bíznak az autonómiatörekvésekben, mint a Maros megyeiek, akik számára kevésbé elfogadható a székelység, mint életforma. Az újrázó államelnök, Klaus Iohannis az elmúlt öt évben – a hozzá fűzött reményekkel ellentétben – nem tett lépéseket a romániai magyarság irányába. Kelemen Hunor abbéli reményét fejezte ki, hogy Iohannis elnöksége következő öt éve változást fog hozni, az elnök *„többet fordul a jövő felé, a polgárok felé, a közösségek felé, több tiszteletet kapnak tőle az emberek és a magyar közösség is”*, mert már nem szorítja az újabb mandátum megszerzésének kényszere (a román alkotmány szerint ugyanis az államelnök egyszer választható újra)¹². Joggal tehető fel a kérdés, hogy a kérdőívet kitöltő válaszadók vajon hogyan vélekednek Iohannis és a magyar kisebbség jövőbeli viszonyáról.

12 Klaus Iohannis marad az államelnök /Frissítve: eredmények 96 százalékos feldolgozottságánál/ (2019. 11. 25.) https://www.3szek.ro/load/cikk/128429/klaus-iohannis-marad-az-allamelnok/-frissitve:nyilatkozatok/?fbclid=IwAR1OXggtB-Dt35wfljGomOmj_lv1-uSW9V086JZR0-afBJcq-gMZ8z-nNs0

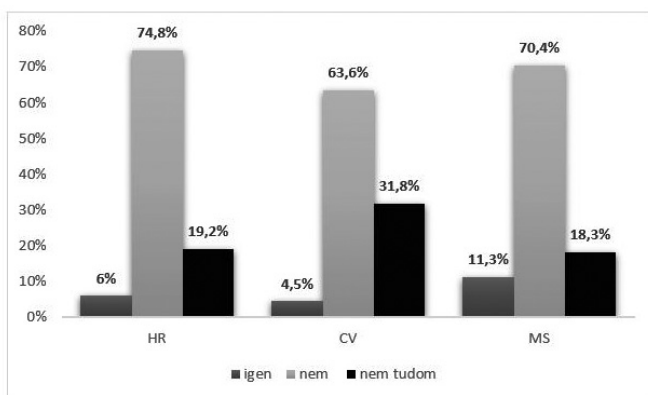
4. táblázat. A székely autonómiatörekvések jövőjéről alkotott vélemények (N = 409)

	igen, biztosan	remélem	nem bízom benne	nincs
Hargita megye	19,2%	43,6%	22,4%	14,8%
Kovácsna megye	15,9%	43,2%	27,3%	13,6%
Maros megye	22,5%	46,5%	14,1%	16,9%

Forrás: Saját szerkesztés

A válaszadók túlnyomó többsége (71,6%) szerint Klaus Iohannis nem fog közeledni a magyar kisebbség felé, 21,8% nem tudja eldönteni és 6,6% szerint közeledni fog az újrázó elnök a magyar kisebbséghez. Megyei bontásban a Maros megyeiek bíznak leginkább a változásban és a legszkeptikusabbak a Hargita megyeiek. (3. ábra)

3. ábra. Ön szerint közeledni fog Klaus Iohannis a magyar kisebbség felé? (Vélemények megyei bontásban) (N = 409)

ÖSSZEFOGLALÁS

Ha a részvételi demokráciát az emberek uralként írjuk le, akkor joggal állíthatjuk, hogy a székelyföldi közösség tömeges távolmaradásával és az érvénytelen szavazatok leadásának arányával a területen levő uralmát fejezte ki. Cselekedetük nem tekinthető egyszerűen polgári engedetlenségnek vagy az állampolgári kötelezettségek be nem

tartásának, hanem a többségi államon belül élő kisebbségi közösség „akciójaként” értelmezhetjük. Nyilván a távolmaradásban kiemelt szerepe van a külföldi munkavállalásnak, továbbtanulásnak, a politikai érdeklődés hiányának egyaránt, de a jelenséget nem lehet egyszerűen ezzel az indokkal magyarázni. Mindez egy olyan fajta felülről kezdeményezett megmozdulás volt, amelyre a közösség reagált, legnagyobb arányban a Hargita megyeiek. A székelyföldi megyék magyar nemzetiségű közössége körében a székelység életformaként való elfogadása és a székely lokálpatriotizmus magas, reménykednek az autonómiatörkvések jövőjében. 2014-ben Klaus Iohannis magas szavazói támogatással került az államelnöki pozícióba, de a Romániában élő magyarok elvesztették bizalmukat irányába, ez is okozta a tömeges távolmaradást, valamint a kérdőíves vizsgálat eredményei alapján a közeljövőben sem bíznak abban, hogy az államelnök és a magyar kisebbség viszonya pozitívan változna. Azáltal, hogy a második fordulóba jutott két jelölt közül egyik sem szőlította meg kéthetes kampánya során az országban élő magyar közösséget, elvetette a kultúrnemzeti lét lehetőségét és a kisebbségi közösséget az államnemzeti lét körébe helyezte, így a székelyföldi magyar közösség úgy érezhette, hogy kisebbségiként „kirekesztették” őket az államügyekből. Az EMNP közleménye kapcsán fennállt a kollektív cselekvés problémája, miszerint ha nem lesz elég választópolgár, aki felírja az autonómia szót a választólapon, akkor felesleges a próbálkozás, így sokan inkább időt sem szántak az „akcióra”. A székelyföldi választópolgárok többsége tehát azt a módot választotta véleménye kinyilvánítására, hogy „kivonult a politikából”. Mindezek tükrében tekinthetünk-e úgy a 2019. évi romániai elnökválasztás második fordulóján a Székelyföldön történetekre, mint a „kirekesztettek szimbolikus akciójára”?¹³

13 Jelen publikáció az Európai Unió, Magyarország és az Európai Szociális Alap társfinanszírozása által biztosított forrásból az EFOP-3.6.3-VEKOP-16-2017-00007 azonosítószámú „Tehetségből fiatal kutató – A kutatói életpályát támogató tevékenységek a felsőoktatásban” című projekt keretében jött létre.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Anderson, Mary R. (2009) Beyond Membership: A Sense of Community and Political Behavior. In *Political Behavior*, 2009/31 (4), 603–627.
- Arce, M. Daniel G. – Todd Sandler (2001): Transnational Public Goods: Strategies and Institutions. In *European Journal of Political Economy*, 2001/17, 493–516.
- Arisztotelész: *Politika*. Budapest, 1984, Gondolat Kiadó.
- Blais, André – Simon Labbé St-Vincent (2011): Personality traits, political attitudes and the propensity to vote. In *European Journal of Political Research*, 2011/50 (3), 395–417.
- Boda Zsolt (2013): Legitimitás, bizalom, együttműködés. Kollektív cselekvés a politikában. In *Argumentum*, 2013, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet, 17–82., 150–176.
- Böhm Antal – Gázsó Ferenc – Szoboszlai György (1995): A választói magatartás: szavazók és nem szavazók 1994. In Böhm Antal – Szoboszlai György (szerk.): *Parlament választások 1994: Politikai szociológiai körkép*. Budapest, 1995, MTA Politikai Tudományok Intézete, 92–115.
- Chekki, D. A. (1979): *Participatory Democracy in Action: International Profiles of Community Development*. Bombay, 1979, Vikas Publishing.
- Fukuyama, Francis (1997): *Bizalom. A társadalmi erények és a jólét megteremtése*. Budapest, 1997, Európa Kiadó.
- Gagyí Ágnes (2015): Why don't East European Movements Address Inequalities the Way Western European movements do? A Review Essay on the Availability of Movement-Relevant Research. In *Interface: A Journal for and about Social Movements* 2015/7 (2): 15–26.
- Hankiss Elemér (2004): *Társadalmi csapdák és diagnózisok*. Budapest, 2004, Osiris Kiadó, 97–103.
- Illyés Gergely (2019) KKI 4:1: Hogyan zajlottak a romániai politikai változások 2019 őszén, és mi várható ezek után a bukaresti külpolitikában? In *Külgügyi és Külgazdasági Intézet*, 3-4 p. https://kki.hu/wp-content/uploads/2019/11/20_KKI_ROM_20191129.pdf
- Mérő László (2007): *Mindenki másképp egyforma*. Budapest, 2007, Tericum, 46–72.
- Olson, Mancur (1997): *A kollektív cselekvés logikája*. Budapest, 1997, Osiris.
- Ostrom, Elinor (1998): A Behavioral Approach to the Rational Choice Theory of Collective Action. In *The American Political Science Review*, 1998/92 (1): 1–22.
- Putnam, Robert (1995): Bowling alone: America's declining social capital. In *Journal of Democracy*, 1995/6: 65–78.
- Szabó Márton (2016): *Diszkurzív politikatudomány. Bevezetés a politika interpretatív szemléletébe és kutatásába*. Budapest, Osiris, 2016, 345–359.
- Tarrow, Sidney (1994): *Power in Movement: Social Movements, Collective Action and Politics*. Cambridge, 1994, Cambridge University Press, 95–182.
- Zagare, Frank C. (2006): *Játékelmélet. Fogalmak és alkalmazások*. Budapest, 2006, Helikon, 27–50., 70–74.

Halász Péter

„MONDANÁM IS, NEM IS,
IGAZÁN ÁTALLOM...”¹

A szerelem, a szeretkezés, a nemiség el egészen az erotika különböző formáiig, a szexuális örömszerzés és örömatélés csínja és bínja a hagyományos paraszti életben a szigorúbban őrzött titkok közé tartozott. Az anya nem beszélt róla a leányával, az apa még kevésbé a fiával, de lakodalmi csujogatások többé-kevésbé kötött szövegeiben, a munkák idején vagy szüneteiben, „maguk között” folytatott beszélgetések során bizony gyakran szóba került a téma, csak hogy ez ritkán jutott el a néprajzi szakirodalom lapjaira. Mert a falusi közösségekben alkalmoszerűen, vagy akár gyakrabban megforduló gyűjtő, kutató, legyen az bármennyire kiváló kapcsolatteremtő képességgel rendelkező személy, városból, legalábbis idegen helyről érkező, sokszor „nadrágosnak” titulált ember, a kölcsönösen jelentkező gátlások következtében csak ritkán tudott olyan bizalmas kapcsolatba kerülni a „potenciális adatközlőivel”, hogy az intimitás mélységei felől érdeklődhessen. Vagy ha mégis – hiszen esendő emberek vagyunk – sikerült áttörnie a társadalmi távolságnak nemcsak a jegét, hanem olykor az egyéb gátjait is, azokban a ritka pillanatokban rendszerint nem a jegyzetfüzet vagy a magnetofon került elő. Meg aztán ilyen alkalmi kaland nem is alkalmas a társadalmi összefüggések életvitelbe ágyazottan megvalósuló formáinak megfigyelésére, följegyzésére, hogy a tudományos összegzéshez szükséges esetszám hiányáról ne is beszéljünk. Ezért aztán szinte minden ismerkedéssel, párválasztással, szerelmeskedéssel, próbaházassággal, együttthalással, a lakodalom elhálásra vonatkozó részleteivel foglalkozó tanulmányban a tudományos urak vagy hölgyek rendszerint áttételes célzásokkal – mondhatnám szemlesütve – az olvasó fantáziájára bízák a bármennyire is fontos részleteket. Még a „szerelem” témájának néprajzi gyűjtését elsőként felvető és szorgalmazó Ortutay Gyula is – pedig egyébként nem volt szegénylős

1 Balázs Lajos: *Cérna és tű. A paraszti világ szerelmi eposza*. Csíkszereda, 2020, Gutenberg Kiadó.

sem a politika, sem a társadalmi érintkezés területén –, a *Szerелеm Ajakon a házasságig* című írásában, mint macska a forró kását kerüli a szerelem testi, fizikai vonatkozásait, az egész „alpműben” egyetlen egyszer kerül szóba az a bizonyos szerv, amiről Ady is megírta, hogy „mindig az a cél, mindig az a szándék...” Akkor is csak olyan formában, hogy „A menyecske anyja még a lagzi után ad az új párnak *pinatódót*: tehenet, malacot, libát, aprójószágot...”²

Amikor az 1980-as években néhány folyóiratban megjelentek Vajda Mária írásai a balmazújvárosi „rideg” parasztok szerelmi életéről, szexuális szokásairól, emlékszem, néhány néprajzi összejegyzetben a tisztességben megőszült tudósok és professzorok milyen izgatottan tépték ki egymás kezéből a kecskeméti *Forrást* meg a debreceni *Alföldet*, hogy kellőképpen „felháborodhassanak” a szerző „ethnoszexológiai” írásain, amikből aztán a *Hol a világ közepe?* című, nagysikerű könyve megszületett. Ez nagy lépés volt a paraszti élet intim szférájának feltárása felé, mert addig inkább csak a pajzán, erotikus népmesék, trufák, csujogatók, találós kérdések formájában került nyilvánosságra ennek néhány, nemegyszer csupán hatásvadász, az öncélú obszcenitás határán mozgó részlete.

Az 1980-as évektől megnövekedett a folkloristák érdeklődése az *erotika*³, az *erosz*⁴, vagy egyszerűen és magyarán a *szerелеm*⁵ hagyományos életben betöltött szerepe iránt, számos kiadvány foglalkozott a témával, bár – mint Fónagy Zoltán említi egy bejegyzésében – a paraszti társadalomban a szexualitás terén „a hétköznapi gyakorlat soha nem esett egybe tökéletesen az írott és íratlan normákkal”.

De hát mi is volt az a hétköznapi gyakorlat? A legilletékesebbeket, a paraszti rétegből származó tollforgatókat öröklött vagy szerzett szemérmességük visszafogta a téma beható elemzésétől, különben is őket a két ember közti lelki és testi kapcsolatoknál „komolyabb”

2 Ortutay Gyula: A szerelem Ajakon a házasságig I–II. *Népünk és nyelvünk* VI., 1934. 159–167., 211–217.

3 Hoppál Mihály – Szepes Erika: *A szerelem kertjében. Erotikus jelképek a művészetben*. Budapest, 1987, Szépirodalmi Könyvkiadó.

4 Hoppál Mihály – Szepes Erika: *Erosz a folklórban. Erotikus jelképek a néphagyományban*. Budapest, 1987, Szépirodalmi Könyvkiadó.

5 Nagy Olga: *Népi változatok a szerelemre és házasságra*. Székelyudvarhely, 1994, Erdélyi Gondolat Könyvkiadó.

társadalmi kérdések foglalkoztatták. Még az ugyancsak balmazújvárosi Veres Péter is csupán annyit ír erről egyik önéletrajzi írásában, hogy *abban a korban volt, amikor a férfiember, ha csak hozzáér az asszonyhoz, az máris teherbe esik*. A néprajz- és a társadalomkutatók között csak mutatóban akadt a téma iránt érdeklődő, Balázs Lajos tehát meglehetősen feltáratlan – hogy stílszerű legyek: *szűz* – területre lépett *A paraszti világ szerelmi eposza* alcímet viselő könyvével. Persze nem helyből ugrotta át az akadályt, mert a témának már több alkalommal is nekifutott, vagy legalábbis alaposan szemrevételezte a terepet. Első nagyszabású vállalkozásában, amikor összefoglalta az emberélet három nagy fordulójának Csíkszentdomokoson gyűjtött és megfigyelt szokásvilágát, a szerelemmel leginkább átitatott, a párválasztással és a lakodalmi foglalkozó fejezetben még bizonyos – hogy úgy mondjam biztonságos – távolságból szemléli a szexualitással összefüggő kérdéseket, hiszen ilyenkor a valóságban is elsősorban a nemi érdeklődés fokozására, a rájuk váró eseményre való érzelmi felkészítés volt a csujogatók, ihogtatók szerepe, és ezt a célt elsősorban finomabb, durvább célzások formájában valósítják meg:

*Hosszú utca, keskeny járda,
A menyasszony alig várja!*⁶

*A menyasszony bújába’
Belébújt a dunyhába!
Azért bújta a dunyhába,
Viszketett a pinája!*⁷

Részletesebben foglalkozik a lakodalmi szokásokban megjelenő erotikával a születés szokásvilágát bemutató könyvében.⁸ Szóba kerülnek itt az erotikus jelképek, az erotikus mágiák, az erotikus játékok, az erotikus ételek, még az erotikus költészet is, de magáról az erotikáról itt sem esik szó. A szerző lényegében megmarad a célzásoknál, pontosan úgy, ahogy az egyik tréfás pohárköszöntő mondja:

6 Balázs Lajos: *Az én első tisztességes napom*. Bukarest, 1994, Kriterion Könyvkiadó, 345.

7 Balázs 1994. 342.

8 Balázs Lajos: *Szeretet fogott el a gyermek iránt*. Csíkszereda, 1999, Pallas–Akadémia Könyvkiadó.

*Mondanám is, nem is, igazán átallom,
De a végén es el nem titkolhatom.
Mert arra is kell menni,
Hogy a menyecskének
Bölcsőt is kell venni.*

De hogy a menyasszonyból a menyecskévé és a bölcső időszerűvé válásáig mi minden történik, azzal akkor még, a XX. század utolsó évtizedében írt könyvében a szerző adós maradt. A lakodalom során megmutatkozó erotikus jelképek felsorolását követően a „terhességgel” foglalkozó fejezet következik, ami aztán természetesen a szüléssel, a születéssel folytatódik. De még a következő könyvében is csak néhány arasszal jut közelebb a nemiség témájához, inkább csak a látószögét bővíti, a bemutatott rítusstratégiák számát növeli. Valamivel konkrétabban mutatja be a ráhangoló, ingerlő szándékú erotikus játékokat, „melyekre különösen a menyasszony ágyának megvetése alkalmával kerül sor. *Megjácodják* a vetett ágyat, egy férfi menyecskét ölel fel és teszi „visibálás és kacagás közben, az ágyba, ráfekszik és nemi aktust mímél”.⁹ Ám csak a következő, legnagyobb terjedelmű könyvében hajol olyan közel az erotika témájához, hogy – mint a fényképezőgép teleobjektívével – befogja, felnagyítsa, minden részletében vizsgálhatóvá, elemezhetővé tegye a paraszti *erotika* világát. Itt már Csíkszentdomokos hagyományos világában folytatott szexuális élet részleteivel foglalkozik: a gyermekkor, a kamaszkor, az ifjúkor, majd a házasság előtti idők erotikájával el egészen a nászéjszakáig; majd a házasság örömeivel, nehézségeivel, gyakoriságával, kisiklásaival, végül a nemi élet alkonyával.¹⁰ Kitér a könyv a szüzesség fontosságának változására, a szerelmi élet titkaira, a szexuális deviancia és perverzió formáira, és egy különleges erotikus játék, a *hengergőzés* mitikus tartalmára, a nemiségről való beszélgetés sajátosságaira. Balázs Lajos nem kevesebb, mint 700 nyomtatott oldalon mutatja be és elemzi a nemi kultúra hagyományos formáinak és tartalmának minden részletét, ahogyan azt választott kutatóhelyének közössége megélte, átélte és a szerzőnek elmondta. Az itt vázolt tömör ismertetések alapján is nyilvánvalónak

9 Balázs Lajos: *A vágy rítusai – rítusstratégiák. A születés, házasság, halál szokásvilágának lelki hátteréről.* Kolozsvár, 2006, Scientia Kiadó.

10 Balázs Lajos: *Amikor az ember nincs es ezen a világon. Paraszti nemi kultúra és nemi erkölcs Csíkszentdomokoson.* Csíkszereda, 2009, Pallas-Akadémia Könyvkiadó.

tarthatjuk, hogy a paraszti szexualitás szinte valamennyi területét, részletét, árnyalatát megtalálhatjuk ebben a könyvben, amelynek nincs párja a Kárpát-medence néprajzi szakirodalmában, sem a téma széles merítése, sem az „adatközlők” száma, sem az elemzés részletessége, szakszerűsége, sem pedig a szerző beleérző képessége, empátiája tekintetében.

Ezt követően különös bűvészmutatványra került sor a szerző tudományos szakírói munkásságában. Visszajára fordította azt a folklór világában általános törvényszerűségnek tekinthető szabályt, amit egy moldvai csángó beszélgetőtársam úgy fogalmazott meg, hogy *„akkor ha így volt nekem, akkor így volt az egésznek!”* Vagyis a népelet gyűjtése és kutatása során könnyen megláthatjuk a cseppben a tengert, az egyes emberrel történekből – egy kis nagyvonalúsággal – következtethetünk a közösség egészében történetek teljességére. Balázs Lajos megfordította ezt a törvényszerűséget, s a közösség „teljességétől” nyert tudásanyagot – képletesen, de jól komponált dramaturgiával – egy képzeletbeli „adatközlővel”, mindent tudó mesélővel mondatja el. Ez természetesen lehetőséget nyújt az árnyalatok érzékeltetésére, az ellentmondások kiélezésére vagy kiegyenlítésére, az egyéninek tűnő sorsok magasabb szinten – a valóság égi másaként történő – szintézisére, újjáteremtésére. Ennek a varázslatnak a csodás eredménye ez *A parasztvilág szerelmi eposza* című opus, ami a sokatmondó, még többet sejtető *Cérna és tú* címet viseli, és egyaránt tekinthető – mint minden eposz – valóságos elemeket is tartalmazó költői szárnyalásnak, valamint szép-irodalmi ihletésű tudományos adattárnak. A magam részéről talán *közösségi elbeszélésnek* mondanám, amelybe egyetlen faluközösség tudását, tapasztalatát, vélekedését és érzelmeit sikerült a szerzőnek összehalásznia és lepárolnia. Ahogy Móricz Zsigmond *A boldog emberben* egy Joó Györgyöt teremtett, Balázs Lajos a több száz – boldog és boldogtalan – ember mélyen átélt emlékeiből párolja könyvének anyagát és „hősét”, aki nem egyetlen személy, hanem maga a közösség. „Az összegyűlt hatalmas tapasztalati tudásból – írja –, világszemléletből, hitből, cselekvési mintákból „teremtettem” egyetlen személyt, aki koránál, értelmi-szellemi, érzelmi képességénél fogva kívülről is, belülről is mindent hall, lát, tud, mindenre emlékezik.” S hadd tegyem hozzá, ez a „néprajzi látomással” teremtett képletes személy öröklött képességével, mintegy genetikailag emlékezik, és amire mégsem, arról

is tudja, hogy miként *történhetett volna*. „Ez a könyv a születéstől a halálig mindent behálózó, mindenhol jelenlévő *szerelem és nemiség szóbeli története*”, amit a romantika legkülönbözőbb formáinak hálójába (csapdájába?) került szépirodalom hajlamos szétválasztani, de a paraszti rendtartás hagyományos világában szorosan összetartozott, hiszen a kölcsönös örömszerzésen kívül a szaporodást, vagyis a család és a közösség önfenntartását is szolgálta.

Balázs Lajos könyve, bár elsősorban a nemiség különböző megjelenési, megélési formáiról szól, távolról sem pornográfia, még kevésbé obszcén, bár néhányszor sor kerül a nemi szervek s a szexuális cselekmény – amúgy paraszti – néven nevezésére is. De éppen a magyar, s azon belül a székely nyelv csodálatos teremtmény erejét, kifejezőképességét és természetes szemérmességét mutatja, hogy a hajdani jutasi őrmesterek és napjaink néhány extravagáns szépírója trágár stílusához képest a székely falusiak mennyire árnyaltabban, szebben, mondhatom költőibben, s mégis pontosabban tudták kifejezni azt, amit mondani akartak. Ott van például a könyv címét adó, a közösségnek a szerelmesek háta mögött – rosszálló vagy éppen elismerő szándékkal – elsuttogott vélekedése: *„Ezek es befűzték a cérnát a tű fokába”*. Erről az ellesett nyelvi leleményről a szerző „megvallja”: „azzal a szándékkal ötvözte, hogy teljesebbé tegye azt a képet, ami népünk társadalmi, lelki, érzelmi világáról még mindig hiányosan él”.

A *Cérna és tű* című könyv szerkezetileg 33 „beszélgetésre” tagolódik, amelyek tematikailag főként az emberi élet menetét követik. Az első beszélgetés, mintegy a kezdőhang leütéseként a *közösüléssel* foglalkozik, aminek célja „az örömszerzés, a gyermeknemzés, de a családi béke megtartásában, helyreállításában is nagy szerepet játszik. (...) A békeség es helyreáll egy jóízű közösüléssel.” Aztán logikus sorban szó esik a gyermekkori erotikus kísérletezésekről, a *gyermekszerelmről*, a *legények „beiskolázásáról”*, a *nemi életbe való beletanulás alkalmairól és helyszíneiről*, a *szüzességről* mint értékről, a szegény leány „vagyonáról”, a *csókról* és egyéb *ingerkedésekről*, a „*botlott leán*” sorsáról, a *nászéjszakáról*, a *házastársak nemi életéről*, a *nemi élet rendjéről s a rendestől eltérőről*, a *hűtlenségről*, a *nemi kilengésekről*, aztán... telik az idő... a *szerelem és a szeretkezés alkonyáról*; végül pedig – ha úgy hozza a sors – a *szerelem gyűlöletté válásáról*, az *özvegyek szerelmi életéről*, a *várandós korban*

folytatott *nemi életről*, a *fogamzásgátlásról* és a *magzatelhajtásról*, az *egymás testéről való vélekedésekről* és *nemiség* egyéb *titkairól*.

Láthatjuk, hogy a „paraszti világ szerelmi eposzának” szinte minden területe és részlete szóba kerül *Róza néni* tudásának és sejtéseinek gazdag – mert a közösség tudásából és érzésvilágából származó – tárházából. Talán csak a mostanában erőszakkal a közbeszédbe ráncigált esetekről nem esik szó, mégpedig az azonos neműek vonzalmának dekadens jelenségéről, az egészséges paraszti közösségben ez valószínűleg nem ütötte föl a fejét. És még valami hiányzik ebből a könyvből! Az, ami pedig több hasonló témájú, tehát a szerelemmel, a nemiséggel foglalkozóban megvan, sőt nemegyszer túlteng: a kaján csámcsogásra való hajlam. Ilyesmit – hála Istennek – még mutatóban sem találunk Balázs Lajos könyvében. Nagy erénye a könyvnek, hogy a szexualitás részletei legtöbbször tanulságosak, sohasem öncélúak, nagyon sok szép, megszívlelendő és elgondolkodtató, nemegyszer megható, sőt fölemelő jelenséggel találkozhatunk.

Jó néhány kutyanyelvet telejegyzeteltem a könyv olvasása közben, valamennyire nem tudok sort keríteni ennek az ismertetésnek a keretében, de néhányat azért megemlítek, elsősorban a tájékoztatás, a figyelemfelkeltés céljából. Mindenekelőtt szeretném megállapítani, hogy a *Cérna és tú* beszélgetései elsősorban a *tűről* szólnak és csak másodsorban, legtöbbször áttételesen, a *cérnáról*. Mert bár a *varrás* műveletéhez – mint tudjuk – mindkettőre szükség van, de a tapasztalat – mármint a gyűjtő-kutató szerző tapasztalata – szerint a nők nemcsak közlékenyebbek szexuális élményeik tekintetében, de talán mélyebben és – lehet, mert ritkábban van részük benne – teljesebben élik át a szerelmi örömek teljes körét, amihez bizonyára a rá való emlékezés is hozzátartozik. Ahogyan már az első beszélgetésben elhangzik: „Erősen szeretjük ezt a beszédet: annyit nem imádkozunk, s egyéb dolgainkról sem beszélünk annyit, mint erről”. Vagy talán éppen azért beszéltek róla többet – ha igaz?! –, mert kevesebb effajta örömük volt az valóságban. A Balázs Lajos teremtette *Róza néni* azt is tudja, hogy miért nem volt örömük az asszonyoknak. „Az asszony örökké félt valamitől. Félt, hogy meghallják az öregek, amint az ágy, egyik a másikat mozgatta..., félt attól, hogy teherben marad, nem tudott felkelni mosakodni, mert nem volt külön helyiség, főleg télen... Akkor oda tudott-e figyelni az asszony a közösülésre? Hát hogy tudott vóna?...

Nem csodálom, hogy nem volt jó, s hogy kikészültek az asszonyok. Felőrlődünk.”

A férfiak – a cérna – ritkábban beszélnek róla, akkor is inkább közvetve: az asszonyok mondanak véleményt róluk. És hát ez a vélemény bizony nem mindig kedvező, sőt mondhatjuk, elég ritkán kedvező. Az asszonyok kevesebbet dicsérik az emberüket, bár ez a Róza néni ritkán szapulja az ő Árpádját. De a többiek annál inkább a magukét, mert a könyv anyagát attól a sok-sok szomszédasszonyától gereblyélte össze, pontosabban gereblyéltette össze Balázs Lajos. Itt derül csak ki, hogy mennyi szomszédasszonya is van egy székely asszonynak, s mindnek van valamilyen esete, mondanivalója, véleménye, tanácsa, tanulsága... És mindegyik más és más, mondhatni *személyre szabott*, egyénileg megélt, egymástól különböző ember, miként Kosztolányi írta: „*Ilyen az ember. Egyedüli példány.*”

Mondják is Balázs Lajos hősei, beszélgetőtársai, Róza néni alteregói, hogy *ahányan vagytok, annyiféle vélemény... , attól függ, kinek hogy; meg asszonya válogatja...!* S ezeket a vélekedéseket olvasva felmerül a kérdés, miről is szól ez a könyv? Egyéni *esetekről* – „mindenki másként csinálja” –, vagy a közösségre jellemző *jelenségekről*? Hol a határ a társadalomtudomány szempontjából az élet e kétféle megnyilatkozása között? Úgy érzem, hogy a határ – ami nyilván nem vonal, hanem inkább sáv vagy övezet – valahol ott van, ahol Balázs Lajos és Róza néni mozognak Csíkszentdomokos hagyományos világában, amiről beszélgetnek, a közösség velük élő, általuk százával megszólított, ésszel és ösztönökkel emlékezve pedig talán sok-sok ezer tagjától tájékozódhatnak. Mert ez a közösségi tudás nem hasonlítható a szántóföldek, a rétek műveléséhez, az állatok tartásához, a házak építéséhez, az ünnepek megüléséhez, de még a falvak hagyományos rendtartásához szükséges tudáshoz sem, mert itt – úgy érzem – az időben felhalmozódott *tudásnak* másodlagos szerepe van a megéléssel, az átérzéssel szemben, vagy legalábbis mellett. De hát a szerelmet, s annak testi és lelki összetevőit, egyéni érzelmek mentén kibontakozó és megnyilvánuló árnyalatait az emberiség több tízezer éves történelme során már nem egy tudósnak, művésznek, jobban és kevésbé szerelembe esett filozófusnak sikerült anélkül körüljárnia, hogy a jelenség lényegének minden összetevőjét megismerték és megfejtették volna. Igaz, hogy a tű fokába sem sikerül mindig egykönnyen befűzni a cérnát, de már a

próbálkozásban is sok örömet lelhet az arra vágyó és ahhoz készülődő emberpár.

Hogy milyen fontos volt minden időkből a *tübe fűzés* témája, azt mutatja a könyv végén található ötoldali *Tájszójegyzék*, ami nem is annyira szavak, inkább találó és a dolgok lényegét rendszerint nagy nyelvi leleménnyel megfogalmazó kifejezések tára. Csak ízelítőnek: *Járt-e a macska a kamarába?* – kérdezik egymástól a szexuális esemény bekövetkezésére kíváncsi asszonyok. *Leverték már róla a harmatot* – mondják a lányról, aki elvesztette szüzességét. Az idősödő férfiről úgy beszélnek, hogy biza *lejárt a betyársága*, a mindenki által megkapható nőről pedig, hogy *csak az nem ment hezsa, aki sietett a vonatra*. Pedig nem is minden arra érdemes szófordulat került be a *Tájszójegyzék*be. Találtam még olyan kitűnő és találó kifejezéseket, mint például a lányát a fogamzás elkerülésére oktató anya tanácsa: – *Juliska, mikor Jánosnak kezd a szeme vibrálni, szökjél ki alóla* –, aki azt a választ kapja, hogy: – *Jaj, édesanyám, mikor János szeme kezd vibrálni, akkor én már nem látok...* Vagy az özvegyasszony, aki a kérőjét azzal utasítja el: *jőember, én a pinámnak dolgot s az agyamnak gondot többet nem szerzek*.

Elmondhatjuk tehát, hogy az első sorától az utolsóig tartalmas, tanulságos és fölemelő könyvet kaptunk Balázs Lajos kezéből, ahogy a *Bevezető*ben ígérte, a születéstől a halálig mindent behálózó, mindenhol jelen lévő szerelem és nemiség szóbeli történetéről. Nemcsak a fiatalság mindenhol és mindenkor *párt kereső*, mindenről *arra* gondoló időszakából, hanem a *beteljesedő*, vagy a gyakrabban *be nem teljesedő*, végül az élet alkonyát megszépítő, vagy éppen megkeserítő szakaszából egyaránt. Persze a 33 beszélgetésre osztott szöveg számottevő része szóbeszédből, hallomásból ered, s nem a tapasztalat szól belőlük, de a hagyományos értékrendek szűrőjén át érkeznek, amin fennakadtak a képtelenségek, az illetlenségek, a megbotránkoztató haszontalanságok. Többek között ez adja a könyv hitelességét, a szerelem és a nemiség mértéktartó összetartozását, amit a romantika, a mesterkélt irodalom hajlamos szétválasztani, de a paraszti rendtartás világában szorosan összetartozott.

Balázs Lajos Róza néni és a számtalan Rózák segítségével olyan *közösségi elbeszélést* alkotott, amelyben a paraszti világ számára természetes, de a közösségen kívüli – esetünkben az olvasó – számára sok rejtett, olykor sejtelmes dolgot, jelenséget, érzésvilágot látott meg, amit

– jobb szó híján – *szerelemnek* nevezünk (pedig nem föltétlenül az), vagy *szeretetnek* (pedig annál gyakran több), *vonzódásnak* (az meg kevesebb)..., szóval olyan testi és lelki kapcsolat, ami mindkét fél számára kívánatos állapot. De a lényegét működtető és irányító erőit, annak árnyalatait, ránk találásának bekövetkezését, az egymásba bolondulás útvesztőit, hogy a törvényszerűségeiről ne is beszéljünk, senki sem tudta megragadni, megfogalmazni. Mert ahhoz bizonyára nem elég a paraszti átélés teljessége, a tudós megfigyelőképessége sem. Ahhoz legföljebb egy-egy költő juthat el a kegyelem legszebb pillanataiban, mint például Ady, aki *tudott nagyszerűen, költősen szeretni, valaki számára egyetleneg lenni...* Vagy még inkább az a csíkszentdomokosi asszony, aki a szerelmi mámor csúcsán, amikor *mind a kettőnek egyszerre jó*, úgy érzi, hogy *„az a legnagyobb boldogság a világon, s akkor nem törődik semmivel. Ezekért a pillanatokért érdemes élni. Ezekért a kicsi rövid pillanatokért érdemes végigkínlódni 80-90 évet. Habár öregkorunkban má nem kell, de azért a fiatalkori kicsi boldogságért vállaljuk az egész élet nyomorúságát”*.

Balázs Lajos munkája legnagyobb értékének azt tartom, hogy a szerelem és az erotika világát a paraszti élet gyakorlatából és beszéd-témájából, nem mondom, hogy fel, de *átemelte* ebbe a néprajzi szakirodalom és a népi ihletésű szépirodalom határán járó könyvbe. Ehhez pedig szorosan hozzátartozik annak a teljesítménynek az elismerése, amivel a sokszor hét lakattal őrzött titkok rejtekéből, mint Judit a Kékszakállú várának kamaráiból, vagyis a lelkek mélységéből a legteljesebb bizalom megteremtésével elő tudott csalogatni.

Végezetül szót kell ejtenem a könyvet illusztráló képekről, Muhi Sándor művészi alkotásairól: a vén fák „művészien” tekeredő és bütykösödő, kerges részletei az alkotó tehetségén kívül azt a képességét is dicsérik, amivel átérezte a könyv témájának, a szerelmi életnek a sejtelmességét és fantáziát megmozgató világát. De amíg Balázs Lajos szövegei viszonylag keveset bíznak az olvasó fantáziájára, Muhi Sándor grafikái annál többet.

Engedjük, hogy ez a két erő együttesen hasson ránk a könyv olvasása és lapozgatása közben. Mint a cérna és a tű látomása.

Markó Béla

HONNAN JÖVÜNK?

– *Fiatal irodalom a rendszerváltás előtt*¹ –

Házi feladatként kaptam fiatalabb kollégáimtól, hogy mielőtt számba vesszük a rendszerváltás utáni lapalapító kezdeményezéseket, vázoljam fel az előzményeket. 1989 után természetesen megváltozott az alkotó értelmiségiek szerepe a társadalomban, és megszűnt az írókra nehezedő állandó nyomás is, amiről lehetett ugyan vigasztaló ideológiákat gyártani, különösen kisebbségi helyzetben, hogy erősebb lesz „súly alatt a pálma”, de ettől a súlytól mindannyian szabadulni akartunk. Annak ellenére, hogy a változás kétségtelenül felszabadító hatású volt, ezt senki nem vitatja, mégis azt a kérdést kellett feltennem magamnak, amikor ebbe a házi feladatba belegondoltam, vajon az egymást követő fiatal nemzedékek is olyan nagynak látják-e ezt a különbséget, mint idősebb író társaik. Hiszen rendszertől függetlenül, diktatúrában vagy demokráciában is azt kell természetesen tartanunk, ha egy új generáció szembefordul az előtte járók által kialakított irodalmi konvenciókkal, és új utakat keres, beleértve új intézmények létrehozását is, amennyiben ez lehetséges. Vagyis a körülmények rendszerfüggőek úgy mond, a szándék viszont örök. Csakhogy én már rég nem hiszek abban, hogy akár az alkotást, akár az alkotót igazán el lehetne választani a körülményektől. Nyilvánvalóan mást jelent az irodalmi nonkonformizmus, az esztétikai kánonok elleni lázadás a diktatúrában, és egészen más a nemzedékek közti viszony is egy cenzúrázott közéletben. Az induló írók mindenképpen megpróbálnak szabadulni az előttük járók beszédmódjától, az éppen mainstream írói szerepfelfogástól és világlátástól, viszont legalább ennyire fontos az a szolidaritás, amely a már befutott idősebbeket és a pályakezdőket összeköti: a közös, bár felemás lázadás vagy lázongás a társadalmi-politikai elnyomás ellen. Fontos élményem abból a korból ez a szolidari-

1 *Fiatal irodalom Erdélyben, a rendszerváltás utáni években* címmel szervezték meg 2020. szeptember 25–26-án a XII. Gyergyószárhegyi Írótábort. Az előadók a jelenségek, műhelyek, folyóiratok bemutatása mentén járták körül a témát. Az alábbiakban az elhangzott előadások szerkesztett változatából közlünk válogatást.

tás, ahogyan még középiskolás diákként, egy-két kis publicisztikámat vagy éppen verseimet olvasva, megkeresett engem az előző generáció valamelyik képviselője, például Gálfalvi György, aki akkor az *Ifjúmunkás* riportere volt, később kollégám az *Igaz Szónál*, de bejött hozzám az iskolába Vári Attila is, amikor Kézdivásárhelyen járt, és levélben keresett meg Lendvay Éva vagy Farkas Árpád. Nem beszélve arról, hogy a több generációval idősebb Székely János nemcsak közölte a verseimet, hanem szintén még középiskolásként hosszú leveleket is kaptam tőle. Vele levelezni egyfajta költőakadémia volt tulajdonképpen. Az idősebbek várakozó figyelme máig példaértékű számomra, és míg a mindenkori fiatalok mindenkori lázadásában 1989 decembere nem lehet cezúra, talán ennek a nemzedékeken átívelő szolidaritásnak változhatott mégis az oka és célja a rendszerváltással együtt. Persze bízom abban, hogy azért többé-kevésbé ma is szolidárisak vagyunk mindannyian. Legalábbis itt Erdélyben. De ezt talán ma nem nekem kell megítélnem.

Ha már Székely Jánost emlegettem – emlegethetném, emlegethetnénk többször őt is, de leginkább a műveit –, hadd mondjam el, hogy éppen a minap küldött át nekem Szabó Róbert Csaba egy levelet, az *Igaz Szó* eléggé foghíjas, de így is kutatásra érdemes archívumában találta. 1975. szeptember 6-i keltezésű a levél, Székely János írta nekem Lippára, ugyanis egyetem utáni hathónapos katonai szolgálatomat töltöttem akkor, a hónap vége felé szereltem le. Nem eshetett jól ez a levél, de a hazakészülődés eufóriája valószínűleg feledtette velem, nem emlékeztem rá:

Kedves Béla!

A költészeti reszort elég sok ideje elfogadta közlésre két versedet (címeük: Don Quijote bosszúja; Fénykép). Nem tudom, ítéletünk nem volt-e eléggé megbízható, vagy a körülmények is változtak időközben, de most, amikor a szerkesztőség vezetősége még egyszer elolvasta a kéziratot, annak közérzetében és eszmei irányulásában olyan vonásokat talált, hogy megítélése szerint közlését nem vállalhatja. Úgy látszik, annak idején elhamarkodott véleményt tolmácsoltam, s most azt sem tudom, milyen szavakkal kérjek elnézést tévedésünkért.

Senki sem tudja nálam jobban, kedves Béla, milyen nagy felelősséggel jár oktan reményt kelteni a szerzőben, milyen súlyos csalódást jelent egy

már elfogadott kézirat utólagos elutasítása. Kérlek, hidd el, mindezt jóhiszeműen tettem (és tettük); ami történt, az talán fogyatékos tájékozásról tanúskodik, de semmiképpen sem rosszindulatról.

Megértésedben bízva, újból elnézésedet kérem.

Szívélyes üdvözléssel:

Sz. J.

A körülírás mesterműve ez a rövid levél. Minden mondat mögött van egy másik mondat, minden szó eltakar egy másik szót, és csak egyvalami leplezetlen: a visszafojtott düh, hogy el kell utasítani valamit, amit a szerkesztő már elfogadott, jóváhagyatott, és közölni akart. Benne van az óvatos – a későbbiek ismeretében azt is mondhatnám szeretetteljes – szolidaritás a fiatal költővel és a tehetetlen elhatárolódás a „szerkesztőség vezetőségétől”. A versek aztán egy későbbi kötetemben mégis megjelentek. A *Don Quijote bosszúja* mindössze két sor, íme: „Kivárom míg eláll a szél / és a szélmalmot megölöm.” Azt hiszem, jó vers, ha szabad a szerzőnek ilyesmit mondania, de olyan régen volt, ennyi idő után már nem vagyunk ugyanazok, hátha dicsérhetem magam. Meg aztán azt is bevallom, hogy bár tényleg jónak tartom azóta is, mégsem szerettem igazán ezt a versemet. Van ilyen, hogy sajnáljuk félredobni, amit írtunk, de azonosulni sem bírunk teljesen vele. Hát így voltam ezzel a verssel én is, mert tehetetlenség volt benne, mint a Székely János-levélben. Most nem tudunk eleget tenni a vállalt feladatnak, de egyszer majd később igen, sugallja ez a két sor. Persze nem ezért hozakodtam elő ezzel a régi történettel, hanem mert úgy gondolom, aki a levelet és ezt a verset egybeolvassa, talán megérti, miben különbözhetett akkoriban fiatalabb és idősebb írók lázadása, szolidaritása, sőt, egymással való kommunikációja is a mostanitól. Hiszen rá egy évre, 1976 őszén már én is az *Igaz Szó* szerkesztője voltam, elsősorban Gálfalvi György, de Jánosházy György és Székely János támogatásának is köszönhetően. Rendkívül sokat tanultam a *Soó Péter bánata* írójától, ám a levélből kiérezhető és mégsem igazán nyakon csíphető iróniát meg öniróniát nem tudtam, vagy talán nem is akartam megtanulni. Valamiféle „elefántcsonttoronystratégiának” tartottam. Viszont az utánunk jövőkre való következetes, tanító szándékú odafigyelés máig hasznos örökségünk Székely Jánostól és a hozzá hasonlóan rigurózus szerkesztőktől.

Mert végül is a stílus- vagy szemléletváltás nemzedékről nemzedékre ismétlődő feszültsége, irodalmi értékítéleteink különbözősége és a jogfosztó rendszerrel szembeni társadalmi-politikai szolidaritás állandó tudathasadást jelentett: együttműködni a létező irodalmi és művelődési intézmények „jobbik énjével”, például Kántor Lajossal, Kányádi Sándorral, Szilágyi Istvánnal, Bodor Pállal, Sütő Andrással, Domokos Gézával, Horváth Andorral, Gálfalvi Zsolttal és másokkal, és ugyanakkor megpróbálni a magunk és a nálunk fiatalabbak számára önálló intézményes kereteket létrehozni. Visszatekintve, 1989 előtti „irodalomszervezői” tevékenységünket az az alapvető ellentmondás jellemezte, hogy miközben az induló fiatalokat integrálni is akartuk azokba az intézményekbe, amelyekre tél-túl befolyással lehettünk, folyamatosan az új intézmények létrehozásának illúziójában éltünk. Nem tűnt ez akkor teljes mértékben illúziónak természetesen. Velem együtt Gálfalvi György az *Igaz Szónál*, Csiki László, majd Egyed Péter a *Kriterionnál*, K. Jakab Antal vagy Mózes Attila az *Utunknál*, az új generációkkal már-már programszerűen foglalkozó Kántor Lajos a *Korunknál*, Lázár László az *Ifjúmunkásnál*, és folytathatnám a sort a megyei napilapok irodalmi mellékleteinek szerkesztőivel, mindannyian tudtunk kisebb-nagyon fórumokat teremteni a fiatal irodalomnak, de ezeket önállósítani nem sikerült. Viszont bármikor, bármilyen korban minden ilyen kezdeményezés hozzájárul az újabb nemzedékek krédójának megfogalmazásához, nemcsak irodalmi irányzatként, hanem politikai hitvallásként is. Mi például az előttünk járók közösségi – de a kommunista ideológia kollektivismusától nagyon is különböző – ars poeticájához képest, azt hiszem, éppen hogy az individuum szabadságát próbáltuk kifejezni. De ismétlem, a többes szám első személy nem került szembe igazán az egyes szám első személlyel, egyfajta békésnek tekinthető átmenet volt ez.

Az új generációknak közös megszólalási lehetőséget biztosító intézmények között egyébként voltak egyrészt saját, de így vagy úgy mások által ellenőrzött fórumok, elsősorban az *irodalmi körök*, másrészt az önállósulni akaró, de aztán soha nem önállósult különféle *mellékletek*, végül pedig a nemzedéki útjelző táblaként is szolgáló *antológiák*.

(az antológiákról)

Az utóbbiakkal kezdem, hiszen a generációs antológia önmagában is intézménynek tekinthető, nem kezdemény csupán, hanem máris egy kollektív kiáltvány, nemcsak ígéret, hanem megvalósult közös műalkotás is. Így olvastuk annak idején az 1967-ben a bukaresti Ifjúsági Könyvkiadónál megjelent *Vitorla-ének* című versválogatást, amelyben ott volt többek közt Király László, Farkas Árpád, Kenéz Ferenc, Csiki László, Magyar Lajos, de a koránál fogva inkább a következő nemzedékhez sorolható Balla Zsófia is. Bizonyos értelemben intézmény volt egy ilyen antológiának az előkészítése is, mi például a Gaál Gábor Irodalmi Körben éveken át terveztük, szerveztük az 1974-ben a kolozsvári Dacia Könyvkiadónál megjelent antológiát, a *Varázslatainkat*, amelynek aztán a hivatalos szerkesztője Jancsik Pál lett, ugyanis az utolsó pillanatban nem voltunk hajlandók néhány olyan „elkötelezett” szerzőt bevenni, akik nélkül az antológia nem láthatott volna napvilágot. Igen, így taktikáztak akkoriban idősek és fiatalok egyaránt az elhallgatás szküllei és a hazug beszéd kharübiszei között. Siker volt az az antológia, de lám, benne volt ugyanakkor a kudarc is, mint mindenben annak idején. Azzal az irodalomtörténeti furcsasággal szoktam jellemezni ezt a válogatást, hogy a címadó verset, amelyet történetesen én írtam, az utolsó pillanatban kivette a cenzúra, de a címet már nem változtatták meg, ugyanis ki volt nyomva a borító. Maradt azért versem, persze, az antológiában, és az is érdekes, hogy az ugyanabban az évben a bukaresti Kritérium Könyvkiadónál, a *Forrás-sorozatban* megjelent első önálló verseskötetemben (*A szavak városában*) viszont benne volt ez a vers. Jól bizonyítja ez a történet is, hogy az igazi diktatúrák kiszámíthatatlanok. Ettől olyan félelmetesek. A *Varázslatainkban* ott voltak egyébként a következő évek irodalmi irányváltását meghatározó fontos költők, akik a pártoszt gyakran ironiával, a történelmi mítoszt a közelmúlt kritikájával helyettesítették, és az érzelmes, tradicionalista kifejezőmódot egy urbánus, intellektuális tárgyiaság váltotta fel náluk. Adonyi Nagy Mária, Gittai István, Némethi Rudolf, Palotás Dezső, Pethő László, Simonfy József, Szöcs Géza, Veress Gerzson indult többek közt ebben az antológiában.

Hadd tegyem hozzá, azért is korszakhatár ez az 1974-es esztendő, mert az az elméleti megalapozás, amit ugyancsak ennek az új generá-

ciónak az esszéírói próbáltak kialakítani, legalább olyan fontos, mint a *Varázslatainkban* kimutatható poétikai szemléletváltás. Kevesen emlékeznek arra, sajnos, hogy ugyanabban az évben jelent meg a *Szövegek és körülmények* című antológia a Kritérionnál, amelyben Bretter György bevezetőjével öt fiatal esszéíró, Ágoston Vilmos, Huszár Vilmos, Molnár Gusztáv, Szilágyi N. Sándor szövegei egy sajátos „metanyelven”, sokkal radikálisabban kísérelték meg lebontani a konvenciókat, mint a velük egy időben induló költők.

Később aztán magam is szerkesztője voltam két újabb, az egyre zorduló körülményekhez képest szintén váltást, változást hírlelő gyűjteménynek. Az egyik az *Igaz Szó* által kiadott *Ötödik évszak*, amelyet közösen szerkesztettünk Gálfalvi Györggyel és Nemess Lászlóval. 1980-ban jelent meg ez a műfajilag is változatos, az új generációt is eléggé tágra értelmező vaskos kötet, amely sokszínűségében mindenképpen reprezentatívabb volt a versantológiáknál, a *Varázslatainknál* is, vagy az előző évben, 1979-ben Ágoston Vilmos válogatásában megjelent *Kimaradt Szónál* és a későbbi, 1985-ös, általam szerkesztett *Alapműveletnél*, de az 1986-os próza-antológiánál, az *Ajtóknál* is, amelyet Mózes Attila gyűjtött egybe (mindhárom antológiát a Kritérion adta ki).

Az *Ötödik évszak* válogatási szempontja nem a nagyon fiatal kor, nem is a kötetnélküliség volt, hanem az újdonság. Ami nyilván életkori sajátosság is, de ebben az antológiában a legfiatalabbak, például Kovács András Ferenc vagy Keszthelyi András és a legidősebbek, Káli István, Balla Zsófia, Szávai Géza, Bogdán László, Ágoston Vilmos vagy Varga Gábor között tíz-tizenöt év korkülönbség is van. Vers, próza, esszé váltakozik a viszonylag terjedelmes válogatásban, sok a formabontó szöveg, köztük képversek is. Az antológia képzőművészeti melléklete ennél is avangárdabb talán, az akkori politikai körülményeket figyelembe véve. A fiatal képzőművész nemzedék legjobbait gyűjtötte egybe Elekes Károly, majd szerkesztette meg Kuti Márta. Egyedülálló esemény volt az *Ötödik évszak* megjelenése, több könyvbemutatót is tartottunk, és azt hiszem, szerencsénk volt a főszerkesztő-helyettség, Jánosházy Györggyel, aki végül is tarotta a hátát az egészért. Nem emlékszem, az is lehet, hogy a főszerkesztő, Hajdu Győző éppen akkor volt több hónapos amerikai körúton. Meg aztán, legyünk őszinték, bármilyen hatalom megpróbálja „cukrosbácsiként” magához édesgetni

a fiatalokat. Mindez persze semmit sem von le az *Ötödik évszak* értékéből, hiszen egyértelmű alternatívát tudtunk felmutatni a „hivatalos” irodalom- és művészetfelfogással szemben.

Persze legalább ennyire igaz, hogy a tartós intézményalapítást, a teljes különletet az utolsó pillanatban mindig megakadályozta a pártállami kultúrpolitika. Az antológiák valóban alkalmasak voltak a nemzedéki (erő)demonstrációra, ilyen volt a következő költőgenerációt szentesítő *Alapművelet* is, amelynek előszavában többek közt ezt írtam: „Avatunk-e vagy nem avatunk most éppen egy új generációt, mellékes, de annyi biztos, hogy a nagy közös arc, a nagy közös póz, a nagy közös program nehezen körvonalazható ezekből a versekből, és lehet, hogy nem is létezik ilyesmi. Hacsak... Hacsak nem éppen az alternatív gondolkodás. A sokféle tapogatózó, tehát sokféle értéket elismerő tolerancia a jellemzőjük.” Néhány közismert név az antológia szerzőiből: Molnár Vilmos, B. Kiss Botond, Jakabffy Tamás, Beke Sándor, Kinde Annamária, Medgyesi Emese, Balázs Tibor, Szűcs László, Dénes László, Egyed Emese, Tompa Gábor. Néhány év múlva már ők is részesei voltak az „irodalmi rendszerváltásnak”, aztán ki-ki eltérő pályát járt végig, de utólag visszatekintve is jellemző rájuk valóban a stílus sokfélesége. Később, már a rendszerváltás után közülük sokan vállalkoztak intézményszervezésre, intézményvezetésre is.

(a mellékletek)

Mint mondtam, 1989 előtt is új intézmények alapítására törekedtünk folyamatosan, miközben a régi intézményeken belül is kerestük a fiatal irodalom helyét. De összességükben ezek az egyébként szintén irodalomtörténeti fontosságú kezdemények a „cukrosbácsiként” viselkedő politikai – vagy néha: irodalmi – hatalom természetét is illusztrálják. Még 1978-ban az *Ötödik évszak* előzményeként így indítottuk útnak az *Igaz Szó* negyedévenkénti *Fiatalok* mellékleteit. Külön füzetként jelent meg belőlük három. Ezek a füzetek az egykori *Termés* mintájára a *Tavaszi, Nyári, Őszi* címet viselték, az *Igaz Szó*val együtt, a folyóiratba becsúsztatva terjeszthettük őket, nem számítottak önálló kiadványnak. A negyedik, a *Tél* már be volt kötve az *Igaz Szó*ba, nem lehetett kivenni. Ezzel aztán el is halt ez a kérészéletű új lap, amit én éppen olyan nagy kudarcként éltem meg, mint amilyen nagy lelkesedéssel vettem bele magamat a szerkesztésébe. Sikerülni látszott, ami

akkor már nem sikerülhetett. Így fogalmazok, mert a hatvanas évek végén még létrejöhetett néhány új magyar intézmény, de a hetvenes évek végén, nyolcvanas évek elején ez már hiú remény volt. Ennek ellenére újra meg újra meg kellett próbálni. Azt mondhatnám, hogy a fiatal irodalom akkor már melléklet-irodalom volt, folyóiratok, napi- és hetilapok mellékletében lehetett – az indulás ürügyén – a régi formákat, sőt, tartalmakat szétszedni. Ilyen vállalkozás volt az *Igaz Szó* Fialatok-füzeteivel nagyjából egyidejűleg a kolozsvári napilapban, az *Igazságban* (mennyi „igaz” cím egy hazug világban: *Igaz Szó, Igazság*) a Szöcs Géza, majd Molnos Lajos által szerkesztett melléklet, a *Fellegvár*, amely persze már eleve része volt az újságnak, de szellemiségében mégis markánsan különbözött tőle. Többé-kevésbé színvonalas ifjúsági mellékletekkel próbálkozott szinte minden lap, és ebben ott volt az a különös remény, hogy a következő generáció talán meghozza az igazi változást. Ezt természetesen mindig így gondolja önmagáról is minden új irodalmi vagy művészeti mozgalom, de nem győzöm hangsúlyozni, hogy az irodalmi lázongásnál is fontosabb volt akkor nemzedékről nemzedékre a társadalmi lázadás reménye. Éppen ezért sokat számított a stílusok, formák, beszédmódok megújítása, de ennél sokszorosan jelentősebbek voltak például a vitafórumként is szolgáló irodalmi körök, ezek a kisebb-nagyobb „Pílvax kávéházak”, amelyekben kávé ugyan nem, cenzúrázatlan véleménysszabadságot viszont kínáltak mindannyiunknak.

(az irodalmi körök)

Érdemes lenne megírni egyszer az 1989 előtti erdélyi irodalmi körök történetét, hiszen a kolozsvári Gaál Gábor Irodalmi Kör vagy a marosvásárhelyi Aranka György Irodalmi Kör egymás után több írógeneráció műhelye volt, magam is megtapasztalhattam, hogy első-éves egyetemistaként milyen hamar legfőbb fórummá lett számomra a kolozsvári Írói Társaság székházában a péntek esti irodalmi kör, amelynek két évig aztán elnöke is voltam. A könyörtelen véleménymondás, az írói és kritikus indulás, a nemzedéki szolidaritás műhelyei voltak ezek, de persze az is hamar kiderült, hogy „szabad véleményünk” miképpen hozza ránk a titkosszolgákat, a pártállam eme kockacukorral kecsegtető, korbáccsal fenyegető robotembereit. Ez is a tanulóéveinkhez tartozott. De az irodalmi kör még így is a fiatal irodalom

legjelentősebb intézménye volt, nemcsak Kolozsváron és Marosvásárhelyen, hanem például Nagyváradon is az Ady-kör. Évtizedekkel később már-már morbid elégtételt éreztem, amikor szekuritátés megfigyelési dossziémban ezt olvastam: „A célszemély továbbra is figyelmet szentel a magyar nemzetiségű fiatalok mozgósításának az Igaz Szó irodalmi körére. (...) Egy ilyen találkozó után az egyik fiatal úgy nyilatkozik egyik magyarországi kapcsolatának, hogy egy-egy ilyen esemény felér egy »tűzrakással«, olyan verseket olvasnak fel!”

Alapjában véve nem hiszek abban, hogy különbséget kell tenni a rendszerváltás előtti és utáni fiatal irodalom között. A vers, a próza, az esszé lehet jó vagy rossz a körülményektől függetlenül. Az is igaz viszont, hogy a fiatal íróknak más-más kihívásokkal kellett szembenéznük 1989 előtt és után. De nagy tévedés, sőt, bűn lenne azzal nyugtatni magunkat, hogy csak a kommunista hatalom akarta a maga arcára formálni a fiatal irodalmat. Minden hatalomnak van ilyen szándéka, és éppen ezért nem árt tanulságképpen felidézni időnként a múltat. Végére is az írónak mindig a kissé nevetséges „búsképű lovag” oldalán kell állnia, nem pedig a szélmalomnak álcázott óriásokén.

Cenzúra (vegyes technika, 80 x 100 cm)

Egyed Emese
ÚJ, VERSENGŐ LAPVILÁG
– *Nel mezzo del cammin di nostra vita* –

*A szó kitörni vágyik
(Majla Sándor)*

1. KOORDINÁTÁK

Miféle szavakkal lehetne elmondani azt a felszabadultság- és riadalomkeveréket, amely 1989 adventjében hatalmába kerített? Vártam, mint olyan sokan, hogy annak a nyomorúságnak (amelyből annyian elmenekültek) vége legyen. Sokféle megpróbáltatásban volt részünk, még többről tudomásunk, de fegyverropogás az én életemben akkor hallatszott először a kolozsvári utcán.

A fegyverhasználat hírére igazán a gyermekeimet és a szüleimet féltettem. Édesapám azonnal a Fötérre indult – volna –, mondván, hogy ez forradalom és mint történésznek látnia kell... És ő már átélt egy háborút. A lányok (8 éves, 5 éves) a Kós Károly-tervezte „kakasos” templomban voltak, vallásórán. Mielőtt értük indulhattam volna, már meg is érkeztek, mondván, hogy hazaküldött a pap bácsi, mert jöttek a marconák. Kiderült aztán, hogy ott vonult el egyik tüntető csoport, a Monostoron, és – kinek volt fegyverviselési engedélye? – a „marconák” részéről halálos lövések is eldördültek.

Az *Utunk* belső munkatársa voltam több mint egy éve, ekkor már szerkesztői minőségben. Volt már verseskötetem (1988), családom, tanári tapasztalatom (nyolc év a kolozsvári Brassai líceumban). A monostori lakótelepen laktunk, az akkor a város szélének számított. A szüleim lakása is tömbházlakás. De onnan, a Szamos jobb partjáról – ahova a kolozsvári lövöldözés hírére behúzódtunk – legalább a Törökvágásra látni. A Monostorról csak lakótömbökre..., a Dsida megénekelte monostori erdő távolabb van.

„Az *erdőről* most eszembe jut, hogy a tanító néni egyik órán azt a feladatot adta, rajzoljuk le, hogyan képzeljük el mindennapi életünket száz év múlva. Én azzal kezdtem, hogy a füstölő gyárakat lesüllyesz-

tettem a föld alá, még a kéményüket is lefelé hajlítottam. No, itt kedvetekre pipázhattok, gondoltam.”¹

Bálint Tibor *Napsugár*-béli meséje arra is utal, hogy az óriásira kifejlesztett ipari negyed riasztó mechanikájával, sok-sok egymást nem ismerő munkásával elidegenítő erejű. Az ipari részt akkor már villamos kötötte össze a százezres monostori lakóteleppel. 1989 adventjében a kolozsvári munkások nem hazaindultak a megszokott sárga tramvájjal, hanem a belváros irányába, a lakótelepekről is csoportok szállingóztak, gyalogoltak arra – egyre gyarapodó tömegben. Még nem volt köreinkben mobiltelefon, internetnek hírért sem hallottuk, tudtuk, hogy a hírközlésre erősen felügyelnek az állami szervek. A híreket ismerősöktől, szomszédoktól vettük, élőszóban vagy telefonon.

Felidézve azt az időt, azon csodálkozom, hogy egyáltalán sikerült idejében tudomást szereznünk a legfontosabb történeésekről. Az elszigeteltség – és a bükkfanyelvhasználat, egyszersmind az érthetetlenségig metaforizált kommunikáció elleni küzdelem – csatáit vívtuk sokféle képpen, az időszakai sajtó révén is, és ami engem illet, kitüntetett korszakban, Dantével szólván: „az emberélet útjának felén”.²

Aki 1989 decemberében utcára gyülekezett, szólt, lapot alapított, immár legalább ötvenedik életéve körül jár. Körüljárnám a tárgyat. De inkább riadozom valamiféle limbusba jutva, mert nem sikerül ennyi idő után sem a higgadt tényleírás.

Tényleírás... Az újraindult romániai tévéadás jelentős felületét foglalta le, és évekig tartott a percenként bemutatott, a télnyfeltáró riportsorozatként megszerkesztett szappanopera az 1989-es hatalomátvételtől, valamiféle végeláthatatlan „perről”. A hatalom átvétele számomra meglepően simán zajlott. Sokszor éreztem magam légüres térben – sem annyira fiatal, sem annyira tapasztalt, sem funkció-közei, sem ellenálló múltú nem voltam. Már nem tanár, még nem író, de megsokszorozódott lehetőségeket láttam az íróársadalom, és magam

1 Bálint Tibor: Kérdések könyve. *Napsugár*, 1991. szeptember. A lap hátsó borítóképe alatt: Káin halálosan gyűlölte az öccsét, és szabadulni akart tőle. És ekkor még ilyen az impresszum az egyébként nevet nem változtató, mindenkor színvonalas irodalmi anyagot is közlő kiadványon: Szerkesztőség: Cluj-Napoca, Piața Păcii 1–3. Készült a bukaresti nyomdaipari kombinátban.

2 Bár ez a küzdelem a fent részletezett okokból nem járt közéleti fellépéssel. A lendület azonban engem is vitt, riporterkedtem s még Ana Blandiana-verset is fordítottam a nagy közlési pezsgésben s írói összehozulásban.

számára is – a közlésre. Érzékeltam az időt mint érdemlegeset, ellentmondásosságával együtt tagadhatatlan felhajtó ereje volt.

2. LÉLEGZETHEZ: KÖZLÉSHEZ JUTNI

1989. december végén a szabadság élményét akartuk megélni. Valahogy ebből a közlés akadálytalanságának szándéka is hamar kibontakozott, és a cenzúrázatlan első lapoknak, majd az ilyen „tisztá” könyveknek örültünk a legjobban. De az első napokban maguknak a gyorsan terjedő híreknek is. Annak, hogy távlatot kaptak a korábban bevallani sem mert gyülekezési, lapkiadási tervek.

A szabadságvágy nyilvános vállalása és a katonajelmezes erőszakosság egyszerre jelent meg a kolozsvári térben. Nem feledhető furcsa érzés lepett meg: részben hála, hogy a családomat nem érte bántódás, részben nyugtalanság, mert nem értettem, ki van a szokatlan és gyors történések mögött, és türelmetlenség, megmagyarázhatatlan („történeti”) kíváncsiság: sejtések kusza összevisszasága.

*Mint akit pályára lódítottak – a semmiből.
Isten fáradt, nem ér rá bibelődni
csip-csup ügyekkel. Pedig hogy tudott
bánni az anyaggal. Semmiből szőni
DNS-láncot, pupillát, selyem
idegszálakat, dúcot, mifenét...
Aztán elunta, belefásult.
Oda se figyel, csak alákotor
püffedt kezével néha, s összeroppant
egy láncszemet. Világnyi háta
meg se moccan ilyenkor.
Szeme se rebben.*

Vannak a hazai lírában ennek az érzelemkomplexumnak a kifejezésére alkalmas szövegek, mint Németi Rudolf *Láncok* című, fenti verse. Költő, műfordító, az *Echinox* háromnyelvű egyetemi diáklap szerkesztője, a Kriterion Könyvkiadó bukaresti lektora, majd Kolozsvárt a *Napsugár* szerkesztője volt, 1989-ben telepedett – „ment ki”, hogy a korabeli szóval éljek – Magyarországra.

Kitelepedés vagy a „boldogulás” kísérletei itthon: végtelenül ismétlődő, ideológiákat teremtő kérdése az 1970–80-as éveknek. A kitelepedők

a legritkább esetben látogathattak vissza, és lapok, könyvek behozatala tilos volt (gyakorlatilag esetleges volt és a hivatalosságok kijátszásával volt lehetséges). Fogytakozott a baráti kör, az ország elhagyását választó írók műveit éppúgy tilos volt tanítani, publikálni, mint a valamiért „persona non grata”-nak számító régebbiekéit: tilos volt Kós Károly, de Páskándi Géza is. Bánffy Miklós, de Bodor Ádám is. Miben éltünk korábban? Bajos nyilvánosság. Határtalan behatároltság az irodalom eredendően nyilvánosságkövetelő helyzetében.

Az új, Nagyváradon szerkesztett lap (alapítva: 1990. február 9-én) Kelet–Nyugat rovatot is szánt a *határtalanítás* gondolatának, „*Emigráns a pályán.*” címmel. „Megőrizték-e a kitelepedettek romániai magyarságuk körvonalait Budapesten, Münchenben, New Yorkban, Montreálban? Létezik-e például magyarországi magyar emigráció? A forradalom óta egyre többen látogatnak haza. Lehullanak-e a lelkekben kifeszült vasfüggönyök? Hazatérnek-e, avagy létrejön-e a kettős honiség fogalma? Mindezekről sorozatot indítunk, megkérve jeles értelmiségiek véleményét.”³ Az első kérdező Zudor János volt – az első megkérdezett pedig Kőrössi Papp József.

A helyzet uralására tett kísérletek sorában helyet követeltek maguknak a független ifjúsági szervezetek. Hallom, a kolozsvári fiatalok székházat foglaltak maguknak – ismerős, az irodalmi olimpiákon mostanában feltűnt szerzők is a bátrak közt vannak, örülök, hogy ismerem őket (néhány hét múlva lapot is kiadnak!). Nemzedéknyi a különbség, de hálás vagyok, hogy írhatok a *Jelenlétbe*! Arról például, hogy látnak anakronisztikus-egzotikus világunkban az idegen utazók – identitás- és létproblémáink tanúi.⁴

Tanúja vagyok munkahelyem, a szerkesztőség megújulásának: lemond az *Utunk* főszerkesztője (Létay Lajos) és szerkesztő munkatársa, Marosi Péter. Hirtelen összehívott értekezleten körben állunk az Írószövetség irodájában, a szerkesztőség helyiségeit, mert egy épületben voltak a megyei pártbizottság székhelyével, a tüntetők feldúlták. A lap új főszerkesztője Szilágyi István lett, az új lapnév (*Helikon*) bejelentésekor a Bukarest-vidék információcserében kulcsfontosságú Domokos Gézára hivatkozik („Erdélyi Helikon nevet javasoltam...”).

3 *Kelet–Nyugat* I. (1990), 7. 12.

4 *Bertrand* címmel levélválogatást adtam közre erről a *Jelenlétben*. II. (1991) 6. 5.

Szilágyi István az új főszerkesztő, formában van! Fiatal munkatársat szeretne felvenni, kapcsolatokat erősíteni Magyarországgal, a külföldön élő magyar írókkal is! Bizakodunk, de sok a kérdés.

Az a kérdés kínozta, zaklatott, nyomasztott, hogy amit tapasztalunk Kolozsváron (1989. december vége), és az, amit a televízió és a rádió sugároz (román állami tévéadó és a szokás szerint azzal párhuzamosan Erdély-szerte a magyarok által hallgatott Kossuth rádió vagy helyi rádióadó), spontán történik-e. Igen hamar zajlottak óriási horderejű események, és túlságosan hasonlítottak az akciófilmekhez. Tényleg minden készen állt a politikai váltásra („pénz, paripa, fegyver”)? Valami megrendezettség-szaga volt a közmédia által sugárzott politikai eseménysornak.

Örültem a változásnak, de kétségbeejtő és a tehetetlenség érzetét kiváltó események történetek már a kezdetektől. Mi az, hogy ég az egyetemi könyvtár. S azt közvetíti a televízió, kiáltozván, hogy menjünk oltani. Mitől lángol éppen az a hatalmas könyvtár?

A ma avantgárd dal, európai szürrealizmussal foglalkozó költőtől veszem át a jövő időkhöz fiatalodás kifejezést – egy tizenhétéves diák öreg iskolájának 1993-ban⁵ „jövő jó időkhöz fiatalodást” kívánt.

(Jól emlékszem vajon mindezekre? Harmincharmadik évemben jártam.)

Az időkhöz való *fiatalodást* már láttuk – például a meglett korú lapok névváltoztatásában, a programírások hirtelen támadt tengerében, az emberöltő alatt sem azelőtt, sem azután nem tapasztalt megpezsztülésben vagy felbolydulásban. Az *Igazság* napilap neve *Szabadságra* változott⁶. De *Szabadság* című lap Székelyudvarhelyen is megjelent (Katona Ádám szerkesztésében – ez az RMDSZ helyi fóruma volt).

3. IGEN, VERSENGÉS

A *felbolydulás* nem jó szó, a hangyanépek összehangoltan nyüzsögnek, itt az első nagy csoda: a centrális erő elerőtlenedése (vagy annak a látszata). A helyi igények és lehetőségek versengtek az olvasóért. Sőt a helyi irodalmi „társaságok” összefogására is kísérletet tettek – ilyen

5 Balázs Imre tanuló: Tisztelt vendégeink, egykori és mai diákok! *Művelődés* 42. (1993) 8–9. 9.

6 Úgy értettem, az első javaslat ez volt: *Új Igazság*... (az infomációt Tibori Szabó Zoltánnak köszönöm).

volt például az *Erdélyi Műhely*, a romániai magyar irodalmi körök fórumaként Székelyudvarhelyen Gittai István, Majla Sándor, Szűcs László, Pintér D. István, Szőke Ildikó kezdeményezése. Az elszigeteltség ellenében és információcsere, tehetséggondozás érdekében alakult csoport szándéknyilatkozata arra is utal, hogy a Bukarest-központú irodalomszervezéssel máris szakítani kívántak – de a függetlenség jegyében a budapesti székhelyű, ekkor még egyetlen Magyar Írószövetség felé sem siettek kapcsolatot teremteni: „Felkérjük azokat az irodalmi köröket, amelyek nem vettek részt az alakuló ülésen, hogy címüket és észrevételeiket küldjék meg az Erdélyi Műhely ideiglenes címére. Az Erdélyi Műhely második találkozásának színhelye Nagyvárad, 1990. április 28. Kérjük, jelentkezésüket április 20-ig küldjék el az E. M. ideiglenes címére.”⁷ A továbbiakban Majla Sándor Székelyudvarhelyen szervezett jelentős – a II. világháború utáni korszakban jelentős, mert szívonalas, népes –, egyszersmind példátlan szabadságfokú írótalálkozókat. Az Ablak Kiadó révén ő szerkesztette a *Dekameron* és a *Fagyöngy* című antológiákat.

Nem volt diadalmenet – az új lapok és új szerzők határozottsága vitásabb hangot hozott az irodalmi diskurzusba; például Jakabffy Tamásé a *Jelenlét* első évfolyamában vagy a transzilvanizmus vita résztvevőié (nemcsak) a Sepsiszentgyörgyön szerkesztett *Európai Időben*. A vitát Cs. Gyimesi Éva egyetemi előadásában is érlelte. A korszak nemzedéki ellentéteket, irodalmi hatalmi erőereit is jelző ellentmondásosságát mutatja a fiatal Jakabffy Tamás által közölt esszé-monológ – a romániai magyar irodalom állásáról:

„Frontok és kódos vonalak, kiskulik-nagyhalak társadalmi szerződése, pályakezdsnek három évi kényszermunka a világ fenekén, irodalompolitikai szlalomok és irodalompolitika – *egyáltalán* –, szépemlékű veteránok megtépzott utópiái, világnézet mint stigma, öngyilkosok és emigránsok, doktrinerek és preciozók, kiszámított, *fáradtságos* négermunkával »tisztességessé« erőszakolt elsőoldalak, kitagadott vitatkozók, szerkesztőségek bohémós ricsajozása, irodalomtörténész áltudorok könyveinek csillagászati és jó (jobb) írók füzetkéinek épp csak el nem hanyagolható példányszáma, másodállású rágcálók és lejárt rugójú borisszák, a naeztjölmegmondtam esztétikai enedrendősége,

7 Kelet–Nyugat I. (1990) 7. 12.

Vezéríró-Vezérköltő számára felhordott tonnányi tömjén és gázsula, havasi romantika és urbánus tucatkurtácskák, gittegyleti önkielégülők avagy öntudatos zsenik, filozofikus hajlamúaktól föld alá rühellő publicizmus, böhöm lábjegyzetekben sóhajtozó nagyvilágvágy. És vi-dék, keserűen.”⁸

4. IRODALOMISKOLA – LAPISKOLA

A romániai magyar sajtó 1989 után címmel Kuszálik Péter gyűjtötte össze a politikai fordulat utáni első évek (1989–1997) időszak kiadványait. Impozáns és hatalmas munkát igénylő kiadványa további kutatásoknak képezheti szilárd kiindulópontját. Legizgalmasabb bizonyára a kezdeményezőerő megannyi megnyilvánulása volt – az irodalomszervezésben, a tehetségek képzésében, versenyeztetésében is. Bara Katalin, Csutak Judit, Túros Endre, Bíró A. Zoltán, Borbáth Erzsébet, Sándor Dénes, Csata Emese magyartanárok azok közé tartoznak, akik nem érezték elegendőnek a közoktatási kereteket (ebből született a Nyelv-Irodalom-Tanítás Társulat és az 1991 és 1996 között megjelent csíkszeredai NyIT-Lapok). Simon György marosvásárhelyi tanár az Április 11. kreativitásverseny lelkes gazdája lett. A versengő diákok írásaiból (már 1996-ból, egy ilyen verseny alkalmával született szövegekből összeállított füzetnyi antológiából: *KÁBÉ, Kávéházi belépő*, 1996) veszem a szót: „az önkifejezés ámulata” (Sipos Géza írásából).

Ámulhatunk a kezdés soha nem tapasztalt felhajtóerején! Ne kicsinyeljük le a jelenség jelentőségét: szent naivságát. Hogy a kiadványhoz „pénz, paripa, fegyver” is kíváncsít. Hogy könnyebb kigondolni egy jó kulturális (irodalmi) lapot, mint fenntartani – életben tartani. A kolozsvári bölcsészhallgatók saját irodalmi cselekvéseit jelző *Árnyékhatár* (1991–1992)⁹ vagy az *Éber*¹⁰.

Ahhoz képest, hogy az *Utunk* hetilapot, az *Igaz Szó* folyóiratot és a szintén havonta megjelenő *Korunk* irodalmi és képzőművészeti rovatait tekinthettük az irodalmi nyilvánosság időszakos fórumainak – a *Művelődés* a Cântarea României (Megéneklünk, Románia) mozgalom pusztán népszerűsítőjévé változott –, hirtelen irodalmat is közlő lapok bámula-

8 Jakabffy Tamás: *Denuo vacuum Transsilvanum*, 1989. *Jelenlét*, (1990) 18–19. 9.

9 Antológia és lap szerkesztői: Vida Gábor, Balássy Csaba, Jánk Károly és Vermesser Levente.

10 *Éber*. Egyetemi lap. Megjelenik havonta. 1993. március. Próbaszám.

tos mennyisége született meg, hogy csak néhányat említsünk a (Jakabffy Tamás szerkesztette) kolozsvári *Szempontról* a nagyváradi *Majomszigetig* (Bihar megyei ifjúsági hetilap – főszerk. Kinde Annamária), az aradi *Jelenlét* (benné például a Pávai Gyula szerkesztette *Havi Szemlétől*) a Bajor Andor főszerkesztésével, majd Fodor Sándor, utána Jakabffy Tamás felelős szerkesztésével megjelent kolozsvári *Keresztény Szóig*, a Nagyváradon 1990 februárjától 1996-ig megjelenő *Kelet-Nyugatig*.

Kelet/Nyugat határkérdésről címmel Bréda Ferenc cikkezett a *Jelenlét* kéthetente megjelenő irodalmi-művészeti folyóirat 1991/5. és 6-os számában: „mi szédítőbb és szellemileg pezsdítőbb téma – el egyenesen a félelemig (vö. román *teama* = félelem és *tema* = lecke; francia *lexique* = szókincs), mint a szellem elszéledt szeleteinek az újraösszeszedése? (...) ...e nyelvi módszer másik jellegzetes tulajdona abban áll és bukik, a megszokottnál túlra, túlabbra – ha nem is éppen a hiperboreázsok *Thuléjába*, de mindenképpen egy innen eléggé messzi *túlra* – *tol-túr-re-túr* –, s ekképp teljesen helyénvaló az, hogy megkavarja a fejet. Az ember el-bele kell szédüljön, mikor olvassa; különben – nem ér semmit. No de, forog-e már, ami forr benned, kedves olvasó, avagy még mindig csak itt, csak e lapon, e lápon *ámulsz* (francia *âme* = lélek)?

Ha igen, nem is folytatom tovább. Ha nem, járj tovább is szerencsével. És néha: forogj.”¹¹

Útkereső, önmagunkra ébresztő évtized volt. A kezdetben remélnél anyagilag, lapterjesztésileg nehezebbnek bizonyult, és igen sokan a kezdetek lelkes személyiségei közül hamarosan egyebütt kerestek érvényesülési lehetőséget, meg is szűntek lapok (nem csak az újak közül) – a romániai magyar hagyományos lapkiadás új felívelési szakasza véget ért. De megjelenítette a települések szellemi önállóságát, a motivált irodalmi tehetségek nagy számát, a közösség színességét, olvasókedvét, ízlésbeli differenciáltságát, kapcsolati igényét – teremtő kíváncsiságát, szabad műhely értékeit.

11 Bréda Ferenc: *Jelenlét* II. (1991) 6. március 25. 5.

Sánta Miriám

EBBŐL A SZEMPONTBÓL

A kérdésre, hogy milyen volt a fiatal irodalom Erdélyben a rendszerváltás utáni években, a választ nem tudom, csupán kaphatnék, hogy milyen lehetett. Ugyanis én még csak fiatal voltam akkoriban, irodalom nem. Sőt, a *Szempont* szempontjából még csak nem is éltem.

Az 1991-es év februárjában indult *Szempont* a *Helikon* folyóiratban kapott helyet, egészen ugyanezen év decemberéig, amikor ugyanis a lap sztrájkba vonult. A rovatot Jakabffy Tamás szerkesztette, aki ebben az időszakban huszonöt éves, tehát maga a fiatal irodalom a rendszerváltás után. A rovat szlogenje, vagyis a „*Kis lap áll a nagy duma mentében*” alighanem az eltelt harminc évünk egyik legkreatívabb mondata, amely egyszerre teszi fel és veszi le az erdélyi magyar szépirodalmat, közéletet, publicisztikai hagyományt a szinte egész Európán átívelő, szimbolikus Duna mellé/mellől, és – mint akkortájt, a vad posztmodernség közepette – *Távolból*, mint Petőfi, Kelet-Európából figyeli a nagy dumát. Vagy, hogy egy némely rokonom szavaival éljek – az a kis lokál.

Jakabffy Tamás kérésemnek eleget téve így fogalmazott a rovat indulásáról, szerkesztéséről: „A Szempont eredetileg önálló folyóiratként képzelődött el, elég korán, nagyjából 1990 januárjában. A lap indításával kapcsolatban már 1990. január 27-én »szándéknyilatkozatot« (Înștiințare) adott be a Nemzeti Megmentési Front (Frontul Salvării Naționale) kolozsvári irodájához a négy kezdeményező: Jakabffy Tamás, Kisgyörgy Réka, Szilágyi Mihály – ő Szilágyi Júlia fia – és Tompa Andrea. »Revista nu intenționează să slujească interese de partid, deși prin reflectarea unei integrări a culturii maghiare din România în fluxul culturii europene, va trata și probleme social-politice actuale. Menționăm că administrarea revistei se bazează pe autofinanțare.«¹ 1990 tavaszán Kisgyörgy Rékával

1 „A folyóiratnak nem áll szándékában pártérdekeket szolgálni, bár a romániai magyar kultúrának az európai kultúra áramlatába való integrálását tartja szem előtt, és aktuális társadalmi-politikai problémákról is fog értekezni. Megemlítjük, hogy a folyóirat működtetése önköltségen alapszik.” (A szerző ford. – S. M.)

több ízben is Magyarországon jártunk, hogy az elképzelt kulturális folyóirat ottani »szerzőgárdáját« megalapozzuk, ill. új ismeretségek révén elindítsunk egyféle népszerűsítő munkát (Lengyel Péter, Balassa Péter, Szörényi László, Marno János, Eörsi István, Nagy Gáspár, Radnóti Sándor, Laczkó Sándor, Csuhai István, Károlyi Csaba stb.). Az itthoniakról nem írok hozzávetőleges névsort sem, mert ők nagyjából adottak voltak. A folyóirat megjelentetésének költségvonzatairól, illetve az akkoriban összeroppanó terjesztési rendszer buktatóiról alig voltak reális foglaimnak. (Sepsiszentgyörgyön, illetve kolozsvári ismerőseink körében indult »eseti« pénzalapok gyűjtése.) Kezdeti szerzőinktől is azt kértük, a lap induló szakaszában elégedjenek meg a szerkesztők hálájával. A Szempontnak egyetlen nyomtatott száma jelent meg, kb. 80 oldalon. A borítógrafikát Orth István tervezte, a belívek grafikai arculatát Csapó Réka, aki jelenleg a bukaresti Képzőművészeti Egyetem oktatója. Csakhamar világossá vált, hogy 1. önálló folyóiratként a Szempont nem állhat meg a lábán – kivált azért nem, mert a) nem értek a pénzhez, b) utálom is –; 2. nem volna etikus, hogy a Helikon szerkesztőjeként konkurens lapot működtessenek. Ez utóbbi miatt Szilágyi Istvánnak felajánlottam, hogy a Szempontot »Kis lap áll a nagy duma mentében« alcímmel két – vagy akár három – Helikon-oldalon számról számra szerkesztem. Ő készséggel fogadta és tűrte. A Szempont sohasem akart nemzedéki fórum lenni, ebből a szempontból nem állítható a Múmia, a Helyőrség s a későbbi »bellapok« sorába.”

Láthatjuk tehát, hogy közvetlenül a rendszerváltás után el kellett indulnia a személyes kapcsolatteremtésnek, elsősorban a Magyarországon élő szerzőkkel. Hogy egészen kollokvialis területekre hajózzunk, a kapcsolatteremtés dokumentációja a *Litera* szépirodalmi portál Facebook-oldalára is felkerült, néhány tatai írótabori vagy JAK-tabori felolvasását megőrző kép formájában. Ez a magamfajta fiatal irodalmárnak, ha akkoriban éltem volna, valószínűleg legalább ugyanolyan felszabadító érzés lett volna, mint amennyire jelenleg csak elképzelni tudom. A Szempont rovata tehát jórészt irodalomszociológiai nézőpontból válik érdekessé, hiszen az elsők között van a magyarországi irodalmi kapcsolatok elmélyítésében. Elegendő már az is, ha belenézünk a korábbi *Utunk*-lapszámok szerzőinek névsorába, aztán az 1989-es utolsó decemberi *Utunk*-lapszámba, majd a lassan és biztosan megújuló, önálló *Helikon*-ba 1990-től. A Jakabffy által felsorolt szerzők közül azonban nem mindenki közöl a rovat életének időtartama alatt,

de kiegészül az alábbi nevekkal: Szijj Ferenc, Határ Győző, Nádas Péter, Kamarás István, Thomka Beáta, Darvasi László, Siklós István, Vajda Mihály, Lőkös István, Lábass Endre, Jeney Zoltán, Petri György, Kukorelly Endre, Parti Nagy Lajos, Nemes Nagy Ágnes – akinek halála előtt egy hónappal, 1991. július 19-én jelennek meg versei itt, noha másodközlésben. Figyelemre méltó a többi határon túli szerzők jelenléte is ez alatt a rövid idő alatt: vannak vajdasági szerzők – Utasi Csilla, Tolnai Ottó, Mák Ferenc, illetve az ungvári Balla D. Károly. Lássuk azonban, hogy az eredetileg önálló folyóiratnak tervezett *Szempont* hogyan indul, a rövidke vezércikk tükrében:

„*Előke*

Mint látják a SZEMPONT magányvállalkozás megvásárolta a Helikon című hetilapot, a Románai Írók Szövetségének egyik – de nem legkisebb – magyar nyelvű fórumát. Nincs ebben semmi különös, ha arra gondolunk, hogy megvásárolhatta volna magát az Írószövetséget is. Mi tagadás: nehezebb lesz azonban így, együtt, még akkor is, ha a Helikon finanszírozásával megemelhetjük talán a tizenkétoldalas lap olvasottsági átlagát; nehezebb lesz, mondom, mint taxizni vagy bukaresti kocsmanyításokból éledgélteni az újból beolvadni nem akaró állambiztonságiaknak. A SZEMPONT csupán annyira lesz jelen a Helikonban, amennyire azt egy oldal megengedi; ezzel szemben szerkesztésileg, tördelés, betűméret, illetve helyesírás szempontjából egészen másmilyen lesz, ha másként nem döntünk. Ezt a szerény szeparatizmust hivatott jelezni a fejléc fölötti mondat is, de pontosabb megértés érdekében hozzáfűznénk még valamit: ezek az oldalak azt is szeretnék »tükrözni«, hogy bár mindenki nagyobbakat akar és másfajta, tulajdonképp jelszavunk leginkább így szólhatna: ez van! Mindamellet a mondat át is fordítható. Annak ellenére, hogy ez van, szíve szerint mindenki nagyobbakat és másfajta akar.

Még csak annyit: szerkesztőségünk zsúfolt, falai évtizedesen szürkék, a székek recse-gue hajladoznak, minden bizonytalan, csak az áporodott dohányfüst nem. A SZEMPONT éppen ezért nem a szerkesztőségben szerkesztődik, hanem fejben. És abban a szellemben, hogy nyitott ablak mellett könnyebb.” – írja Jakabffy Tamás maró humorral, az utolsó mondatban rejtve el valójában a rovat szellemiségét. Egy szimbolikusan és valóságosan is bedohosodott szerkesztőségből kitörni valóban csak fejben lehet, a nyitott ablak pedig nyilvánvalóan nemcsak a friss levegő beáramlását szolgálja, hanem a friss gondolatokat is, és a nyitást arra,

ami ez ideig nem jelenhetett meg. Ugyanakkor nem árul el semmit a tervekről – ha léteztek egyáltalán konkrétumok erre vonatkozóan –, de a megjelenések szempontjából az évfolyam második felében nagyon erős világirodalmi és világpolitikai, közéleti arcél mutatkozik meg, a legfontosabb kérdéseket feszegetve az erdélyi magyarság számára (és nemcsak).

Találunk itt nyílt, őszinte és átgondolt párbeszédre ösztönző, nagy tételű írásokat, melyek napjainkban sem veszítettek aktualitásukból. Hogy ez mennyire szerencsés vagy sajnálatos tényező, az az elmúlt harminc év elszámolása, de tágabb kontextusban nyilván ösztönző, hogy az ember sose hagyja abba a közös gondolkodást. Találunk itt például igen meghökkentő, ám kétségkívül szemet felnyitó írást Julia Axelrod-tól – akinek a nevét mindenféle változatban meg lehet már találni, itt pontos J és X szerepel –, aki nem más, mint Lev Trockij unokája, és családjának meghurcoltatásáról ír igencsak részletesen, két rovatszámom belül is. Hogy a hirtelen kinyitott ablak szellemiségénél maradjunk, olvashatunk itt Ara-Kovács Attilától egy bevezető esszét, amely előszónak készült Emil Cioran 1990-ben megjelent *A bomlás kézikönyve. Aforizmák* című kötetéhez, melyet Réz Pál fordított – *Barbárok színeváltozása* címmel. Réz Pál jelenlétének fontosságát jelzi az is, hogy '91. február 21-én a *Szempont* budapesti vendégeként Radnóti Sándorral, Domokos Mátyással és Várady Szabolccsal együtt beszélgethettek.

A *Szempont* rovatának sajátos ízét azonban a saját kelet-európaiságunk megfogalmazására tett kísérlet adja. Nem a siránkozás és az elmaradottság tényének hajkurászása, hanem a számvetés mindazzal, ami bennünket körülvelt és körülvesz. A magyarországi kapcsolatok hatalmas fellélegzést biztosítottak a megnyílt határok miatt, ám az együttgondolkodás tevékenysége alól ez sem ment fel: mindannyian magyarok vagyunk, szíve szerint mindenki nagyobbakat akar és másfajta, de ahogy a vezércikk mondja: ez van!

Ara-Kovács így fogalmaz esszéjében: „*Kétlakiságunk tehát többszörös, de otthon végül sehol sem vagyunk. Érzékenységünk mindig helyhez kötött, de tárgyismeretünkől aligha tudnánk rekonstruálni nemzeti hovatartozásunk egyetemeségét, így aztán a végletek – mintegy közlekedőedények útján – kapcsolódnak össze a kelet-európai lélekben; igazán csak a másságban lel az ilyen lélek önmagára, mert önazonosságának igazi titkait nem ismeri.*

És élményét sem. Mégis, talán ebben a határállapotban ötvözhető leginkább minden meg nem élhetőnek a valóságosága: más szóval az elérendő célok és megvalósítandó értékek prototípusa. Az a mód, ahogyan új szempontok szerint tárhatjuk fel a valóságot, s ahogyan új jelentést adhatunk az ösztönösségét vesztett világnak.” Később pedig Joseph Conrad, illetve Danilo Kiš nyelvére utal. Kišről azonban továbbra sem feledkezünk meg, mivel az újvidéki Utasi Csilla közöl írásművészetéről gyönyörű esszét, amely a szerző életművében megjelenő homály és identitás kapcsolatát térképezi fel, mindazzal egybevágóan, amit Arakóczy ír. *„Az irodalom a legnagyobb vigasz, amit a halál nyújtani képes.”* – véli Danilo Kiš Utasi tolmácsolásában. A vajdasági irodalomról kis összefoglaló irodalomtörténeti esszé közöl Mák Ferenc – mint láthatjuk, a rovat domináns műfaja az esszé –, fókuszpontban a „sympositionista mozgalom”, ahogy ő fogalmaz. Szinte lehetetlen volt bármit is látni ebből a rendszerváltást megelőzően.

A kelet-európaiság megragadásánál maradvány fontos írás a Nádas Péteré, *Átutazók, átutazások* címmel: *„Azoknak az utazóknak, akik ma innen-oda és onnan-ide utazva, átlépik a halványuló európai határokat, a nemzeti karakterek kellemes és kellemetlen különbségén túl, számolniuk kell azokkal a pszichikus struktúrákban megmutatkozó különbségekkel, amelyek Európa fél évszázados politikai megosztottságából származnak ugyan, de a politikai kategóriákkal immár nem megragadhatók. (...) Nehogy gyanús legyenek. Aki Európa másik felében él, nem lehet elég gyanakvó, és nem lehet elég gyanús önmaga előtt is, hiszen bármikor szabadságharcos, terrorista vagy diktátor válhat belőle, s nincsen nap, amikor a jogtalanság fönnálló rendje ellen ne követne el valamilyen titkos kis merényletet.”*

Mi sem bizonyítja jobban a kelet-európai, azon belül is az erdélyi ember folyamatos ellentmondásokkal való küszködését, mint a különböző, az előbbieken említett politikai megosztottság jelenléte. A *Szempont* három olyan szociológiai-filozófiai tanulmányblokkot közöl működése alatt, amely ezeket ütközteti, a lehető legrétegzettebb módon. Első látásra a látszólagos ellentmondás némi humorba hajlik át, amikor a következőt olvassuk a fejlécben: *„Jean-Yves Calvez az Études-nek, a francia jezsuiták kulturális folyóiratának főszerkesztője. Világhírű marxizmus-szakértő. Művei magyar fordításban a Mérleg című folyóiratban jelentek meg.”* És szerzőnk *„Milyen jövője van a marxizmusnak?”* címmel

közöl tanulmányt itt, amikor a marxizmusról immár lehet nem anti- és álmarxista módon írni. Jezsuitaként.

A második, négy részben közölt, igen fontos háromszerzős tanulmány Pierre Bocenne, Jean Blain és Alain Jaubert tollából Heidegger és a náciizmus kapcsolatát taglalja, *Hihetünk-e még a filozófusoknak?* címmel – nem másról szól, mint arról, hogy megkerülheti-e egy filozófus a moralitás kérdését, és ha igen, akkor hogyan. Rafael Munoz Palacios az erdélyi magyarok számára fontos írását, a *Kisebbségek Európában. Problémák és megoldások* címmel közli a *Szempont*, természetesen azóta sem változó aktualitással.

Amint már említettem, a rovat domináns műfaja az esszé és a publicisztika, amely a sajtószabadság, a véleményformálás és a gondolatok ütköztetésének legfontosabb fóruma. A rovat azonban felmagasodik világirodalmi szempontból: Marcel Proust, Vladimir Nabokov, Rainer Maria Rilke szövegei jelennek meg, valamint az erdélyi magyar olvasói réteg számára kevésbé ismerős svéd gyermekversek Tótfalusi István fordításában. Az erdélyi szerzők közül leginkább lírát olvashatunk, főként Kovács András Ferenc, Visky András, Bogdán László, Egyed Emese, Ágai Ágnes tollából, prózát Láng Zsolt közöl.

A *Szempont* 1991-es megszűnéséhez közeli hónapokban már tudatos tendenciát mutat, hogy világirodalmi összefoglalókkal szolgáljon, így a balti irodalmakról Friedrich Scholz, a bolgár irodalomról Dimiter Sztatkov, a kínai irodalomról két részben Jael B. Paulus, a dánról pedig Else Kjaer összefoglaló tanulmányai olvashatók ezen az egy oldalon. A decemberi utolsó számban már nem jelenik meg a *Szempont*, a lap sztrájkot hirdet – kilenc hónapig nem kapnak ebben az időszakban fizetést, amelyet sajnálatos módon kényszerű leépítések követnek, így értelemszerűen ez a rovat is áldozatává válik a pénzhiánynak. Vajon mire emlékeztet ez bennünket mostanában, irodalomfinanszírozási szempontból? Lehet, hogy ki kéne nyitnunk egy kissé az ablakot, hadd jöjjön be a friss levegő.

Tamás Dénes

AZ *ÉNEKLŐ BORZ* NYOMÁBAN

Az *Éneklő Borz* egy különös, ma már szinte megfoghatatlan színfoltja a kilencvenes és a kétezres évek folyóirat-kultúrájának. Jó kérdés, hogy egyáltalán jogos-e ebbe a kategóriába beilleszteni, hiszen az *Éneklő Borz* hagyományos értelemben nem nevezhető folyóiratnak, hiszen elsősorban performatív jellegű felolvasások formájában jelentkezett, amelyek egy nagyon lazán meghatározott téma köré szerveződtek. A folyóirat képzeletbeli kolofonján a következő állt: (vissz)hangzó (szép)irodalmi folyó(só). De nevezték még magukat „hangzó folyóiratnak” is, amelynek szövegei, igaz, később megjelentek különböző nyomtatott folyóiratokban, így ma is olvashatóak, ez azonban csak egy szeletét teszi ki annak a komplex mediális élménynek, ahol a helyszín, az előadásmód mind hozzátett valami lényegeset az elhangzó szövegekhez. Sajnos elérhető videofelvételek nem készültek az eseményekről. Ennyiben, aki nem volt részese az élménynek, és ide tartozik a jelen sorok írója is, igazán nehéz helyzetben van, hogy az *Éneklő Borz* sajátosságairól, irodalomtörténeti jelentőségéről értekezzen. Maradnak tehát a szövegek és a szemtanúk beszámolói.

Úgy gondolom, nem nyugodhatunk teljesen ebbe bele. Nem hagyhatjuk, hogy egy ilyen fontos kísérlet csak az irodalmi szájhangyományra utaltan létezzen és merüljön alá lassan a felejtésbe. Sokat gondolkoztam azon, hogyan lehet ma szóba hozni az *Éneklő Borz*-jelenséget, és nem találtam jobb módszert, mint a „szóba hozást”, azaz az interjúkészítést. Ennek érdekében beszélgettem el Láng Zsolttal, az *Éneklő Borz* alapítójával és állandó tagjával. Anélkül, hogy különösebben szerkesztettem volna, ezt az interjút használok fel az alábbiakban, az ebbe az interjúba szervesülő tematikus csomópontokat tekintem kiindulópontnak. Ahol pedig szükségesnek éreztem, az elhangzottakat kiegészítettem a saját kommentárjaimmal, illetve az állandó szerzők szövegeiből vett részletekkel, amelyek a *Kalligram*

folyóirat 1996-os áprilisi számában található.¹ A szóba hozás nem jelent kimerítő tárgyalást, erre ott vannak a már megírt tanulmányok.² Leginkább az *Éneklő Borz* szellemiségének megidézéséről lehet itt beszélni, az arra jellemző játékosság, szabadság, kísérletező kedv „játékba hozásáról”. Az egyre jobban befeszülő, viták, ellentétek szaggatta erdélyi létünkben talán még mindig szükség van erre.

KEZDETEK ÉS ÖNDEFINIÁLÁS

Az *Éneklő Borz*ot 1992-ben alapította Jakabffy Tamás, Kisgyörgy Réka, Kovács András Ferenc, Láng Zsolt, Salat Levente és Visky András. A kezdet magán hordozza a kilencvenes évek eufóriáját és spontaneitását.

Láng Zsolt: Az *Éneklő Borz* mintaadó intézménye a pozsonyi székhelyű *Kalligram* volt. Könyvkiadó és lap is, folyóirat, szlovák nyelvű hetilap stb. Kulturális intézmény. És hát az *Éneklő Borz* is hasonló céllal jött létre: megteremteni egy olyan új típusú irodalmi intézményt, ami addig nem létezett.

Tamás Dénes: De miért gondolkodtatok egy új folyóiratban, hiszen ott volt a *Látó*, ahol már akkor ott dolgoztatok?

L. Zs.: Minket nem érdekelt az erdélyi irodalomból mindenki, az *Éneklő Borz* nem érezte feladatának, hogy minden erdélyi író közöljön, még a legjobbakat sem feltétlenül, a szövegek számítottak, nem a név.

T. D.: Ezek szerint ti valamivel szemben fogalmaztatok meg magatokat?

L. Zs.: Ezt nem mondanám. Nem szemben, hanem más irányba, egy másféle teret kerestünk.

„Amikor a nyári Borz-táborban megszületett A sütő című Borz-szám ötlete, akkor pontosan erre volt bennünk igény. Jelentésköltásra. Amiben nincs törekvés ellenideológiára, sem ellenhagyományra, sem ellenirodalomra.

Nem antiideológia, hanem anideológia, nem antipolitika, hanem apolitika, nem antisütő, hanem A sütő.” (Láng Zsolt: *A sütő* – részlet)

1 Online elérhetőség: <http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/1996/V.-evf.-1996.-aprilis-Eneklő-Borz>

2 Az *Éneklő Borz*-jelenséget leginkább Balázs Imre József tanulmányaiból lehet behatóbban megismerni. Lásd: Balázs Imre József: Egyidejű korszakok az erdélyi magyar irodalomban. *Jelenkor*, 2001/2.; Balázs Imre József: A dialógus koncepció az *Éneklő Borz*-projektben. In *Vörös Postakocsi*, 2009/ősz.

T. D.: Ezek szerint mégis Sütő volt az a kályha, amitől el kellett rugaszkodni. Miért?

L. Zs.: Mert ő egy ikonikus alakja volt az akkori irodalomnak. A népszolgálat, a kisebbségtudatú erdélyiség ideológiáját képviselte, mi pedig azt akartuk, hogy ne legyen ideológia az irodalomban, ez volt a legfontosabb.

T. D.: Jelezted, hogy szeretettétek volna intézményesíteni az egészet, de mégis egy hangos folyóirat lett belőle, és csak annak maradt. Mi magyarázza ezt?

L. Zs.: Hiányzott a háttér, hogy nyomdánk legyen, vagy egy helyszín, ahol összejövünk, másrészt mindenkinek volt már állása, és nem akarta otthagyni, nem akart teljes egészében az *Éneklő Borz*szal foglalkozni. Van ez a romantikus elképzelés, hogy csinálunk valami újat, jön az új társaság, (*T. D.:* az új idők új dalaival), de csak úgy lehet valamit létrehozni, ha együtt vagyunk, egész nap együtt, sülve-főve, és így alapozzuk meg az új magyar irodalmat. Erre azonban nem volt lehetőség.

A FELLÉPÉSEK

Az *Éneklő Borz* két időszakban volt aktív. 1992 és 1997, illetve 2004 és 2007 között. A második korszak állandó tagjai: Láng Zsolt, Kovács András Ferenc, Selyem Zsuzsa, Visky András, valamint egy „égi vendég”, a tagok által megidézett szerző, például Kosztolányi Dezső és Jékely Zoltán. Az első fellépésre Tatán, a József Attila Kör írotáborában került sor, míg az utolsóra a budapesti Nyitott Műhelyben. Emlékezetesebb fellépések helyszínei: Marosvásárhelyi Állatkert, Guido büféje, Merlin Színház, a kolozsvári volt ferences rendház refektórium, pozsonyi Vasmacska vendéglő. Emlékezetesebb témáik: Lolla haliz, Haza, Hat Halom, A sütő, Parafarm, Mikulás.

T. D.: Hogyan alakultak ki a fellépések témái?

L. Zs.: Megbeszéltük, hogy mi legyen a téma, és mindenkinek felhasználtuk az ötleteit. Tematikus számok voltak, például a hatalom, de ez persze úgy működött: ha hatalom, akkor az „hat halom”, mindig ott volt ez a játék, játék a szó jelentésével, játék a nyelvvél.

T. D.: Tehát teljesen szabadon lehetett kapcsolódni, a témát tulajdonképpen szétírtátok?

L. Zs.: Igen, pontosan. Tehát meghívtuk az embereket, és elmeséltük nekik, hogy most éppen a hatalom lesz a téma, de amit akár hat halomként is lehet érteni, vagy ott A sütő, ami akár mikrohullámú sütőt is jelenthet, egészen a pásztortűzig. És akkor kialakult, hogy hol lesz a felolvasás, Vásárhelyen, Kolozsváron, Tatán, de ott sem a hagyományos helyszíneken... Például, ha Vásárhely, akkor legyen a kiállító teremben, ott volt egy fellépésünk. De úgy legyen ott, hogy mi, a felolvasók is kiállított tárgyakként állunk be a terem különböző sarkaiba, elkülönülve egymástól, és adott időben mindenki egyszerre kezdi el olvasni a maga szövegét. Emlékszem, nagyon sokan voltak ott, és mint imbolygó bolyok, hol ide, hol oda vonultak az emberek. Vagy volt egy hasonló Tatán, ott minden reggel el kellett menni úgy egy fél kilométer távolságra az ebédlőbe. Volt ezen az úton egy oszlopsor, minden második oszlopnál állt valaki, ha végigmentél, hallottad a szövegeket, s akkor úgy érezted, valahogy ez összeáll. De a vásárhelyi állatkertben is érdekes volt, a majomházban, a pálmák és majmok közelében, ott van egy amfiteátrum, abban olvastunk fel egy hétfői napon, amikor állatkerti szünnap van, s emiatt csak a Borzzal érkező közönség volt ott, meg a Magyar Televízió, akkor még több érdeklődés volt ilyesmire, és miközben ment a felolvasás, a gyerekeink kis flakonokat osztogattak, a flakonon kis cetli: a Borz hangja.

T. D.: Szóval a performatív jelleg szorosan hozzátartozott a Borz-eseményekhez? Helyszínek, tárgyak, a játék, a játékoság.

L. Zs.: A szavakat akartuk felszabadítani a kizárólagos jelentés uralma alól. A *Lolla haliz* című játékunk arról szólt, hogy egy ismeretlen nyelvű szöveget kellett magyarra fordítani. („*So zelva markot ter lolla qualligram selle kuliad, gerd igan quio fogart pamun valeo.*” Láng Zsolt: *Lolla haliz* – részlet)

T. D.: De valószínű, hogy ezt nem lehet átvinni egy print folyóiratba?

L. Zs.: Miután ez így kialakult, már nem is volt vágyunk arra, hogy legyen nyomtatott lapunk.

T. D.: De ennek ellenére ti is fontosnak éreztétek, hogy ezek a szövegek megmaradjanak, ezért közöltétek, gondolom.

L. Zs.: Igen, amikor közöltük, mindenhol jelöltük, hogy hol hangzott el, az *Éneklő Borz* melyik számában. Mindegyik szöveg megjelent, de különböző helyeken.

JÁTÉKOSSÁG VERSUS IDEOLOGIKUS IRODALOM

2006–2008 között könyvsorozat is megjelent az Éneklő Borz Könyvek sorozattal, a kolozsvári Koinónia Kiadó égisze alatt. A kötetek szerzői: Demény Péter, Kovács András Ferenc, Láng Zsolt, Selyem Zsuzsa, Visky András, Balázs Imre József, Boda Edit, Dankuly Csaba.

T. D.: A Koinónia Kiadó gondozásában jelent meg a „*Ki-é Erdély?*” című kiadványotok, ami kétnyelvű, hiszen németül is tartalmazza a szövegeiteket. Ez miért volt fontos? És miért nincsenek románul is benne a szövegek?

L. Zs.: Ezt én sem értem, vagyis nem emlékszem, mi is történt. Készültek román fordítások is, Annamária Pop fordította az én szövegemet, *A kondért*, az meg is jelent a 22-ben, Gabriel Adameşteanu lapjában.

T. D.: Számodra ennek a kérdésnek, hogy ki-é Erdély, ma van-e értelme?

L. Zs.: Biztos van értelme, de nincs türelmem kibogozni.

T. D.: Az *Éneklő Borz* felől minek látszik Erdély, az erdélyiség?

L. Zs.: Az *Éneklő Borz* az elején még valamiféle erdélyiségben gondolkozott, de aztán ez egyre kevésbé volt fontos. Túlságosan dekoratív fogalomná vált, de túl felszínivé, amely nem szül formát, nem strukturál.

T. D.: A *sütő* című szövegben felmondod a hagyományaidat és visszanyúlsz az ezeréves évek erdélyi emlékirodalomig. Vagy írtál Tamásról, hogy hogyan indult, majd hogyan lepte be műveit a transzilvanizmus.

L. Zs.: Igen, az ideológia. Azt gondolom, az *Éneklő Borz* ebből ki tudott lábalni, ebből az ideologikus mocsárból.

„Irodalmunk bolsevik beállítottságú. Ezzel a mondattal, jól belegondolva, semmi baj nincsen, nem hordoz magában ellentmondást. Az más kérdés, hogy az irodalmat kiscsajátíthatja-e a többes szám, de ha megtette, akkor immár bizonyítottan elindult a bolsevizálódás útján. És ha elindult, ritkán van megállás. Mert a bolsevizálódás azt jelenti, hogy nincs megállás. El kell érni a célt. Le kell rombolni a régi épületeket, hogy felépüljenek az újak. Ki kell rekeszteni azokat, akik akár a puszták jelenvalóságukkal más képviselnek, akik nem csatlakoztak az uralmon lévő vagy uralomra törő

formációhoz, akik akadályozzák ideológiájának érvényre jutását. Irodalmunk – ezt a szót használja minden bolsevizálódó formáció. S vagy elfogadom szóhasználatát, vagy nem. Ha nincs önálló szóhasználatom, akkor kénytelen vagyok elfogadni. Ha a nyelv nem kész, akkor a nyelv kénytelen szolgálni. Nyűge lesz e szolgálat, úgy, ahogyan Németországba áttelepült orvos barátomnak a kórházi folyosók feltörése, egészen addig, amíg a későbbiekben saját meglévő tudását az elsajátítandó nyelven láthatóvá tudja tenni. A szabadság nyelvi probléma. Az irodalomnak nem feladata a szolgálat, hanem a felkészületlenségből adódó tehetetlensége. Tehetetlensége és talán gyarlósága.” (Láng Zsolt: A sütő – részlet)

VISZONY A HAZÁHOZ ÉS AZ ERDÉLYISÉGHEZ

T. D.: S ha azt mondjuk, hogy Tamási Áron ideologikus író, akkor Bodor Ádám miért nem az?

L. Zs.: Bodor Ádám nem ideologikus, nem ideológia van a szövegeiben, hanem táj és saját hang, vagy inkább hangzás.

T. D.: Tamásiban nincs?

L. Zs.: De van Tamásiban is, ugyanakkor ideológia is van benne, de még mennyire. De nincs annyi, mint Nyirő József műveiben, például.

T. D.: Tamásiban még fontos, hogy vannak románok, vannak magyarok, Bodor Ádámiban ez már teljesen eltűnik, legfeljebb a nevek utalnak valamiféle eredetre, de annak nincs semmiféle jelentősége.

L. Zs.: Bodorban nincsenek etnikumok. Vagy ha vannak, akkor utalásként szerepelnek. Nincsen etnikai habitus. Valahogy ezt úgy tudnám mondani, hogy Bodorban csak otthon van, és nincs haza benne. A többieknél haza van, és nincs otthon.

„Kattog, harákol a hazám.

A sörgyár tetejére a pszeudosztálini kommunizmus idején fel volt írva: *Trăiască Republica Socialistă România!* A posztpszeudosztálini kommunisták országlása alatt a felirat érvényét veszítette, de felirat maradt. Középen szétdőlték a szocialista köztársaságot, csak az Éljen és a Románia tündökölt, mint akinek metszőfogait verték ki. Az Éljen Románia ordas agyarak gyanánt védjegyzí a sörgyárat és az illegalításban röpcéző szocializmust. Trade mark. A hazát csak akkor jelképezheti a hegy, ha az legalább a Fudzsijama; az alpesi idill csak akkor, ha okos svájci tehénkék legelik; a tó csak akkor, ha legalább ezer van belőle; a hó, csak ha sohasem olvad.

Hazám hegyei, tavai nem a hazát jelképezik, hanem a tájat alkotják, legelőin csimbókos tehének imbolyognak, a hó reggeli szemű ovis gyerekek öröme és sáros nadrágú tisztviselők délutáni szitkozódása. Hanem a sörgyár!

Tilos ezt a képet leírnom, mert nem embertelen, nagyon is emberes táj, sok bumfordi ember tolong, én is közöttük, tilos ezt a képet leírnom, mert leírhatatlan. Ez a haza.” (Jakabffy Tamás: Két helykeresés – részlet)

T. D.: Azt mondod ez az erdélyi téma ma már nem annyira aktuális, de akkor mi változott meg?

L. Zs.: Lerágott csont.

T. D.: Én úgy látom, hogy egy egészen más kontextusba kerültünk, történelmileg nézve, sokkal globalizáltabban élünk, ahol ezek a kérdések már elveszítették a súlyukat, vagy lehet, máshová kell tenni a hangsúlyt.

L. Zs.: Igen, máshová kell tenni. A habermasi példa jut eszembe, akinek a válasza arra a kérdésre, hogy ki a német?, ennyi volt: a német az, aki demokráciát épít.

„Szembenálló nacionalizmusok keresztüzében nem könnyű élni. Nemcsak azért, mert aki középen van, az általában mindkét oldalról kap – bőven jut neki a fajtája ellen irányuló támadásokból, de a védelmére kilőtt szellemi robbanótöltetek darabkái is sebeket osztogatva hullanak vissza rá olykor –, hanem főképp és mindenekelőtt azért, mert helyzeténél fogva látnia kell a tőle jobbra és balra elhelyezkedő nézőpontok ferdeségeit, a képviselt, kimerevített igazságok irrelevanciáját és torzulásait, kártékony következményeit ott, középen; látnia kell a megbékélés útjában álló strukturális – következésképpen elháríthatatlannak tűnő – akadályokat, az érvek és indulatok visszafoghatatlan eszkalációját, egyszerűen: a megbékélés kétségbeeső reménytelenségét... A román és a magyar nacionalizmus viszonyáról, természetéről, kilátásairól végül is nincs dadogás nélkül végigmondható véleményem. Az egyetlen dolog, amit ezzel kapcsolatban koherens módon végig tudok gondolni és mondani, az annyi, hogy – félek. (Salat Levente: Haza? – részlet)

A VÉGÉRE

T. D.: Ugyebár volt egy szellemisége az *Éneklő Borznak*. Majd ez a történet lezárult a kétezres években. Te ma látod-e annak a szellemiségnek folytatódását, műhelyeket, alkotói pályákat, amelyeket lehet kapcsolni az *Éneklő Borzhoz*?

L. Zs.: Nem tudnám pontosan leírni az elemeit ennek a szellemiségnek. Nem is így öröklődött, legfeljebb az általános igény öröklődött, hogy legyenek műhelyek, hogy összejöjjen egy csoport, és megbeszéljék, mi az, amit csinálnak. Igény arra, hogy egy közösségben ütköztessd a gondolataidat.

T. D.: De beszéltél egyfajta visszarendeződésről itt, Erdélyben, ami miatt elveszett a Borzra jellemző játékos szabadság.

L. Zs.: Konkrétan biztos nem, ki nem ejteném a számon a visszarendeződés szót. Nem tudom, ki mondta, hogy a tudás mindig egy állapotot jelent. Ha sikerül egy állapotot létrehozni, akkor van tudás, ha nem, akkor nincs tudás. Ez az állapot veszett el. Sőt, egyáltalán nincs állapot jellege az erdélyi létnek. Inkább így mondanám.

*„Ugye, Tyukodi pajtás? Együtt voltunk, együtt vagyunk, együtt leszünk a Lerben sülve-főve. Saját zsírunkban, lassúdad tűzön csak sercegünk Fojtottan, mint a düh, rotyogva, mint baromfinép haragja. Pirulhatunk Majd... Persze, lesz miért. Az összmajorság nevében, annak megtartó Szellemében... Pirulhatunk majd sülve-főve együtt: tespedhetünk tálakban, Tepsiben! Szétdaraboltan, bajokkal spékeltén, vádakkal telítetten, reménnyel Torkig töltve, mint a holtak. Pirulhatunk majd: végleg megmaradtunk. Föltáladnak tán mindennel körítve az összamajorság megtartó nevében, Nemde, Tyukodi pajtás? Pirulhatunk majd szárnyas szégyenünkben... Szól a kakas már. Majd megvirrad már. Majd megvirrad már. Most vagy soha.” (Kovács András Ferenc: *Együtt a lerben, avagy kis magyar gasztronómia* – részlet)*

Codău Annamária

EGY LÉGKÖRTEREMTÉSI KÍSÉRLET: AZ ÁRNYÉKHATÁR

1 1992-ben megjelent az *Árnyékhatar*, picivel több mint 90 oldalnyi irodalom Jánk Károly, Vida Gábor, Balássy Csaba szerkesztésében, Csapó Réka grafikájával, Cs. Gyimesi Éva és Visky András lektorálásával. Miként viszonyulhatunk ma történeti távlatból ehhez a kezdeményezéshez, mit tudunk e jelenségből érteni – nem ígerek kimerítő válaszokat e kérdésekre, és lehet, hogy kézenfekvőbb a szerkesztőket faggatni az indításnál jelentkező szándékokról, ahogyan azt már tették többen és többféle formában.¹ Jelen keretek között azonban igyekszem főként befogadói oldalról becserkészni a jelenséget, a „termék” és közege felől olvasni, néhány szempont alapján leírni az *Árnyékhatar*t.

(DEFINIÁLÁSI KÉNYYSZER?) Nem tűnik lényeges mozzanatnak eldönteni, hogy a kiadványok tipológiája szerint micsoda az *Árnyékhatar*. Mivel azonban a kiadvány maga is játszik az önmeghatározásával, amint lennebb kiderül, ebből a gesztusból is kiindulhatunk. Már a korabeli recepcióban, de napjainkban is hol antológiaként, hol folyóiratként hivatkoztak-hivatkoznak rá, ez a bizonytalanság jól látszik, ha adatbázisokban, bibliográfiákban, ismertetésekben, hivatkozásokban keresgélünk: például Szigethy Rudolf *Romániai magyar könyvkiadás 1990–1998* című munkájában „összeállítás”-ként szerepel, az 1992/11-es *Jelenkor* Krónika-rovata mint periodikáról ad híradást, a *Művelődés* 1992/3-as száma novella- és versantológiáról. De nem mindegy, hogy fazéke-e vagy lábós?

1 Például alig pár évvel az *Árnyékhatar* megjelenése után: „Nem is a létbizonytalansággal van a baj...” Vida Gáborral beszélget Kerekes Attila. *Előretolt Helyőrség*, 1995. előretolt szám, 7.; „A vers időtlen...” Jánk Károllyal beszélget László Noémi. *Előretolt Helyőrség*, 1995/2, 5. Frissebb alkalmak között pedig az E-MIL 2019. szeptember 5–8. között szervezett írótáborának fórumai említhetők, ahol a fókusz a XX. század utolsó évtizedének erdélyi folyóirat-irodalma volt, lásd Szabó Ivett tudósítását *Az alkotás globális tevékenység – az E-MIL táborról* címmel a Helikon online felületén: <https://www.helikon.ro/az-alkotas-globalis-tevekenyseg-az-e-mil-taborrol/> (utolsó letöltés: 2020. szeptember 24.)

A gondolatmenet erejéig elegendő itt csak az Értelmező Szótár-beli pontosításokhoz fordulva elismételni, hogy míg az antológia „[b]izonyos szempontok szerint kiválogatott irodalmi szemelvényeket, többnyire verseket tartalmazó gyűjteményes mű”, a folyóirat „[s]zabályos időközökben megjelenő időszaki sajtótermék, mely több szerzőtől szépirodalmi v. tudományos jellegű, néha csak egy-egy tárgykörre vonatkozó cikkeket, tanulmányokat, ismertetéseket, bírálatokat közöl, tartalmaz.” Tehát az antológia eleve egy egyszeri jelenség, nagyobb belső kohézióra tarthat számot az olvasója, reprezentatívabb, többnyire szinkrón metszet, a folyóirat vagy periodika viszont tágasabb tesztelési terepet képez, benne foglaltatik a folytatás ígérete, ezért koncepciója idővel körvonalazódhat, alakulhat, folyamatot is tükröz, nem csak stációt. Technikai apróság a megkülönböztetés, de az elvárásokat meghatározhatja az, hogy miként vesszük kézbe az adott kiadványt. Példaként gondoljunk csak arra, hogy az antológiákról szóló kritikákban, éppen azért, mert az ilyen jellegű kötet reprezentativitást ígér, szinte kötelező kör szokott lenni annak fájlalása, hogy kik és milyen szövegek maradtak ki (amit az antológiák szerkesztői igyekeznek viszont a bevezetőben előre kivédeni). Miként kategorizálható tehát egy egyetlen lapszámot megért folyóirat? Az *Árnyékhatár* saját definíciója szerint, mely a borítókátlapon található, egyszerűen „irodalmi kiadvány”, folytatást esetleg csak a borítócímlapon megjelenő 1-es szám ígérhet. Amikor még nem lehetett tudni, hogy a sorozat máris megszakad, akkor is felmerültek elvárások, azaz talán enyhe frusztrációk az elvárásoknak ezen kijátszása miatt, hogy ti. sem programszöveg, sem szerkesztői bevezető, de kézzelfogható műfajmeghatározás sem szerepel sehol, lásd Arató László *Árnyék(határ)-szék-foglaló* című ismertetőjének felütését: „nehezebb számon kérni tőlük azt, amit vállaltak. Mert hol húzódik az árnyékhatár, meddig tart, mi tartozik oda, s mi az, ami már e-, vagy másvilági?”² Az önmeghatározás külső elvárásának való ellenállásról, de a belső igényének meglétéről tanúskodik az a komolyságtól sem mentes poénos megoldás, hogy a kiadvány fedelének 2. oldalán a tulajdonneveként használt szó jelöltjének definícióját adja a Természettudományi Lexikonból:

2 Arató László: *Árnyék(határ)-szék-foglaló*. *Hátország*, 1992/2. 62.

„A Nap által megvilágított, gömb alakú égitesteken a világos és a sötét félgömb határa, árnyékhatar. A Földről tekintve többnyire bizonyos szög alatt észleljük, ezért vonalának vetületeit általában fél-ellipszisnek látjuk. Alakjából következtetni lehet arra, hogy a megvilágított égitestnek van-e légköre.”

Mit árul el ez az átkontextualizált meghatározás mind műfaji, mind koncepcióbeli, mind esztétikai vonatkozásban az *Árnyékhatar*ról? Ezen a ponton talán még túlzottan sejtelmes, de van ebben a gesztusban egy eltolás, egy érvényességet kereső érvénytelenítés, amely majd jellemző a kiadványban szereplő szövegek nagy részére is. Amit nyugodtan megállapíthatunk egyelőre, hogy struktúrája a hagyományos lapfelosztást követi: előbb a szépirodalom, hátul az irodalmi művekről való beszéd műfaja szerepel, két rovat kapott nevet: a KILÁTÓ fordításokkal, a MÉRLEG pedig a metairodalom terepeként.

(HATÓKÖR) Az *Árnyékhatar*ban megjelent szövegek behatóbb szemrevétele előtt az irodalom- és recepciótörténeti érdeklődés egyik fő szempontja a folytatás elmaradásának a megmagyarázása a korabeli irodalmi nyilvánosságban bekövetkező átrendeződések, illetve az időszakot megelőző gyakorlatokhoz való viszonyulások keresztmetszetében. Az *Árnyékhatar* esetében a nyomdai munkálatok elhúzódása, a szűk körben, informálisabb módszerekkel történő terjesztés eleve akadozást jelenthettek, a projektben részt vevők utólag pedig nagy mértékben hivatkoznak az anyagi gondokra.

Azok, akik az 1990-es évek első felében szocializálódtak az erdélyi magyar irodalmi életbe, vagy már akkor benne voltak, ismerik a kiadványt, derül ki számos szóbeli közlésből és hol formálisabb, hol informálisabb irodalmi tanácskozásból. A korabeli visszhangnak viszont akkori írásos nyoma is maradt, elsősorban rövidebb ismertető formájában, amelyek beszélnek arról, hogy milyen szövegeket tartalmaz a lap, azaz koncepciót igyekeztek kiolvasni belőle. Az egyik ilyen Arató László *Árnyék(hatar)-szék-foglaló* című, fentebb is idézett írása a *Hátország* irodalmi és művelődési folyóirat 1992/2-es számából. Arató az *Árnyékhatar* szövegeinek alaphangjaként a csalódottságot érzékeli, szerinte „[k]eserű még a reménykedés is, írók és főhősök hasonulnak meg, s keresik korábbi önmagukat. Nagyon bizonytalan az a mezsgye, ahol tapogatóznak, de azért látnivaló, hogy nem igénylik a teljes

bizonyosságot. Hogyisne, akkor elvészne az ismeretlenség szépsége, a feltárandó, meghódítandó dolgok igézete. Titkokat rajzolnak maguknak – s gondolom, ezáltal a gyanútlan olvasónak is – az »Árnyékhatár« őrei, de – annak ellenére, hogy a titkok néha megfejthetők – vannak kiismerhetetlen részei az első számnak.”³ A kiszolgáltatottság, veszteség, ellehetetlenülés kulcsszavak mentén szerveződő prózáért nagyon lelkesedik, a lapban közölt versek azonban szerintem még nem olyan jók. Aratóén kívül egy másik odafigyelőbb szemle a Martos Gáboré, a *Magyar Napló* 1993. áprilisi számában. Ennek egyik legtalálhatóbb hozadéka, hogy éles határt azonosít a fordított és az eredeti szövegek típusa között: előbbieket „*hagyományosabb* szövegkezeléssel dolgozó, konzervatívabb irodalomszemlélettel készült munkák”, amelyekből élesen eltér Vida Gábor, ZRBE István kísérletezőbb, kollázsszerűbb szöveg-együttese, de ez a megállapítás a prózára vonatkozik elsősorban. Martos ugyanakkor inkább az elméleti alapot érzékeli a vállalkozásban, valamint a nyitottságot „egy modern, új hangvételű irodalom felé”, de a szövegek minőségén néhol fanyalog.⁴ (Itt a „modern” jelzőt vélhetőleg a szó köznapi jelentésében kell érteni.)

Nyilván éppen a kísérletezőbbnek érzékelt szövegek azok, amelyek irodalomelméleti konstrukciónak is alapul szolgálnak, a Martos által érzékelt poétikai újdonságok vagy legalábbis elmozdulások képezik a termékeny példát Berszán István *Irodalmi érték startállásból (pályakezdők értékorientációja)* címmel tartott előadásának gondolatmenetében, amelyet egy tanszéki konferencián tartott Kolozsváron, 1992-ben.⁵ Az irodalmi műveken számon kért koherencia-fogalomból indul ki, azt a hipotézist bizonyítja, hogy az új jelenségekben érzékelt inkoherenca „nem más, mint a korábban definiálthoz képest egy másfajta koherencia, melynek összefüggései még feltáratlanok.”⁶ Ezt újkoherenciának vagy „nem euklideszi” koherenciának is nevezi tanulmányában, ennek szemléltetésére hozza példaként az *Árnyékhatár* szövegeit, azok közül is ZRBE István, Vida Gábor, Jánk Károly és Vermesser Levente írásain keresztül érvel amellett, hogy „[a] szövegbe kivetített, fogalmilag fogható, tehát ilyen értelemben tárgyi összefüggőség helyett a pálya-

3 Arató: i. m. 62.

4 Martos Gábor: Árnyékok és határok. *Magyar Napló*, 1993. április 2., 41.

5 Publikált változata: Berszán István: Irodalmi érték startállásból (pályakezdők értékorientációja). *Látó*, 1992/11., 81–86.

6 Berszán: i. m. 81.

kezdők újszerű próbálkozásaiban egy rejtettebb, nem exponált: szubjektív összetartozás érvényesül, melynek legrelevánsabb mozzanata a személyesség. [...] Ez a felismerhető és kiismerhetetlen jel-személy teszi hitelesen összetartozóvá, önmagával összeegyeztethetővé a pályakezdők újszerű verseit, illetve prózáját.”⁷ Az *Árnyékhatár*ban közölt szövegek jellegére vissza fogok még térni alaposabban, itt egyelőre azt szerettem volna érzékeltetni, hogy a szakma hol nagyvonalúbban, hol egészen komolyan reagált erre a kiadványra már közvetlenül a megjelenése körüli időben, megállapításai pedig egybeeshetnek a mai olvasó-értelmező élményeivel, a szövegekkel való szembesülés során. (Utóbbinak kissé nehéz dolga van, mivel az *Árnyékhatár* nem került be könyvtárakba, és nyilvános elektronikus adatbázisokban vagy felületeken sem érhető el egyelőre a digitalizált változata.)

Ami a történeti távlat tanulságait illeti, több tanulmány is kitér az *Árnyékhatár* esetére, az 1990-es évek elején szerveződő-induló többi lappal együtt főként irodalomtörténeti jelentőségét szokás kiemelni. Egy többes tét rajzolódik ki ezen tanulmányok és reflexiók összeillesztéséből. Az *Árnyékhatár* egyrészt az irodalomtörténetben a '90-es évek fiatal irodalmában jelentkező intézményesülési kísérletek egyikeként foglal helyet,⁸ az erdélyi nyilvánosság átalakulásával együtt járó folyamat kontextusában vizsgálható, és fordítva, a folyamat árnyalásához járul hozzá. Különösen érdekes lehet a kutatás számára innen fogva az a komparatisztikai irány is, amelyre pl. Sütő András Csaba hívja fel a figyelmet, aki Balázs Imre József *Az új közép* című, a kortárs irodalmi tendenciákat feltérképező, és az 1990-es és a 2000-es évek intézményes keretei változásának is fejezetet szentelő 2012-es kötetéről szóló recenziójában felveti a magyarországi folyóirat-alapítási törekvésekkel való párhuzamot.⁹ Ugyanakkor az *Árnyékhatár*, mint sok más irodalmi folyóirat, egy társaság, egy csoportosulás jelzése is, ez esetben az *Éberé* (Balássy Csaba, Hubbes László, Jánk Károly, Vermesser Levente, Vida Gábor), amely számára saját megnyilvánulási terepként, egy irodalomkoncepció körvonalazásaként, vagy a körvonalazás elkezd

7 Uo. 83–84.

8 Lásd például Borcsa János: *Tendenciák a romániai magyar irodalomban, avagy a valóságirodalomtól a szövegirodalomig*. In uő: *Merítés*. Kolozsvár, 2009, Kriterion Kiadó, 130.

9 Sütő András Csaba: Balázs Imre József: *Az új közép*. *Irodalomtörténet*, 2013/1., 179.

déseként szolgálhatott. Az *Éber* mindenképp különös jelenség volt az 1990-es évek eleji Kolozsváron, és a csoport által megindított *Árnyékhatár*-projekt nem mentes a külső eszményítéstől és legendásítástól sem. Fehér László például a *Korunk* 1993/4-es számában így ír: „A belső szolidaritás: az *Árnyékhatár*. (...) Egy sor kényszerből és taktikázásból született antológiasorozat után nem a tehetetlenségi erő hozta létre az *Árnyékhatárt*, hanem abból a felismerésből született, hogy a darabjaira hulló világ pusztulását, ha nem is megállítani, de késleltetni lehet olyan tevékenységekkel, amelyek során közösséget képzelünk (teremtünk) e világ legdekadensebb szegmentumaiba, elfogadhatóvá téve azt, amit eddig nem fogadtak el, élvezhetővé téve azt, amitől eddig undorral fordultak el.”¹⁰ Martos Gábor pedig úgy indítja már említett recenzióját a *Magyar Napló*-ban, hogy kuriózum-értéke felől közelít: „Az *Árnyékhatár*ról először Bréda Ferentől hallottam Kolozsváron: – Van itt egy új társaság, kibérelnek egy lakást Monostoron, együtt élnek, írnak, happeningeket tartanak... – no, gondoltam, megérkeztek Kolozsvárra az amerikai beatek ükunokái, neohippik, irodalmi szekta... Az *Árnyékhatár* szerzőiről másodszorra Berszán Istvántól hallottam a kolozsvári egyetemen tartott irodalmi konferencián. [...] a hallgatóság soraiban ült néhány, a konferencián addig nem látott, hosszú hajú, szakállas, ilyen-olyan fura figura, aztán az előadások szüneteiben ugyanők áldogáltak a folyosón, és – meglepően olcsón – egy vékonyka, alig százoldalas kötetet árultak. A kötet címe [...]: *Árnyékhatár*; ez tehát a harmadik (típusú) találkozásom velük.”¹¹ Mindezzel összecseng az is, ahogy Vermesser Levente a *Konyhák, ételek, irodalmak?* című esszéisztikus, 1995-ös visszatekintő helyzetértelmezésében esztétista vállalkozásként írja le az *Árnyékhatárt* és az azt létrehozók szándékát: „Alapállásról beszélnek, ítéletben-levésről, mágiáról, és nem nagyon látszik zavarni őket, hogy meglehet, ezek a dolgok már több mint tíz évvel ezelőtt is anakronisztikusan hatottak. Mit akarnak? Minőségi lapot és irodalmat. [...] Elefántcsonttorony avagy éteri értékek, mondhatnánk [...]”¹² – és közvetetten, de ennek az alapállásnak a szükségszerű következményeként állítja azt, hogy a

10 Fehér László: Bevezetés egy „nagy generáció” szertartásrendjébe. *Korunk*, 1993/4., 52.

11 Martos: i. m.

12 Vermesser Levente: *Konyhák, ételek, irodalmak?* *Korunk*, 1995/8., 81–82.

lap „bukása pénzhányra, infrastruktúra-hányra vezethető vissza” – mindezt érdekes lehet egyszer a művészeti autonómia problémája és lehetősége felől is végiggondolni.

Az *Árnyékhátár* irodalomtörténeti tétje abban is kereshető, ahogyan előzményül szolgálhatott további kezdeményezések számára (pl. a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon a *Serény Múmia* szócikkben Lakatos Mihályt idézve tartja számon történelmi előzményként az *Árnyékhátárt*)¹³, de akár abban is, ahogy több alkotó számára is teret biztosított, ha pillanatnyilag is, a formálódásra, illetve ahogyan egy adott irodalomtörténeti pillanat és irodalmi csoportosulásnak nemcsak a légkörét, hanem irodalmi ízlését, stílusát stb. konzerválja. Vagy legalábbis közvetve egy részét annak, amit a fiatal irodalmárok az irodalomcsinálásról gondoltak és tenni tudtak, hisz Vida Gábor egy 1995-ös nyilatkozata szerint „[a]z *Árnyékhátár* nem volt az Éber életérzés leképezése, nem is akart az lenni, csak egyszerűen más, mint az itteni lapok. Fogalmunk sem volt akkor, hogy milyen is a szellemi erőter, ami itt van, nem tudtuk fölmérni a helyzetet, és nem tudtuk azt sem, hogy hogyan kell lapot csinálni.”¹⁴

Amit nem nagyon szokás a tétek között említeni, az a folyóirat fontos közvetítő funkciója a fordítások révén. Az *Árnyékhátár* tartalomjegyzékét végigfutva máris feltűnnek ismerős, nagy nevek. Találunk itt fordítást befutottnak számító amerikai költőktől-íróktól, a XX. század több különböző évtizedéből merítve: Ray Bradbury *Picasso nyara* (*In a Season of Calm Weather*, 1956, ford. Bartha Gabriella) és Joyce Carol Oates *Talajvesztettek* (*Out of Place*, 1968, ford. Ferenczi Judit) című prózáját, Anne Stevenson *A házasság* (*The Marriage*, 1982, ford. Királyi András) és Diane Wakoski *Az én bajom* (*My Trouble*, 1971, ford. Királyi András) című versét. Talán a címekből is rá lehet jönni, hogy az önkeresés, önértelmezés témái körül kering e művek gondolati íve, kivéve a Bradbury-szöveget, amely inkább arról szól, hogy milyen váratlan helyzetekben ér össze az élet és a művészet. Két román költő „kortársabb” verseit is felfedezhetjük itt Jánk Károly fordításában: Mircea Dinescutól az *Egy definíció születését* (*Nașterea unei definiții*) és

13 Romániai Magyar Irodalmi Lexikon, Serény Múmia szócikk, online: <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/3993/> (utolsó letöltés: 2020. szeptember 24.)

14 Idézi Balázs Imre József: *Az új közép. A kilencvenes évekbeli és a 2000 utáni irodalom intézményes kereteinek változásai*. In uő: *Az új közép. Tendenciák a kortárs irodalomban*. Szeged, 2012, Universitas Szeged Kiadó, 26.

Az utazás nyomát (*Urma călătoriei*), illetve a '80-as generációhoz sorolt Ion Vădantól a *Reggeli teát* (*Ceaiul de dimineață*) és *A város parkját*. Az *Egy definíció születésében* visszaköszön a jelen tanulmány elején sugallt eltolásos-definíciós játék, hisz a vers szövegében egyféle kavargó mitikusságból születik meg a felismerés, mely így hangzik: „Eszerint az élet:/ az a termékeny igyekezete a dolgoknak,/ hogy mássá legyenek mint amik.” (45.)¹⁵ Nyilván, miközben igyekszünk ezeket a műveket összeolvasni vagy legalábbis valamilyen koncepciót feltételezni a beválogatásuk mögött, figyelembe kell vennünk azt az eshetőséget is, hogy az 1990-es évek elején a fiatal egyetemisták fordítói gyakorlatát igencsak meghatározhatta az, hogy milyen külföldi/más nyelvű szövegekhez férhettek hozzá a rögtön a rendszerváltást követő időszakban.

(SAJÁT ÁRNYÉKOK ÉS HATÁROK) Mint említettem, a fordított szövegek hagyományosabb poétikai megoldásaitól élesen elüt az *Árnyékhatárban* közölt saját szövegek zöme. Legtöbbjük igen izgalmas kihívás az olvasónak, jól működnek együtt, felfedezhetők közöttük egyértelműbb összecsengések, tematikus vagy hangvételbeli azonosságok, miközben mégsem egy homogén szövegegyüttesről beszélhetünk. Nehéz volna ezeket jelen keretek között érdemben elmesélni vagy elemezni, a továbbiakban inkább néhány szembetűnőbb összeolvasási lehetőséget emelek ki, jelezve az egyes szövegek irányait.

Első végigolvasásra az *Árnyékhatár* szövegeiben az tűnik fel, hogy olyan poétikai megoldások mentén szerveződnek, amelyekkel nem akarják maradéktalanul meghatározni, teljességükben felfedni önmagukat, miközben keresik a határaikat és autonóm lehetőségeiket mind formailag, mind tartalmilag. Például gyakori mozzanat az énnek az önmagából való kilépése, akár ennek elbeszélése révén, mint Vermesser Leventénél: „én önmagamból cafatként kiszakadtam” (*Könyörgés*, 13.), de jellemző az önteremtés igényének és az ehhez kapcsolódó kételyek jelzése például Vida Gábornál: „te sem hiszed / kitalált önmagadat, / a kitalálást sem hiszed” (*Kitalálás*, 74.), ami eljuthat akár az önfelszámolásig (Vermesser verseiben; „Aki nincs, nem lehet egyenlő.” – Sólyom Noémi: *Vers*, 34.), akár a szövegeknek egy – Berszán István idézett felvetésére utalva – „újkoherencia” köré szer-

15 A továbbiakban az *Árnyékhatárban* megjelent művekből vett idézetek után zárójelben jelzem az oldalszámot.

veződéséig. Olvashatunk metamorfózisokról, például fává változásról Papp Sándor Zsigmond (az *Árnyékhatarban* ifj. Papp Sándor néven közölt) *Fa* című versében („ma betoncsendben élek s aprópénzéért keresztet hordok a főutcán. aztán este fáradtan fának öltözöm s kinyújtom karjaim a csillagoknak” – 76.), de az ismert térszerkezetből való elemelkedésekről is, a tárgyak, a materialitás és az elvonatkoztatott dolgok közötti viszony újratérképezéséről pl. Jánk Károly saját verseiben (*Tárgyak, A Ház, A másik*), reciklált vagy új mítoszokról Kemény Istvánnál (*A rokkant, A vasgolyó, Közöséges romantikusok*). A tudat határai is tágulnak, kitolódnak, főként az álomszerűség logikáját követő vagy némi szürrealitással megfűszerezett szövegekben. A töredezett szerkezetek, a tipográfiai megoldások is mind egy újrendezés igényét jelzik, feltehetően nem függetlenül a rendszerváltás utáni egyéni és társadalmi mozgásokat átható igényektől. Legzavarbaejtőbb vagy provokatívabb a ZRBE István álnevéen (Koros-Fekete Sándor) futtatott nagyívű és ambiciózus szövegkollázs rengeteg vendégszöveggel, amelyhez képest a többi szöveg sokkal szelídebb és koherensebb, mintegy előkészítője és levezetője ennek a *trip*nek, amely olyan, mintha a benne feltételezett szubjektum álmok, szövegek és emlékek kivetüléseiben élné át a halálfélelmet, a magányt, a gyászt, de a fókusz sehol sem tudja sokáig tartani, mert felszámolódnak a szubjektum saját körvonalai: „és csak ülök a sok összegyűrt tükördarab között, csak ülök és nézek, és nem látok immár semmit.” (27.)

Mindezt a szöveg- és jelentéshullámozást jósolja meg a legelső írás, amelyet valamilyen művészi program hirdetését célzó szerkesztői bevezető hiányában tekinthetünk mégis egyfajta vezérszövegnek. Nem lehet véletlen, hogy ez került legelőre: Vida Gábor címtelen prózája egy gondolatjelekkel odavetett se eleje-se vége gondolatfolyam látszatát kelti, azzal az érzéssel együtt, hogy már benne voltunk a folyamatban, még mielőtt kinyitottuk volna a kötetet. Vannak történésrészletek a szövegben: egy feltételezett vagy valóban elkövetett szökés, dolgoztatott és büntetett bakák, agyonlőtt ló a kukoricásban, egy határőr által lelőtt szökevény, karácsony és szerető. Nem ok-okozatiság kapcsolja össze ezeket az elemeket, hanem a konstans félelem-érzés és a szöveg kavargása egy középpont körül, amelynek létét ugyanakkor folyamatosan megtagadja. Kivetítve mindezt a teljes kiadványra, előtérbe kerül a szövegek ritmusa, a hangulati kapcsolódások is, miközben mégis

átgondoltságot sugallnak, és egy elméleti háttér és felkészültség lüktetését hordozzák. A középpontnélküliség, mint láttuk, több szövegre is jellemző az *Árnyékhatár*ban, amitől a jelentést megragadhatatlannak érezzük. A versek esetében is jellemző egy ilyen zűr, amely nem feltétlenül a képekre vonatkozik, hanem például a szintaktikai viszonyok lesznek kevésbé egyértelműek. Az írások tehát csomópontok körül vagy felé gravitálnak, hol lazábban, hol pedig besűrűsödnek, amint Vida Gábor címtelen prózájában áll: „amikor a költő beteg, mert nem tud mit kezdeni a félelmeivel, akkor megkeresi azt a pontot, ahol ez a legtöményebb” (5.). Ilyen sűrű pontok a halál vagy a magány, ezek feszültségei legkielevezettebben ZRBE és Vermesser írásaiban artikuláltak, a világgal való meghasonlottság pedig Lakatos Mihály *Kompromittált* című versében a legexplicitebb. Mindeközben alkalom adódik a felszusszanásra is, pl. Kun Árpád prózaversei rezignáltabb, vigaszcentrikusabb írások elképzelt együttlétekről (*A levél*, *A repülőút*), Szilágyi P. Csaba haikui (*Aratás előtt*, *Alkony*, *Egy perc a sok közül*) is elütnek légységükkel az olyan sötétebb víziójú költeményektől, mint Vörös Istvántól az *Éva megkövetése* és Kelemen Hunortól a *Mint a lóhalál*. Ferenczi Judit *Hétköznapi* című novellája pedig egy klasszikusabb narratíva, hétköznapi élménysorból, egy lakótárs emlékéből indulva ki, némi szürrealitással megtoldva: nő a hátrahagyott szobor haja, ami azt sugallja, a művészetben mindig van valami képtelenség, a művészettel való találkozás mindig meglepő.

Ez a folyamatos rejtőzködés-feltárulkozás a szövegek révén állandó mozgást idéz elő, s bár a zen és a tao nem az *Árnyékhatárt* jellemző bölceleti beállítódás, e mozgás felől mégis találó, hogy Hubbes Lászlónak egy haikut értelmező esszéjével zárul a kiadvány. Hubbes szép és kontextualizáló szoros olvasatát adja Matsuo Bashó *A varjú* című, Kosztolányi fordításában ismert haikujának, úgy bontva ki a mű bölceleti síkját, hogy közben a tipográfiai megoldásnak köszönhetően a lapszéleken végig ott látjuk a haiku szövegét, amely a jin-jang szimbólumába is berajzolódik.

Mindezek felől feloldódhatott az abból a kérdésből fakadó „definíciós kényszer”, hogy mi is volt tulajdonképpen az egy lapszámot megért *Árnyékhatár* című irodalmi kiadvány, és történeti távlatból is valamelyest érzékelhető lett a légköre. Egy fiatal csoport és a hozzájuk csatlakozó fiatal írók ízlésének és korabeli lehetőségeinek egy megnyil-

vánulása ez. Bár folytatás nélkül maradtak a kezdeti ambíciók, érdemes nem csak e félbemaradtság felől megközelítenie az irodalomtörténetnek, érdemes komolyabban venni, mint egy kuriózumot, hisz olvasmányélményként is remekül működik.

Rituálé
(vegyes technika, 100 x 100 cm)

Demeter Zsuzsa

„HA NEM VETTÜNK RÉSZT
A TRÓJAI HÁBORÚBAN, NE AKARJUNK
HOMÉROSZ KRITIKUSAI LENNI”

– Serény Múmia (1993–2005) –

Az 1977-es *Utunk Évkönyv*ben olvasható az a több mint hatvanoldalas tanulmány, amelyet Szilágyi István írt az *Utunk* folyóirat harmincéves évfordulójára.¹ 1438 *Utunk*-lapszámból próbál következtetni harminc év irodalmának történéseire. Nem lehetett könnyű dolga, ezt eddig is sejtettem, de most, hogy tizenkét év *Serény Múmia*-anyagával kellett szembenéznem, már nem csak sejtem, hanem szent borzadállyal olvasom Szilágyi Istvánnak a különféle statisztikáit, hogy hány próza, vers, tanulmány, kritika, grafika stb. jelent meg az *Utunk* addigi harminc évében, milyen rovatai voltak a lapnak, melyik szerző hányszor szerepelt a folyóiratban, hogyan változtak évente a példányszámok, szerkesztők. Grafikonok, százalékok, kimutatások, névsorok mentén próbálja egy korszak irodalmát felmutatni és megragadni Szilágyi István, azaz mérhetővé próbálja tenni harminc év irodalmát, még úgy is, hogy tudja, „valódi értékét időtálló voltában, hatásában, kisugárzásában, motívumainak továbbélésében, kereséseinek tanulságaiban kellene mérni”,² amelyek azonban számokkal nem megközelíthetőek. Szilágyi Istvánnak szüksége van azonban a számokra, ellenkező esetben véleményeznie kellett volna harminc év irodalmát – amire, sejtésem szerint, több okból sem akart vállalkozni. Elmondása szerint elsősorban azért nem, mert „ha nem vettünk részt a trójai háborúban, ne akarjunk Homérosz kritikusai lenni.”³ Így marad Trója köveinek megszámlálása, tudván, a folyóirat lapszámainak újraolvasása, statisztikába rendezése során is csak a felszint érintik, egy adott korszak irodalmát, irodalmi szerveződéseit, nemzedéki rajzásait nem lehet csak a sajtón keresztül megismerni.

1 Szilágyi István: Szabálytalan leltár. *Utunk Évkönyv*, 1977, 42–101.

2 Uo. 42.

3 Uo.

Nem tudom, Szilágyi Istvánéknak mennyi időre volt szükségük átnézni harmincévnyi *Utunk*-évfolyamot – de egyre inkább az a benyomásom, ’89-ig az egykori szerkesztők jobban vigyáztak/odafigyeltek (?) az irodalmi események számbavételére – a jelzett *Utunk*-statistika mellett évről évre készültek repertóriumok, bibliográfiák, nagyobb tanulmányok, irodalomtörténet. Épp a Szárhegyi Írótáborban elhangzott előadások bizonyítják, mennyire hiányoznak az ilyen jellegű összefoglaló munkák, ha az 1989 utáni irodalmat, irodalmi folyóiratokat tekintjük: a ’90 után indult folyóiratok egyes példányai ma ritkaságnak számítanak (1997-ig Kuszálík Péter sajtótörténeti munkája⁴ segít eligazodni, mi jelent meg, mikor, kinek a szerkesztésében), de sok esetben már a lapszámok előkerítése is nehézségekbe ütközik.

A *Helikon* betétlapjaként működő *Serény Múmia* épp betétlapjellegének köszönheti, hogy nyomtatott és elektronikus változatban⁵ is hozzáférhető. 2005 januárjában, a 2. számmal szűnik meg a *Serény Múmia* mint a *Helikon* betétlapja, az akkori szerkesztő, Karácsonyi Zsolt névváltással (*A Nagy Kilometrik*) jelzi, 12 év után lejárt a Múmiák ideje. Hogy valójában akkor járt-e le, vagy már korábban, a 2004/12. számtól, amikor is Karácsonyi átveszi az addigi szerkesztőtől, Fekete Vincétől a betétlap szerkesztését, aki 258 számot szerkesztett, jó kérdés, erre alighanem a kövek alapos megszámlálása után tudnánk beható választ adni.

Elkezdem tehát én is a kövek számlálását – összesen 272 szám anyagát kellene összegezni, az 1993/23. számtól a 2005/2. számig, remélve, ha sikerül megszámlálni, hány szerző hány szöveggel, hány oldalon, hány fordítással, hány prózával, lírával, tanulmánnyal, kritikával, paródiával, naplóval, drámával, fordítással szerepel, ki hány évesen lépett be az irodalomba a *Serény Múmián* keresztül, külhoni szerzők közül hányan jelentek meg a fióklap hasábjain, többet megtudok arról, mi is volt a *Serény Múmia*. Egyébként a többi folyóirathoz képest – talán az *Előretolt Helyőrséget* leszámítva – jó helyzetben vagyok, a *Serény Múmiát* és az *EH*-t alkotó kezdő csapatról számos tanulmány jelent meg, Margócsy Istvántól Fried Istvánig, Szegedy-

4 Kuszálík Péter: *A romániai magyar sajtó 1989 után*. Budapest–Kolozsvár, 2001, Teleki László Alapítvány Könyvtára – Erdélyi Múzeum-Egyesület.

5 Lásd: arcanum.hu

Maszák Mihálytól Bertha Zoltánig sokan felfigyeltek a kilencvenes évek közepének erdélyi irodalmára, sőt, ha csak a *Helikon*ra, illetve a *Serény Múmiára* szorítkozom, Balázs Imre József, Páll Zita, Sántha Attila itt megjelent tanulmányai is segítenek eligazodni: Sántha Attilának a transzközép irodalomról szóló „tanulmányai” mellett ugyanis a kétezres évek elején Páll Zita próbálja összefoglalni elsősorban Orbán János Dénes műveinek a recepcióján keresztül a transzközép nemzedék történetét, illetve Balázs Imre Józsefnek is megjelent több tanulmánya a *Serény Múmiáról* és az *Előretolt Helyőrségről*.

A *Serény Múmia* kezdeti évei egy változásban lévő irodalmi korszak lenyomatai is – bár megpróbálkozom egy, a Szilágyi Istvánéhoz hasonló statisztika elkészítésével, már az első évfolyamból kitűnik, vállalkozásomnak számos akadálya van. Mivel sem grafikailag, sem a szerzők tekintetében nem tér el lényegesen a betétlap a *Helikon* oldalaitól,⁶ jó néhány esetben nehéz megállapítani, hány oldalon is jelenik meg a melléklet. A néhol két-, néhol négyoldalas összeállításról így pontos adatokat csak az egykori szerkesztő útmutatásai alapján nyerhetnék. Nagy Mária *Helikon*-repertóriumát⁷ használva azonban mindenképp megállapítható, hogy a tizenkét évnyi *Serény Múmiában* több mint 400 szerző szerepel, akiknek több mint fele (242-en) mindössze egyszer közöl a lapban. 61 szerző mindössze két alkalommal, 26 szerző háromszor, 18 szerző négyszer, 10 szerző ötször. Egy szerző szerepel negyven közléssel, egy harminccal, heten vannak húsz közlés felett, nyolcan tíznél több, de húsznál kevesebb publikációval.⁸

Az első számban Orbán János Dénes, Sántha Attila, László Noémi, Fekete Vince, Demény Péter, Benő Attila és Csobán Endre Attila közül írásokat. Orbán János Dénes 27-szer, Sántha Attila 30-szor, László Noémi 20-szor, Fekete Vince 22-szer, Demény Péter 40-szer, Benő Attila 17-szer, míg Csobán Endre Attila 10-szer szerepel szövegekkel a lap hasábjain. Kétségtelen, az első lapszámban megjelenő szerzők a fentebbi számsorokkal az élmezőnyhöz tartoznak, de jó kérdés, a nagy

6 Azaz a *Serény Múmia* szerzői közül többen a *Helikon*ban is közölnek, s ez a *Nagy Kilometrikké*, majd a *Pavilon 420*-szá átkeresztelt utódlapokban sincs másként: bizonyos fokú átjárások, ha finomabb formában is, a mai napig megjelennek. Lényeges különbség azonban, hogy az utódmellékletek grafikailag elkülönülnek a lapegészről.

7 Nagy Mária (szerk.): *Helikon. 1990–2004. Repertórium*. Kolozsvár, 2005, Erdélyi Múzeum-Egyesület (Romániai Magyar Bibliográfiák, 4.)

8 A fordítók, interjúkészítők nem kerültek bele ezekbe a számsorokba.

számok elegendőek-e ahhoz, hogy a *Serény Múmia* nemzedékének tekintsük őket?⁹ A lista ugyanis így folytatódik: György Attila: 25, Lövétei Lázár László: 23, Lakatos Mihály: 22, Balázs Imre József: 20, Kelemen Hunor: 17 közlés.

A fentebbi névsorból kitűnik, hogy a Fekete Vince szerkesztette betétlapban különböző világnézetű szerzők kerülnek egymás mellé (s ez nem csupán a mából, 2020-ból visszatekintve tűnik így, hanem a Fekete Vince által készített *SEM-interjúkból* is egyértelműen látszik), s ez a szétartó, kezdetben talán egy nemzedékként induló szerzői kör a tizenkét év alatt jelentősen kibővül és átalakul. A *Serény Múmia* így inkább tekinthető pályakezdő szerzők irodalmi/debütáló önálló fórumának, mint nemzedéki rajzásnak (s ezt még akkor is így gondolom, ha indulásukat hozzá lehet kötni Sántha Attila transzközép kiáltványához s az abban megfogalmazott irodalomkoncepcióhoz).

A *Helikon* és főszerkesztője, Szilágyi István révén nagyobb legitimitásnak örvendő betétlap minden jelentékenyebb, hosszabb-rövidebb ideig Kolozsváron élő, ott megforduló – és nem csak – erdélyi pályakezdő számára bemutatkozó tereppé vált,¹⁰ s a négyszázas szerzői kör is jelzi, a *Serény Múmiában* közlők sora lényegesen tágabb, mint az *Előretolt Helyőrségé*.

Az első lapszámokban közlők ugyanakkor a *Serény Múmia* állandó szerzőivé is váltak: versek, novellák, drámák, műfordítások jelzik egy immár kiforrott nemzedék indulását (Csobán Endre Attilát leszámítva, aki 1997-ben közöl a lapban utoljára). Érettségüket mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a *Serény Múmia* indulása utáni években megjelennek az első kötetek is (Orbán János Dénesnek, László Noéminek, Sántha Attilának és Fekete Vincének 1995-ben jelenik meg az első kötete az *Előretolt Helyőrségnél*, Demény Péter egy évvel korábban, 1994-ben

9 Páládai Vida Gábor mindössze háromszor közöl a *Serény Múmiában* (1994-ben), ellenben készül vele SEM-interjú. Ha jól értelmezem, SEM-interjú csak a laphoz szorosan kötődő szerzőkkel készült. A *Helikon* 1994/1. számban olvasható a vele készült interjú, ugyanitt közli *A zenész halála* című rövidprózáját. Az 1994/15-ös számban Mózes Attiláról ír tanulmányt, az 1994/24. számban Láng Zsolt *A pálcikaember élete* című könyvét recenzálja.

10 A szerzői statisztikából egyértelműen kiderül, hogy a hangsúly az erdélyin van: a *Serény Múmia* – ellentétben például az utódjával, a Horváth Benji szerkesztette *Pavilon 420*-szal, amely egyre inkább magyarországi pályakezdők fórumává válik – többnyire erdélyi szerzők fóruma. A magyarországi szerzők közül Szálinger Balázs közöl nagyobb gyakorisággal a lapban 1999-től, az első közlésekor még Szölinger Balázsként jelenik meg (lásd: *Helikon*, 1999/10., 10.)

debütál a Mentornál, míg Benő Attila 1995-ben a Kritérionnál). S a következő *SM*-lapszámokban sorra felbukkannak mindazok, akik ezekben az években jelentkeztek első köteteikkel: Kelemen Hunor, Vida Gábor, Jánk Károly, Domokos Johanna, György Attila, Lakatos Mihály, Papp Sándor Zsigmond.

Az első *Serény Múmia*-közléseket tehát viszonylag hamar az első kötetmegjelenések követik, s a kezdeti szerzői csapat egy-két év alatt új tagokkal bővül (még ha az ő esetükben a debütkötetek megjelenése későbbre is tehető). Már 1994-ben (mindössze 17 évesen) debütál a lapban a *Helikon* későbbi szerkesztője/főszerkesztője, Karácsonyi Zsolt, Király Zoltán 1996-tól, Nagy Koppány Zsolt 1999-től, Papp Attila Zsolt 1999-től, Szabó Róbert Csaba 2002-től, Szántai János 1998-tól, Zsidó Ferenc 2001-től – és a sort még folytathatnánk mindazokkal a szerzőkkel, akik 2005 előtt kötettel jelentkeztek.

Egy irodalmi fórum megítélése a szerzői körön kívül annak tartalmán is múlik: a *Serény Múmia* állandó vers- és prózarovata mellett (amelyekről kötetekbe kerülve számos kritika született, ezért külön nem térünk ki rájuk)¹¹ fordítás- és interjúrovattal is jelentkezett. Ugyanakkor hangsúlyos a betétlap paródia-anyaga, amely részben a *Helikon*-lapelőd, az *Utunk* szokásos év végi lapszámát, az *Ütünköt* követi, részben igazodik a *Serény Múmia* és a transzközép irodalom programjához.¹² Ahogy a kritikákban is egymásnak a sorra megjelenő köteteket recenzálták, úgy a paródiák is egymás alkotásaira reflektálnak – egy induló nemzedék kanonizációs gesztusaként is olvasható a *Serény Múmia*, a megmutatkozás és értelmezési keretek felkínálásával. A különböző rovatok közül mindenképp külön figyelmet érdemel a Fekete Vince által készített, *SEM-interjú* néven futott interjúsorozat (Zsidó Ferenc folytatja később ezeket a beszélgetéseket): részben ugyanazokkal a kérdésekkel szembesíti kortársait, a *Serény Múmia* állandó szerzőit (*Ki vagy te...?* olvashatjuk az obligát kérdést minden interjú

11 Nyilván izgalmas kérdés, hogy a kritikákból mennyire olvasható ki a későbbi évek során felszínre törő eltérő gondolkodásmód. Az Orbán János Dénes, illetve Molnár Vilmos könyvéről írt kritikák és válaszkritikák, azok hangneme mindenképpen erős szemléletbeli különbségekre utal, noha a lapban ugyanúgy közöl továbbra is Demény Péter. (Berszán István mellett Sántha Attila és Demény Péter kritikáit említeném).

12 Erre utal a *Serény Múmia*-fejléc alatt megjelenő mottó is: „Ha majd minden rabszolga nép / jármát megunva olajra lép.”

elején), a kérdések mellett fotó az interjúalanyról.¹³ (Az interjúsorozatot hasonló felépítésű, fotómelléklettel ellátott verses és prózai bemutatkozás váltja szintén egy oldalban, amely *A Nagy Kilometrikben* is folytatódik, életrajzi kerettel kiegészítve.) Mindkettőnek a legfontosabb jellemzője a fiatal erdélyi szerzők bemutatása, bemutatkozása.¹⁴

A *SEM-interjúk* alanyai nem térnek el lényegesen a *Serény Múmia* kezdeti szerzőitől: a Sántha Attilával, Vida Gáborral, Vermesser Leventével, Jánk Károllyal, Kelemen Hunorral, Lakatos Mihállyal, Demény Péterrel, László Noémivel, Papp Sándor Zsigmonddal készült egyoldalas interjúkból ugyanakkor kiderül, amit a gyanútlan olvasó a lapszámok lapozgatása során már sejtethetett: a *Ki vagy te...?* kérdésre különböző életkorú, világnézetű szerzők válaszolnak, ők alkotják a *Helikon* betétlapjának szerzői körét. Más-más, esetenként egymásnak homlokegyenest ellentmondó világnézettel,¹⁵ irodalomszemlélettel, nemzedéktudattal,¹⁶ elméleti képzettséggel,¹⁷ érvényesülési szándékkal,¹⁸ irodalmi példaképekkel,¹⁹ olvasmányélményekkel²⁰ rendelke-

13 Ritka kivétel a Lövétei Lázár Lászlóval készült interjú, akinél nem szerepel fotó. Lásd: *Helikon* 1999/16., 9.

14 Újabb ritka kivétel: Szálinger Balázssal ugyan interjú nem készült, de a *SM* első oldalán egészoldalas versválogatással szerepel az akkor Erdélyben sokat időző, de amúgy zalai származású költő is.

15 Példaként a *Ki vagy te...?* kérdésre álljon itt Sántha Attila, Lövétei Lázár László és Vida Gábor válasza. „Művész vagyok, mert kanál a létben, s kanálnak lenni a létben művészet.” (Ki vagy te, Sántha Attila? *Helikon*, 1993/25.); „– Állítólag: tehetséges (ez zavar), kisebbségi (ez nagyon zavar) magyar (ez nem zavar) költő (ez sem zavar).” (Ki vagy te, Lövétei Lázár László? *Helikon*, 1999/16.); „Újra kellene fogalmaznunk magunkat. Ez nem a '89 utánra vonatkozik, nem is csak erdélyi vagy magyar kérdés.” (Ki vagy te, Vida Gábor, *Helikon*, 1994/1.)

16 „Az »irodalmi élettel kapcsolatosan természetes, hogy a velem egykorúakhoz húz a szívem. Viszont úgy érzem, hogy amit írok, az az ő írásaik körében kissé a levegőben lóg, sehogyan sem illik oda. Azt hiszem, meglehetősen ódivatúnak tűnhetek a formakultuszommal és hangulataimmal egyetemben. Bevallottan és egyértelműen egy csoportosuláshoz sem tartozom, nem is áll szándékomban meghatározott környezetben létezni. (...) azt szeretném, hogy amit hátrahagyok, az a magam lehetőségeihez mérten tökéletes legyen. És ez a tökély huszonegy évesen még nem aktuális” (Ki vagy te, László Noémi? *Helikon*, 1995/4.). „Hogyha már idézőjelbe tetted a nemzedék szót, akkor bátran mondhatom: »nemzedéktársamnak« tartom pl. Platónt is, akivel az utóbbi időben rengeteget »találkoztam«, hosszú estéket-éjszakákat töltöttem az ő társaságában. Ugyanakkor nemzedéktársamnak tartom mondjuk Borbély Szilárdot is, akivel sohasem találkoztam, de írásait olvasva úgy tűnik: ezer éve ismerem” (Ki vagy te, Kelemen Hunor? *Helikon*, 1994/7.); „Fiúk, ti gitározatok, én majd megpróbálom tartani a ritmust” (Ki vagy te, Papp Sándor Zsigmond? *Helikon*, 1995/7.)

17 „az ideológiák ellen az ideológiánélküliség ideológiájával hozzuk létre azt a mezőt, hol az érték nyilvánulna meg, és nem az érdek.” (Ki vagy te, Sántha Attila? i. m.)

nek, akik a *Serény Múmián* túl saját belső köreiket is megpróbálják megszervezni, jelezvén egyben a később beigazolódnak különutasságukat. Példa ez utóbbira a Jánk Károllyal (1994/3.) és a Vermesser Leventével (1994/5.) készült interjú, amelyben úgy vallanak a *Serény Múmiáról*, hogy közben az *Árnyékhatárról* és az *Éberről* beszélnek.

Hogy mégis mi a közös a *SEM-interjú* alanyaiban, a *Serény Múmia* szerzőiben? Talán az, hogy minden elméleti, világnézeti különbségük ellenére irodalomban próbáltak gondolkodni. Fekete Vince megfogalmazásában a „Ne legyünk unalmasak!” jelszó lesz az, amely összekötötte őket, s amely az *SM* irányultságát, tartalmát meghatározta. „...valami más érdekelt, nem az, ami a csapból is folyt és folyik. Fityisz az elvárásoknak, és fityisz egy bizonyos fajta olvasórétagnak, de cinkos összekacsintás egy (kialakulóban levő) másikkal. Teret engedünk a képzeletünknek, ami szabaddá és határtalanná tette számunkra a világot” – írja Fekete Vince a *Serény Múmia* egyéves évfordulójára összeállított lapszámban (1994/23.). Ha lehámozzuk Sántha Attila programadó írásáról (1993/23.) a metaforát, lényegében ugyanehhez a gondolathoz jutunk: „Néha bölcsen melankolikusak, néha mámorosan serénykedőek; lótnak-futnak, hogy fáj bele az embernek a feje, majd jókedvükben leülnek mesélni nekünk. Magukról, meghökkentő mindennapjaikról meg az emberszabású istenekről, akik ugyanúgy ott fekszenek összetöprödve, vagy térdeplő ülésben kuksolva, miközben valami különlegesen egyszerű módon kommunikálnak egymás között. Talán ez a mese az, amit úgy is nevezhetnénk, hogy irodalom.”

-
- 18 „Erdélyben »mentoraim« között nyilván első hely illeti meg a *Látó* szerkesztőgárdáját, főleg Láng Zsoltot, akitől nagyon sokat kaptam. A magyarországi irodalmi élet azt sem tudja, ki vagyok. Létezik valamiféle irtózás az itteni tehetségektől – és ezt nem csak saját tapasztalataimból kiindulva mondom. (...) Ha valamilyen fontosabb helyre kerülök, bizonyára közölnék től is.” (Ki vagy te, Demény Péter? *Helikon*, 1994/24.)
 - 19 „Példaképem a nagyapám lehetne, mert nem méltatlankodott, ha aratáskor esett az eső, *Toldit* olvasott, meg a *Svejk*et, és nem dőlt be a szocializmusnak.” (Ki vagy te, Vida Gábor? Uo.)
 - 20 „Egyet megtanultam: nem Nietzsche-ről kell olvasni, hanem Nietzsche-t, nem a kommentárokat, hanem az alapműveket. A fontos dolgok kivételes pillanatoktól eltekintve közölhetetlenek, senki nem úszhatja át helyettem a Dunát.” „Legtöbbet Vári Attilától tanultam, bár személyesen nem ismerem. Más nevek: Jack London, Faulkner, Tolsztoj, Danilo Kis. Döntő olvasmányélményem Hamvas. (...)” (Ki vagy te, Vida Gábor? Uo.);

A *Serény Múmia* korábban említett erdélyi jellegén túlmenően érdemes megemlíteni, s egy későbbi tanulmányban akár külön is kitérni a betétlap fordításanyagára,²¹ illetve a magyarországi szerzők jelenlétére.²² Ahogyan az sem hagyható figyelmen kívül, az irodalmi hagyomány mely szegmensét emelik be a lapba akár tanulmány,²³ akár performansz keretében,²⁴ hogy legitimációs szándékukat miként igazolja a kezdeti időszakban Bréda Ferenc és Szócs Géza.

A *Serény Múmia* egyéves évfordulóján ünnepi lapszámmal készült Fekete Vince (1994/23.). Az önértelmezés és mítoszteremtés gesztusa (Sántha Attila és Fekete Vince visszaemlékezése) mellett a *Helikon* „nagy öregeit” kéri fel, értékeljék a *Serény Múmia* egyéves munkálkodását: Mózes Attila, Király László és Szilágyi István írásai legitimálják azt a baráti társaságként induló, irodalmi műhellyé kerekedő betétlapot, amelynek épp folyamatosan bővülő szerzői köre miatt sem volt – a szerkesztő Fekete Vince ellenére sem – meghatározott vezéregyenysége, jól körülhatárolható esztétikai irányelve. Sikere épp folyamatoságában rejlik: ahogy a szerkesztői és a megnevezései váltják egymást, úgy cserélődnek szerzői is. Bármely fiatal szerző tagja lehetett a *Serény Múmiának*, ha szikrányi tehetséget mutatott. És továbbléphetett, ha a széttartó erővonalak túlságosan kiéleződtek.

Legfőbb gondjuk, ahogy Szilágyi István megfogalmazta, hogy „nincs riválisuk”. Mert, idézve továbbra is Szilágyit, „Mi sem könnyebb, mint

21 A román nyelvű irodalomnak Lövétei László a gazdája, bár a finn és az angolszász irodalom is időszakonként teret kap. Lövétei így vall erről: „Határozott szándékom tehát (kísérletként a »belterjes gazdálkodás« meghaladására) a transzilván hagyományok újraértelmezése/értelmeztetése, szerintem ugyanis ez lenne az az út, amelyen járhatunk. Vagy esetleg – kevésbé népszerű megoldásként – a nyitás más nemzetek irodalma felé? Csak rajtunk múlik – a dilettantizmust pedig madártejnél is jobban utálok –, hogy az erdélyi irodalmat általunk ismerjük meg” (Ki vagy te, Lövétei László? *Helikon*, 1999/16.). Ennek mentén közölnek fordításokat Dumitru Țepeneagtól, Matei Vișniec-től, Gelu Vlașintól, Puiu Algetől stb.

22 Szálingeren kívül a kilencvenes évek magyarországi költő- és írónemzedékének a legtehetségesebbjei közöltek a lapban: Térey János, Grecsó Krisztián, Karafiát Orsolya, Kemény István, Vörös István, Peer Krisztián, Cserna-Szabó András, Kukorelly Endre, Kun Árpád stb.

23 A már említett, Vida Gábor által írt Mózes-tanulmány mellett főként a fiatalon elhunyt vagy „újralfelfedezett” szerzők publikációinak adnak teret: Boér Géza, Vásárhelyi Géza, Sütő István.

24 Erre jó példa a Szócs Géza és Bréda Ferenc segítségével és irányításával leveleznielt Reinhold Alfred irodalmi est, rögvest az *SM* elindulásakor, amelyet a költő revideálásának is tekinthetünk.

lapot indítani – irodalmit, vagy bármely arcélű lapot. Időszakos irodalmi kiadványt indítani majdnem olyan könnyű, mint azt elhatározni, sőt bejelenteni, hogy holnaptól kezdve leszokunk a dohányzásról, vagy egyéb károsnak mondott szenvedélyünkről. Hanem lássuk az önmegtartóztatás tizedik, századik napját. És lássuk a kiadvány ötödik, huszonötödik számát. Vagy a századikat – mi inkább ez utóbbira volnánk kíváncsiak. Hisz az első az csupa örömmünnap. (...) De mi van akkor, ha illúziók nélkül, egymást is csak sejtve elindul valami bizarr tehetségrajzás, még bár valami csapatszellem-elkötelezettség sem tereli tehát őket egy irányba – na meg mi is az, hogy irány. (...) Ha teoretikus hajlam akad is közöttük, ideológus, doktrinér szerencsére nem... Véletlen, nem véletlen? (...) Múmiáék sok mindennek híjával vannak, de fő gondjuk tán az, hogy nincs riválisuk. Maguknak kell tehát azt is megkeresniük. Ha ez az elkövetkezőkben sikerül nekik, akkor úgy a századik számnál el lehet majd készíteni a nemzedék-egyenleget.”

Vad történet (vegyes technika, 90 x 120 cm)

Zsidó Ferenc

AZ ŐS-ELŐRETOLT HELYŐRSÉG: JELENSÉG ÉS KORTÜNET

BEVEZETŐ HELYETT, SZUBJEKTÍVEN

Bár jómagam csupán néhány évvel vagyok fiatalabb az ún. „kilencvenes nemzedéknél”, amely Kolozsváron az *ős-Előretolt Helyőrséget* útjára indította, mégis kimaradtam ebből a rajzából, részint azért, mert későn érő típus vagyok, aki ekkortájt még csak a nagyon zsenyéinél tartott, részint azért, mert a világ másik felén, Bukarestben voltam egyetemista, ahová csak a híre jutott el ennek a nagyon merész és szabad irodalmi vállalkozásnak. Végül, amire én közölni kezdtem (2000), a Helyőrség mint folyóirat meg is szűnt, igaz, a könyvsorozat tovább élt, nekem is jelent meg itt aztán novelláskötetem, 2005-ben, amikor a jelenség lassan már platófázishoz érkezett. Mindezt azért hangsúlyozom, hogy nyilvánvaló legyen: némiképp kívülállóként, a tárgyat ugyanakkor viszonylag jól ismerőként foghatok neki eme összefoglaló megírásához. Mert a Helyőrséghez mindenki ért, mint a focihoz, a Helyőrségről mindenkinek van véleménye, a Helyőrség mindig is erős érzelmeket generált: kiben pozitívakat, kiben negatívakat.

EGY FOLYÓIRAT, AMI NEM IS ANNYIRA FOLYÓ

Az *Előretolt Helyőrség* folyóirat 1995-ben jött létre a Szöcs Géza patronálta Erdélyi Híradó Kiadó égisze alatt: főszerkesztője Orbán János Dénes, felelős szerkesztője Sántha Attila, szerkesztői: László Noémi, Páll Zita és Szilágyi P. Csaba, fõmunkatársai: Bréda Ferenc, Fekete Vince, Kelemen Hunor. 1996-tól Fekete Vincét már a szerkesztők sorában találjuk, ahonnan azonban eltűnik Páll Zita és Szilágyi P. Csaba neve, 1997-től pedig már nincsenek fõmunkatársak, Brédát a szerkesztőként látjuk viszont, László Noémi helyett pedig Lövétei Lázár László neve bukkan fel. A Helyőrség kezdetben irodalmi kétheti lapként határozta meg önmagát, és hagyományos újságpapírra, A2-es formátumban nyomták, mert az *Erdélyi Napló* mellékleteként jelent meg.

(Megjegyzendő, hogy az előretolt lapszám tördelése elég kaotikusra sikeredett, és sajtóhibát is bőven találunk; de még az 1997/2. számban is hosszú í-vel írják a folyóiratot). Rövid szünet után, az első év végén „második sorozat” indult, a betétlapból önálló folyóirat vált, „irodalmi háromhetilap” önmeghatározással, A4-es formátummal. Ennek ellenére a következő már csak az új évben, 1996. január–februári összevont lapszámként jelent meg, 1997-től pedig átváltottak a kéthavi megjelenésre – de ezt sem sikerült tartani. 1998-ban az első lapszám például ilyen „érdekes” címlappal jelent meg: „Irodalmi folyóirat. Negyedik évfolyam. Megjelenik” – igen, így, lakonikusan: megjelenik. Időnként. (Még szerencse, hogy van a hátlapon román kolofon, amely már pontosabb: „AVANPOST. Revistă literară 1998/1.”) 1999-ben információim szerint csupán két lapszám látott napvilágot, aztán az ős-Helyőrség – búcsú nélkül – megszűnt. A rendszeresség, kiszámíthatóság nem volt tehát erőssége a Helyőrségnek, de talán nem is akartak kiszámíthatóak lenni, ilyen szempontból sem. Elmondható hát, hogy nem annyira folyóiratról beszélünk, mint inkább olyan alkalmi kiadványról, melynek eklektikus megjelenése ünnepszámba ment: épp ez a rendszertelenség növelte hatását, a rá irányuló figyelmet. Az ős-Helyőrség ugyanakkor lassan belevész a múlt ködébe, azért is, mert tudtommal a lapszámok egyelőre nincsenek digitalizálva, nem érhetőek el elektronikusan, de még legalább egy repertórium, lapszámösszesítés sem készült, amiből a lelkes utókor tájékozódhatna.

ORBÁN JÁNOS DÉNES ÉS SÁNTHA ATTILA,
A TEORETIKUSOK

Sántha Attila 1992-től a BBTE *Echinox* nevű román diákújságjának magyar nyelvű oldalait szerkesztette, még ekkor írta meg a transzközépről az első teoretikus, megalapozó írást, ez vált részben a Helyőrség programjává is. Sántha nemet mond a posztmodernre, logikája szerint az „antiposztmodern” maga a transzközép. Az azonban számára is nyilvánvaló volt, hogy pusztán valaminek a tagadása nem jelenti valami újnak a kezdetét, ezért így részletez: „A kezdeti »nem« fölött lebegve, a transzközép többé nem tagad, territóriuma voltaképp a tagadáson túl kezdődik.”¹ A következő évben Sántha a *Korunkban* is közölt egy

1 Sántha Attila: *A transzközép irodalom. Előretolt Helyőrség*, 1995/1. Átvéve az *Echinox* 1993/6-os számából.

elméleti írást, *Az empirikus (konstruktivista) irodalomtudomány: lehetőség a transzközép irodalom megközelítésére* címmel.²

A nulladik, „előretolt” számban aztán Orbán János Dénes foglalja össze a program lényegét: „A helyőrség kétszeresen előretolt. Egy kisebbség irodalmáról (is) van szó, annak jövőjéről. És ennek a kisebbségnek – legalábbis a művészetek terén – el kell felednie, hogy ő kisebbség. Annak idején, amikor a Helikonban induló lapunknak nevet kellett adni, a Hűségesek almák és a Serény múmia között dilemmáztunk, végül indokoltan döntöttünk az utóbbi mellett, és igyekeztünk messze esni a fától. Most már többről van szó: a (félíg-meddig negatívnak tartott, ti. helyi) hagyomány füstjében konzervált, és mégis serény múmiák lazább közössége helyőrséggé tömörül, és már nem csupán jó műveket akar felmutatni, hanem egy új, talán jobb irodalomfelfogást is.” Elszántság, önbizalom, nagy szavak: így gondolták el az ifjú titánok az irodalmi köztudatba való berobbanást.

És nincs vége: az 1996. január-februári összevont számban Sántha Attila *Transcoezep Vulgata* címmel tett közzé egy 29 pontból álló kiáltványt, melyben még egyszer letisztázza a transzközép lényegét, ezúttal – amint ez a címből is sejthető – faék egyszerűségű nyelven, hogy a pór nép is értse. Mert, ugyebár, a pór nép transzközéppel kel, és azzal is fekszik. Feltűnő, hogy ebben megjelennek a székely tájnyelvi elemek, melyek később Sántha költészetének egyik védjegyévé váltak, mellyel Orbán János Dénes is operált, talán kevésbé szerencsésen, nem lévén székely. Nos, Sántha tudatosan primitív kiáltványában ilyeneket olvashatunk: „A transzközepet a zember érdekli.” (...) „A transzközép konzervatív (kicsit), de nem konzervál. Felhossa magából a tradíciót, bányász-bányász, ejszen van neki valami odalent.” (...) „A transzközép modern (kicsit) de nem újít”. (...) „A transzközép úgy tesz, mintha igen, de közben nem. A transzközép úgy tesz, mintha nem, de közben igen.” „Ha valaki veri a mellét, hogy ő székely, azt jól fejbe veri. Ha valaki veri a mellét, hogy székely márpedig nincs, azt jól fejbe veri.” (Megjegyzendő, hogy ez a kiáltvány kicsit olyan, mintha önmaga paródiája is lenne egyben. Lehet, hogy az is.)

2 *Korunk* 1994/9. Mgj.: mindezek megtalálhatók összegyűjtve az *Írások könyve* című kötetében. (Kolozsvár, 2010, Erdélyi Híradó Kiadó.)

Ugyanebben a lapszámban Orbán János Dénes két előadást tesz közzé a témában. Az elsőnek elég provokatív a címe: *Meghalt az irodalomtudomány. Éljen a populáris irodalom!*. Ebben leszögezi, hogy: „Az Olvasót szolgáló irodalomnak éppen ezért egyesítenie kell a tömeg- és »magas« irodalom erőnyeit.” OJD meglátása szerint ez nem lehetetlen, hoz is rá példát, Rabelais *Gargantua és Pantagruel*jét, valamint Marquez *Száz év magányát*. A második előadás címe egyszerűen *Transzközép*, ebben OJD irodalomtörténeti és -elméleti síkon, megfelelő fogalmi apparátussal és szakirodalmi hivatkozással próbálja bizonyítani, hogy a modern befejezetlen maradt, a posztmodern pedig csupán zsákutca, kitörési kísérlet a modern kulturális béklyóiból. Ezzel szemben a transzközép emberközepontú, ezért legitim. OJD a tagadások mellett ezúttal explicite kifejti, hogy milyen stílusú és világnézetű egy transzközép mű: „énközpontú, a három hatalom ideológiáival legföljebb a paródia szintjén foglalkozó, metafizikába nem bonyolódó, a Problémákra derülten reflektáló, gyakran játékos írás. Nem veti alá magát az erkölcsi normáknak, általában profanizálja a szentet, demitizál vagy ellenmitoszt teremt. (...) Az esztétikai kategóriákat keveri, a szép rútságát és a rút szépségét előszeretettel mutatja ki. (...) A transzközép mű nem használ új kódrendszert és új formát. A tradícióra alapoz, a hagyományos irodalmi normarendszer alapján működik. (...) A transzközép irodalom az érthetőségre törekszik. Szerves része a populáris irodalomnak.” Látható tehát, hogy OJD-től konkrét fogódzókkal teli programot kapunk, bár vannak benne önellentmondások.

Megjegyzendő, hogy közvetett módon, a háttérből, de Bréda Ferenc is hozzájárult a transzközép-teória kidolgozásához, s hogy Fekete Vincének is megjelent egy olyan esszéje az 1995/december 11-i számban (*A próféta golyóálló mellénye. Tűnődések, kérdő- és gondolatjelek Babits Jónása ürügyén*), amely ebbe a vonulatba kívánczik, azonban Fekete Vince írása jóval visszafogottabb és áttételesebb, mint a két „élharcosé”. További olyan írások is jelentek meg a lapban, melyek teoretizáló, programjellegűek, ilyen például Gergely Edit *A kritika és egyéb álla(po)tok természetéről* című írása az 1997/2. lapszámból. Ennek második részében Gergely Edit Kinde Annamária *A hiúzok természetéről* című verskötetét veszi górcső alá, az első részben azonban jó néhány általánosító megállapítást tesz a kritika mibenlétére, a kritikairás technikájára nézve. Ezek többnyire hangzatos poénok, kiáltványszerű

lózungok, de rávilágítanak arra a kritikai attitűdre, mely a folyóirathoz tartozó szerzőket részben jellemezte. Íme a „kanonizált szempontrendszer” első két pontja: „1. Csak rossz kötetről lehet *igazán jó kritikát* írni. 2. Van rá eset, hogy jó kötetről is: föltéve, hogy a megfelelő rosszindulattal közelít hozzá az ember.” A poénokon túl: a *Helyőrség*ben megjelenő kritikákat valóban többnyire bíráló, a negatívumokat szigorúan soroló attitűd jellemzi.

Slusszpoén: az ős-*Helyőrséget* és a transzközépet a tágabb irodalmi mezsgyén aztán néhány olyan jónevű magyarországi irodalomtörténész is legitimálta, mint például Fried István, Martos Gábor vagy Tarján Tamás (de főként OJD könyveiről majdnem minden magára valamicskét is adó kritikus írt ekkortájt), Kolozsváron pedig Cs. Gyimesi Éva biztosított szellemi hátszínnyel.

A LÉNYEG: MŰVEK ÉS SZERZŐK

Olykor az az érzésem, jóval többen beszélnek az ős-*Helyőrségről*, mint ahánynak járt a kezében a lap. Mert a terjesztés egyébként esetleges volt, Kolozsváron kívül alig lehetett hozzájutni, inkább kézről kézre járt. Tehát nagyobb volt a híre, mint az olvasottsága, épp ezért jelenségként, kortünetként talán fontosabb, relevánsabb, mint olvasmányként. Egy lap esetében mégis, talán nem a deklarált koncepció, a program a legfontosabb, hanem a megvalósulás: vagyis a megjelent művek és azok szerzői.

Ha megnézzük, hányan vannak jelen most is az irodalmi prérin azokból, akik 1995-től közölni kezdtek a *Helyőrség*ben, azt kell mondanunk, hogy a többség. Ez pedig azt jelenti, hogy jó szaglászú szerkesztőkről, és mérvadó lapról beszélhetünk.

Listázzuk hát ezeket a most is közlő/aktív szerzőket (a korábban említetteken kívül): Balázs Imre József, Dankuj Csaba, Demeter Szilárd, Dimény Árpád, Farkas Wellmann Endre, Farkas Wellmann Éva, Gál Attila, Gergely Edit, György Attila, Karácsonyi Zsolt, Kelemen Hunor, Király Farkas, Király Zoltán, Kudelász Nóbel, Lakatos Mihály, Máté Adél, Molnár Vilmos, Nagy Koppány Zsolt, Papp Sándor Zsigmond, Szálinger Balázs, Szonda Szabolcs... A lista még folytatható, ugyanakkor kiegészíthető néhány olyan névvel, akik időközben elhunytak, de egykor a *Helyőrség* meghatározó szerzői voltak: Mikó András, Veress Gerzson, Zudor János, Bréda Ferenc; a nemzedékek átjárható

ságát pedig olyan idősebb, középnemzedékbeli szerzők felbukkanása jelzi, mint Bogdán László, Király László, Lászlóffy Csaba, Mózes Attila. Megjegyzendő, hogy a lap nem süppedt bele a regionalitásba, sőt, vonzereje akkora volt, hogy a már említett két magyarországi szerzőt, Haklik Norbertet és Szálinger Balázst is „beszippantotta” (Szálinger mondhatni ebben a köntösben vált költővé), de számos más anyaországi szerző is publikált a lapban, például Térey János és Szilasi László.

Azt is meg kell jegyeznünk, hogy a Helyőrség minden radikalizmusa ellenére viszonylag nyitott műhely volt, amely nem csupán a szűkebb akolhoz tartozó szerzőket közölte: az előretolt számban Vida Gáborral – aki akkoriban az *Éber* című lapot szerkesztette – interjút készítettek, Berszán István pedig elemzést publikált a prózapoétikájáról; az 1995/december 11-i számban találunk egy *Éneklő Borz* blokkot, a szóban forgó folyóirat szerzőinek írásaival, de az ugyanebben a lapszámban egy vitriolos OJD-kritikában oly nagyon lehúzott Demény Pétert például 1998-ban már szerzőként látjuk viszont a lap hasábjain. A nyitottságot bizonyítja továbbá az is, hogy rendszeresen közölnek műfordításokat, 1997-től rovatszerűen is, elsősorban kortárs román szerzőket magyarítanak, a rovat gazdája Lövétei Lázár László és Orbán János Dénes.

UTÓHATÁS

Minden ellentmondásossága ellenére az *ős-Előretolt Helyőrség* jelentősége vitathatatlan: felszabadító és megtermékenyítő hatású. Mivel utólag általában mindenki okosabb (a szász mondta állítólag, hogy irigylí a magyar második esztét...), lássuk csak, hogyan látják az érintettek és a szakma a Helyőrség-jelenséget.

Talán a legkörültekintőbb, legalaposabb, mérték- és távolságtartó elemzést Balázs Imre József végezte: többször, több változatban is foglalkozott a témával, legrészletesebben talán *Az új közép* című könyvében. Ilyen megállapításokat olvashatunk: „A kolozsvári *Előretolt Helyőrség* csoportja 1993-ban kiáltványaiban, 1995-től pedig lapkonceptiójában is nemet mondott egyrészt a modernségre és a posztmodern egy változatára, másrészt pedig a transzilvanista közösség-elvűségre is az olvasóközpontúság jegyében, verseik, prózáik a kiáltványok és teoretikus szövegek kontextusa nélkül kevésbé tűntek újszerűnek a (főként magyarországi) recepció számára.” Balázs Imre József a tágabb

kontextusba is behelyezi a Helyőrséget, így sommázva irodalomtörténeti jelentőségét: „1994 és 1995 a fiatal irodalom olyan besűrűsödését jelenti Erdélyben, amilyent azelőtt is, azután is igencsak ritkán lehetett tapasztalni. Az *Előretolt Helyőrség* szerkesztői-szerzői (Orbán János Dénes, Sántha Attila, s a háttérben Fekete Vince) viszont nem egyszerűen »közölni kezdenek«, hogy majd előbb-utóbb kötetben is megjelenhessenek, hanem kitalálják, megtervezik színreléptüket. Ugyanúgy felméri a terepet, a nyilvánosság közegét, mint korábban az *Éneklő Borz*, csak ők más stratégiát választanak, hiszen másképpen gondolkodnak. Rendkívül önreflexív módon eljátszanak egy avantgárd kiáltványosdiból, profi reklámkampányból és egy hellyel-közzel teoretikus önkanonizációs játékból álló sorozatot, intézményeket harcolnak ki maguknak, amelyek a továbbiakban márkanévként funkcionálnak. Bedobnak a köztudatba egy fogalmat – a »transzközép« terminust –, amiről vitázni lehet, s amelyről »kikérik« a szakma véleményét. A »szakma« (többek között Cs. Gyimesi Éva és Berszán István) közli, hogy a transzközép jelentés nélküli szó, amely azonban a róla szóló beszédben jelenvalóként szimulálódik. Ezt a csoport azzal a logikával fordítja a szó javára, hogy »ha a transzközép olyasvalami, hogy a szakma is foglalkozik vele, akkor bizonyára nagyon fontos dolog.«³

(Apropó, intézmények: hogy tudatos arculat-, illetve brandépítésről van szó, az azt is bizonyítja, hogy a lapszámokban is Helyőrség Műhelyről beszélnek, melyhez tartozik a lap, a könyvsorozat, a Serény Múmia (a Helikon betétlapja), az Előretolt Helyőrség Irodalmi Kör, illetve a mindezek támogatására létrehozott Alapítvány a Fiatal Irodalomért.)

Na, de haladjunk tovább az utólagos reflexiók számbavételével!

Sántha Attila 2000-ben, amikor a folyóirat már nem jelent meg, de az Erdélyi Híradó Kiadó még rendszeresen adta ki az Előretolt Helyőrség-könyveket, a *Provincia* című lap megkeresésére így összegez: „Amit én látok Erdélyben, az nem az, hogy az itteni irodalom külön sajátosságokkal rendelkezik, hanem az, hogy az irodalmi provincia fellázad a központ ellen, de nem a szétválás érdekében, hanem azért, hogy ő vegye át a centrum szerepét. Érzésem szerint Erdély még mindig kacérkodik azzal a gondolattal, hogy Kolozsvár legyen a magyar

3 Balázs Imre József: *Az új közép*. Szeged, 2012, Universitas Kiadó, 7–8., 25–31.

irodalom (egy másik) központja, mint már többször is volt az idők folyamán...”⁴

Lakatos Mihály egy 2015-ös visszatekintésében úgy látja, hogy a transzközép elsősorban az erdélyi magyar irodalom szolgálat-jellegét, a megváltás keresztjét utasította el: „Nos, ezekre az elvárásokra, a végvár-mentalításra mond határozott nemet a kilencvenes években az új írónemzedék. Hogy helyesen tette-e vagy sem, azon lehet vitatkozni, de azon nem, hogy a kilencvenes évek közép-kelet-európai szellemiségével teljes összhangban cselekedett”.⁵

Fekete Vince egy Elek Tibornak adott interjúbán úgy beszél a transzközépről, mint ami: „később bevallottan is állati nagy blöff [volt], de ami jó volt arra, hogy felfigyeljenek ránk mint nemzedékre.”⁶

Sántha Attila az Előretolt Helyőrség Íróakadémia 2016-os indulásakor (ami egy kicsit új megvilágításba helyezte az *ős-Helyőrséget* is), még egyszer értékelte az ősidőket: „Engedtessek meg nekem, hogy úgy tartsam, mi voltunk azok, akik rúgtunk egy nagyot annak az irodalom-szemléletnek a seggébe, amelyik szerint a kritikus csóválja a szerzőt. Mi mondtuk ki azt, hogy egyetlen urat ismerünk el magunk felett: az olvasót. Mi mondtuk ki azt, hogy az irodalomnál fontosabb dolgok is léteznek. Hogy a szerzők játsszák el (de csak játsszák!), az irodalom a legfontosabb dolog a világon, és verekedjenek is érte, ha kell, mint tette Troppauer Hümér. Játsszák, hogy mindez a legfontosabb, és ez titokban komolyodjon holt-súlyossá, a játékból legyen szimulákrum, új-világ, Második Élet. Hogy annak a ki...szott műnek legyen mondanivalója, valamit akarjon átadni nekem, valami könnyedet vagy súlyosat, bármit, ne csak csilingeljen. De amúgy a mű ne akarjon semmit, kivált nem világot megváltani, hanem csak létezzen, mint Szerb Antal királya a VII. Olivérben. És ha ezt eléri, akkor az már bőven elég...”⁷

Az *ős-Helyőrségről* igazából már könyvtárnyi irodalom született. Tanulmányok, disszertációk. Legutóbb Tomonicska Ingrid írását olvastam, melyben a szerző a Helyőrség nonkonformista, szabályokat felrúgó jellegét tartja a legfontosabbnak: „És mit is akart ez az új

4 Sántha Attila: Arról, ami nincs: erdélyi irodalom. In *Provincia*, 2000/5.

5 Lakatos Mihály: Végvárból Előretolt Helyőrség. *Kortárs*, 2015/5.

6 Elek Tibor: *Párbeszédben a kortárs „erdélyi” magyar irodalommal*. Budapest, 2017, Kárpát-medencei Tehetség gondozó, 131–144.

7 Sántha Attila: Vissza az időben: az Előretolt Helyőrségről. *Főtér*, 2016. január 26.

nemzedék, amelyet Lakatos Mihály kilencvenes nemzedéknek nevez? Meg akart szabadulni az addigi irodalom kényszerzubbonyától.”⁸

Az *ős-Helyőrség* tehát olyan jelenség és irodalmi kortűnet volt, mely minden esetlegessége ellenére irodalomtörténeti jelentőségű. Új irányt hozott az erdélyi magyar (fiatal) irodalomban, s bár az irány helyességét sokan megkérdőjelezték, zsákutcának, esetleg kényszerpályának tartották, lényeges az, hogy valami más, új volt, ami termékeny talajt biztosított a tehetségek kibontakozásának, akik aztán az akoljellegesen túl rátaláltak egyéni hangjaikra. És végeredményben a mindenkori irodalom alapfeltétele a tehetségek egyedisége.

Állat
(vegyes technika, 90 x 120 cm)

8 Tomonicska Ingrid: Sántha Attila, avagy a teremtés története. In *Román–magyar interkulturális tanulmányok*. Újvidék, 2018, 8–29.

Borsodi L. László

SZARAJEVÓ – HÚSRÓZSÁK
ÉS ÜVEGSZILÁNKOKBAN
ISTEN ARCA

A költőként és íróként egyaránt jegyzett Bozsik Péter¹ legújabb kötete² óhatatlanul Ady Endre *Imádság háború után* című költeményének első két sorát hívja elő: „Uram, háborúból jövök én, / Mindennek vége, vége”. A folytatást („Békíts ki Magaddal s magammal, / Hiszen Te vagy a Béke.”) azért nem idézi meg, mert hiányzik a versek vertikális szólama, azaz a beszélő nem szólítja meg Istent, nem tőle kéri, hanem a háború utáni állapotban maga igyekszik megteremteni a békét. A délszláv háborútól sújtott területről (a volt jugoszláviai Csantavérről) származó vajdasági magyar alkotónak ez az igyekezete nemcsak abban nyilvánul meg, hogy a lírai emlékezés nyelvi eljárásaival felidézi és számba veszi az 1990-es évek kegyetlen vérengzésének momentumait, illetve a pusztítás-pusztulás következményeit, a békeidőben is érezhető torzító hatását, hanem abban is, hogy a térségben a magyarokkal együtt szenvedett testvérnépek kultúrája felé fordulva, értékteremtéssel tiltakozik a barbár világ ellen. Bozsik ugyanis könyvében nemcsak költőként szólal meg, hanem saját versei mellett műfordításokat is közöl, sőt a száznál is több oldalas kötet kétharmadát utóbbiak teszik ki. Amennyiben a fordítás újraköltés, úgy is fogalmazhatnánk, hogy költőként többféle szerepben nyilvánul meg:

-
- 1 A fülszöveg tanúsága szerint Bozsik Péter (1963) a nyolcvanas évek elejétől foglalkozik irodalommal. A vajdasági *Új Symposion* versrovatvezetője, majd a folyóirat főszerkesztője volt. 1991-ben költözött Magyarországra, ahol az általa alapított *Ex Symposion* főszerkesztője. Verseket, novellákat, regényeket és esszéket ír. Szerb és horvát nyelvből fordít. Eddig megjelent kötetei: *Visszakézből* (versek, 1989), *Vérpuding* (versek, 1999), Karácsonyi Petra: *Csantavéri Orlandó* (regény, 2002), *Az Attentátor – Matuska Szilveszter regénye* (regény, 2005), *Gourmandiai partraszállás* (versek, 2010), *A pálinka dicsérete és más történetek* (novellák, 2012), *Jelentés a Kőr Házából* (regény, 2017).
- 2 *Behódolt tartomány. Versek és versfordítások*. Munjin Andrea illusztrációival. Újvidék–Budapest, 2020, Forum–Kalligram.

a *saját*nak aposztrofált művek mellett Aleksandar Tišma,³ Miodrag Pavlović,⁴ Stevan Tontić⁵ és Josip Osti⁶ költői regiszterében teremt versvilágokat, többszölamú kánonként adva hangot a közös emberi sorsnak, aminek kitörölhetetlenül része a hatalmasok játszmái miatt okozott és a kisember által testileg és lelkileg megszenvedett esztelen, értelmetlen háború.

Az, hogy a saját versek a kötetnek csak egyharmadát teszik ki, egyrészt felfogható alkotói alázatnak, másrészt ez a mértéktartás kifejezetten jót tesz a könyvnek. Miközben ugyanis a Bozsik-versek vállaltan „kassák kopottas fekete kabátja”-t (*Vadak voltunk*) viselik, az avantgárdra jellemző szabad asszociációs poémák – olykor fegyelmetlen(!) – áradásában vagy a rövidebb szövegek képi világában nem illik össze az önmagáért való nyelvi játék és a trivialitás azzal a kései modern nyelvfelfogással, amely a számba vett veszteségeket tragikusnak láttatja, a megkérdőjeleződő értékek miatt pedig az én önmaga és a költői szó felé fordulva keres kapaszkodókat. Ha az olvasó túl tud lenni az olyan művi, hiteltelen szójátékokon, mint a „(nem így képzeltem) / helyre áll a tRend” (*Morza*), az „ahol zúz az a négy folyó” (*panaszmagyar az adrián*), a túljátszott, túlokoskodott közbevetéseken, mint az „ihlek (vagy ihlem? igen, ő ihlik)” és a közhelyes, tehát szükségtelen betoldásokon („Egy szó, mint száz: nézem félkómásan” – *Mimézis*), illetve az ízléstelen, mert funkció nélküli, a világ torzulásainak, civilizáció- és emberellenességének megjelenítését célzó, de el nem találó alpári kifejezéseken („*nem vagyunk mi hülyék / hogy szart*

3 Aleksandar Tišma (Horgos, 1924 – Újvidék, 2003) szerb író, költő, többek között Babits Mihály *Halálfiái* című regényének magyarra fordítója. Verseskötetei: *Belakott világ*, 1956; *Kocsmá*, 1961.

4 Miodrag Pavlović (Újvidék, 1928 – Tuttlingen, 2014) szerb költő, a szerb költészet megújítója. A Bozsik Péter kötetében lefordított *Ó* című poéma 1989-ben jelent meg.

5 Stevan Tontić (Grdanovcin, 1946) újvidéken élő szerb költő és műfordító, németről fordít szerbre. *Szarajevói kézirat* című könyve, amelyből a kötetbeli fordítás is készült, 1993-ban jelent meg. (Tontić a könyvben szerb szerzőként van feltüntetve, de van olyan internetes felület, ahol az szerepel, hogy bosnyák. Például: <http://traduki.eu/database-en/4162/stevan-tontic-2>) [utolsó megtekintés: 2020. december 11.]

6 Josip Osti (Szarajevó, 1945) Ljubljánában és Szarajevóban élő szlovén-bosnyák költő. 1998-tól szlovénül is ír. A fordítás alapját képező *Szarajevói halottaskönyv* 1993-ban látott napvilágot. (A lefordított versek szerzőinek jegyzéke az egyes műfordítás-fejezetek végén található, a fordító által készített rövid összefoglalók alapján készült.)

csináljunk” [kiemelés az eredetiben]; „hogy valamit rosszul csinált / elbaszott / de nagyon” – *A szaunadalokból*), és nem ragad le az ötletszerű verskezdeménynél, mint a *Míg te* vagy a *semmitmondó* címeznél (*Míg te, Hogy majd, Amikor* stb.), akkor talán megérkezhet a lényeghez.

Ahhoz a lényeghez érkezhetünk meg, ami leggyakrabban axiómákban artikulálódik, a megszenvedettségéből született létbölcsélet és a beszélő kiábrándultságát színre vivő (eltalált, mert funkcionális!) blaszfémia pedig arról győz meg, ami a Bozsik-versciklus mottója is lehetne, mintegy előreutalva a műfordításokból (és/vagy a költő szereplírájából) előtüremkedő tébolyra: „A birodalom hülyék hona” (*Dekódolt tartomány*) – „Az irodalom? / Hülyék hona.” (*Behódolt tartomány*) Ahogyan az *irodalom* rímeli a *birodalom* szóra, és keretezi mind az előbbi, mind az utóbbi verset (akárcsak a két poéma a költő saját verseiből álló fejezetet), úgy rímeli egymásra a *dekódoltra* a *behódolt*. *Ars poetica*, amely érzékelteti: a történelem az irodalmat, mint már annyiszor, újra kiebrudalta elefántcsonttornyából – ha Közép-Kelet-Európában egyáltalán valaha be is engedte oda –, és visszahelyezte a külső, tapasztalati valóság történéseire reagáló, a társadalmat, politikát bíráló, a lírikust pedig a közösségi költő szerepébe. Az erdélyi magyar olvasót esetleg a kommunizmusban tapasztaltak segíthetik annak megértésében, hogy miről is beszél(nek) a háborút meg- és túlélő vajdasági magyar költő versvilága(i). Azzal a tragikus (újra)felismeréssel szembesítenek, mint amivel például Móricz Zsigmond *Szegény emberek* című elbeszélésében találkozunk. A fizikai háborút le lehet ugyan zárni a hadszíntéren, de nem lehet befejezni, mert tovább folytatódik az egyes ember sorsában, lelkében, a társadalomban és annak abszurd hatalmi gépezetében, az öldöklés következményeként a tudatban megtapadt ember-, civilizáció- és kultúraellenességben, az értéktelent értékesnek felmutató magatartásban, amiben az írástudók is bűnössé válnak: „Barbárok állnak a vaskapuk előtt, / és idióták szónokolnak a fórumon. / Néptribunok seggéért tülekednek a költők” (*Dekódolt tartomány*). Nem csoda hát, hogy a beszélő a jelent a múlt terhének és jövőtlennek látja, amelyben az értékek viszonylagossá válnak vagy elpusztulnak. Ez a jelen nem csupán az ő személyes ideje, hanem a tágabb közösségé is, amellyel

sorsszerűen (és kényszerűen?) összetartozik. A szabadság hiánya, a teljes ellenőrzöttség létállapota, az ebből fakadó félelem és szorongás ezért is ölt kozmikus méreteket: „A mindenség szobája / lehallgatva, átkutatva.” (*Morzsa*) A kultúraszerető ember, az értelmiségi, a költő számára kevés kapaszkodó marad. Az (ön)ironikus funkcióba kapcsolt nyelvvel védi/védené magát, miközben hinni szeretne az alkotói létmód megtartó erejében: „a kanapéra heveredek / és halhatatlan álmra / hajtom fejem” (*Jövőkép*). Megtartó ereje az ugyancsak a nyelv által létrejövő emlékezésnek lehet (*Kukkolás*), úgy is, mint a történelmi emlékezet ébren tartásának, ha alulnézetből is (*Beszámoló a rezervátumból*), hogy a lírai én számára viszonyítási pont legyen a jelen kaotikus állapotában, vagy egyéni vonatkozásban a meghittségekre való áhítozás is szerepet kap (*Hangszennyezés*). Az eddig felsorolt aspektusokat tágabb összefüggésbe helyezi az önmagát íróként, költőként meghatározó lírai énnak az a törekvése, hogy megőrizze a világ dolgai, a másik ember iránti érzékenységét („Neked meg marad / a dirigált véletlen [...] // Tiszai ködben rózsza- / szín gólem hegedül” – *Kötél nélkül*) és a nyelvhez, az irodalomhoz, a kultúrához való kötődését, az abban való jártasság felmutatásával tiltakozva a barbár világ minden rettenete ellen. Így olvasható a József Attila-reminiszcenciákból építkező *Kaleidoszkóp* vagy a különböző kortárs vagy kortársnak tekintett íróknak, költőknek emléket állító *POST MORTEM* című ciklus. Az utolsó több mint száz év magyar költészetében viszonyítási pontnak tartott József Attila-életművet – ráadásul egy kortárs, a Sziveri János létköltészetén keresztül – megidéző gesztus jól mutatja, a világ kívül-belül történő szétesésében egyedül a költői szóval való számvetés maradt, annak van megtartó ereje: „te varrod közös / takarónk, / amely szétesett, / mint az örökké- / valóság / heveny láz után.” (*Kaleidoszkóp*) Ebbe a közös takaróba szövődnek be az Esterházy Péternek, Dukay Nagy Ádámnak, Kavafisznak vagy az észak-bácskai születésű kortárs grafikus (Sgraffito) Benes Józsefnek emléket állító rekviemek, amelyekből egyfelől az a kínzó felismerés olvasható ki, hogy személyes és közösségi halálunk elkerülhetetlen, másfelől hogy csupán a könyvek maradnak, melyek túlélnek bennünket, ha túlélnek [kiemelések az eredeti szövegben]: „Valóban mi lesz velünk? / Semmi. / Az lesz

velünk. / Meg könyvek, könyvek, könyvek. (*Amíg lehet.*)” – olvasható az általam korábban más vonatkozásban elmarasztalt *Mimézis*ben.

Miután a Bozsik-verseket záró *Behódolt tartományban*, akárcsak az önkörébe visszatérő történelemben, újra körvonalazódik a szarkasztikusan megjelenített 21. századi kórlelet, hogy „Rovásírásra váltanak a félanalfabéták”, „a bölcsek pedig / választási plakátot ragasztanak”, a kötet kétharmadát kitevő műfordítások következnek, amelyek a könyvbe, a kultúrába vetett hit lenyomataiként is olvashatók. Meg vagyok győződve, hogy a szerb nyelvet ismerőknek többet, mást is megmutat Bozsik Péter műfordítói teljesítménye, és árnyalná annak a megállapításait, aki csupán a lefordított szövegekhez, mint újraköltésekhez, magyar nyelvi produktumokhoz vagy a szerepekben megmutatkozó költői létmód kiterjesztéséhez közelít. Ez utóbbi attitűddel olvasva Bozsik verseit, amelyeket szerb nyelvből ültet át magyarra, tett sajátjá, arra a következtetésre juthatunk, hogy bár ezek a művek is szabad versek, asszociációs körük szikárabb, nincsenek túlterhelve fárasztó közbeékelésekkel, tudálékos magyarázatokkal, Kosztolányival szólva, „vastag-zöld” szójátékokkal. Valószínű, hogy ezt a fegyelmezettséget mindegyik költő esetében a versek epikai váza adja, a képek konkrétsága, az a szintén közösnek vagy hasonlóknak mondható alkotói eljárás, amelynek során az epikai szál, a zsánerképszerű építkezés elemei – anélkül hogy néhány kivételt leszámítva didaktikusság jönne létre – lecsupaszított, dísztelen, a köznapi beszédre jellemző kopárságukkal együtt elemelődnek, átváltozásukban metaforizálódnak, *egyetemesülnek*. A fordító/újraköltő alkotó pedig megtalálja a magyar költői nyelvnek azt a regiszterét, amely – a sajátjához képest (mily sajnálatos!) – koherens képi világot teremt, olyan drámai veresszólamokat, amelyeknek magyarrá hangszerelése, hiteles megszólaltatása a Bozsik Péter érdeme. Mindvégig érezhető, hogy a közös/hasonló poétikai sajátosságnak az alapja nemcsak az a tematikai mag, amely mind a négy költő (és a magyar közvetítő) alapélménye, a délszláv háború borzalmai, hanem az a versbeszéd is, amelynek a kánonszerűsége mindig visszamutat az alaphangra, s ennek az alaphangnak a magyar nyelven való megtalálása szintén Bozsik nyelvi leleményével függ össze. A folytatásban arra törekszem, hogy ennek a nyelvi és a lírában

létrejövő emberi-történelmi tapasztalatnak a jellemző vonásait körvonalazzam.

Aleksandar Tišmánál szerbnek lenni létmód és halálnem, amely ilyen tragikus-szép, az elmúlást a szakralitásba emelő hasonlatban jut kifejezésre: „Nyugodtan hal meg / akár egy kidöntött / karó / aszott barna arccal / mint a freskókon a szentek / tömjénillatú / asszonyok / jajongása / közben.” (*Szerb*) A halál rettenetét a finom erotika képei ellenpontozzák („vállad és melleid olyan feszesek voltak / akár a degeszre tömött liszteszacskók” – *Erények*), de a háborúért, mint vissza nem hozható, üres, utólag el nem számolható és el sem beszélhető időért, az sem kárpótol: „a négyéves kivágásra / pedig később / nem szívesen tekintünk vissza / keresztet vetettünk rá / aláírás nélkül / ahogy a halottakra szokás / akikről nem tudunk mondani / semmi hiteleset.” (*Háborús idők*) Az élet minden szegmensét és szereplőjét a halál közelsége és mindenhol való jelenléte fenyegeti. Tišma *Kocsmája* olyan, mintha Goran Bregović muzsikáját a halál játszaná, így lesz a kocsmá az élet haláltáncának metaforikus tere és ideje, amelyben „Akinek a halál / vállára tette a kezét / nem jön többé”.

A műfordítások közül a legtalányosabb Miodrag Pavlović Ő című poémája. S ez a kijelentés csak látszólagos cáfolata annak a korábbi megállapításnak, hogy a konkrét képi elemek, epikai szálak elemelődnek. Itt csupán annyi történik, hogy megfordul a viszony, és innen a talányosság: a megfoghatatlan, a láthatatlan, a spirituális keresi megjelenési formáit, pontosabban a lírai én az, aki a jelentés nélküli, paradox módon mégis – bár „nem tudni az ő nevét” – a személynévként funkcionáló rejtőzködő Ő provokációjára válaszolva (hogy tölts ki, tégy jelentéssé) benne, általa a világ összefüggéseit, a lét teljességét keresi, és nem találja. Nem találja, és sokkal inkább a jelentéslehetőségek diffúz voltára ismerünk, mint arra, hogy az egységesülés irányába tartanak. Sokkal inkább arra születnek válaszok, hogy mi nem az Ő, vagy kérdéseket tesz fel, s lehet, éppen ebben a nyitottságban ragadható meg létezése, ahogy a vers poétikai ereje is. Nem mindenható, mégis e világ fölött álló, talán maga az érdekek fölött álló, szabad szellem: „az igazsággal nem sokat törődik / az emlékezete hiányos / nincs díjakat osztó zsűrije / s mérgező titkosszolgálat sem.”

Szakralitása olyan szentség, amihez eljutni nem elég sem a teve, sem a tú foka: „Temploma oly kicsiny / hogy senki élő nem tud bejutni”. Ő a hiány, ami a felszínes figyelem számára megragadhatatlan, mert minden „csak önmagát dicsóíti / s nem említi őt.” Létezése annak a felismerésnek a lehetősége az én számára, hogy megfogalmazhassa ars poeticáját, ami a figyelem, a befelé és kifelé figyelés szükségességét hangsúlyozza: „kisebb ő a búzaszemnél / kisebb a mákszemnél / csöndesebb a titkos jelnél”. Keresése költői feladat, az artikuláció előtti, a nyelvvé válás előtti pillanatban keresendő, „az öntudat legmélyebb pontján”. S bár továbbra sem bizonyos és nem is lesz semmi, talán ennek a kitartó keresésnek lehet átmeneti jutalma az én számára, hogy „Néha megnő egy kicsit / és eljön hozzám délelőtt / röviden és világosan beszél / mennyire bűnös a burzsoázia / és mennyire az ő kezessége nélkül / alakult a történelem java része”. Talán az ihlet, a megvilágosodás pillanata ez, amelyben a beszélő – legyen a neve Lényeg, Magasabb Szellemi Entitás, Isten – az Ő csalódottságára ismer, akit kifelejtett, kihagyott számításaiból, a történelem alakításából a szabad akaratára bízott ember. Ez a költőileg történő felismerés lehetne a háború kérelhetetlen következményeit, a fizikai-lelki-szellemi degradálódást, a minden érték pusztulását megjelenítő másik három költészet eredője. S egyedül a költői szó tehet valamit ebből jóvá az emlékeztetés, a bűnbánat és a hála hangján („A bűnbánat elég fontos tétel / a bűnbánat és a hála”), hogy közelebb kerüljünk a létezés lényegéhez. Így válik a vers imádsággá, az istenihez való hozzáférés lehetőségévé, egyben a költői szó dicséretévé: „az ő dicséretét zengi minden”.

Stevan Tontić *Szarajevói kéziratának* a darabjaiban az imént említett költői feladat látszik teljesülni, a magát költőként meghatározó lírai én a nemzet lelkiismereteként szólal meg („én hallgatom Andrić lángjának lelkes beszélgetését / a száműzöttek és a meggyilkoltak lelkeivel” – *Andrić emlékműve*), aki a kiszolgáltatottak oldalán áll, elítélve az öldöklést, mindent, ami életellenes: „Milyen titokkal illatozik / véred, Ábel testvérem?” Az olvasó Pavlovićnak a lét tágabb dimenzióit működtető spiritualizmusát megtapasztalva, a bombázás közbeni és utáni Sarajevó rémségei között találja magát, és – nem mintha eddig

nem lettek volna relevánsak, de – itt válnak adekváttá Munjin Andrea mély tónusú, fekete és piros, vért, szenvedést és halált megjelenítő illusztrációi, fröccsentései, és mélyülnek majd még drámaibb képi világgá Josip Osti verseivel.

A történelmi narratívával/narratívákkal egybehangzóan Tontić verseiben is Szarajevó – akárcsak Auschwitz – a történelem mélypontja, amelyről szabad, kell, de nem lehet akárhogyan beszélni. A versfüzér címeként választott kötet cím jól mutatja: a Szarajevóról szóló lírai szólam, a „kézirat” a minőségjelzővel, annak birtokos jelzői konnotációjával együtt érvényes. A bosnyák származású szerb költő által teremtett lírai én honnanjöttiségét, léthelyzetét is jelöli a „szarajevói” jelző, illetve jelöli a versbeszéd stigmáit, mintegy levédve azt, és érzékeltetve, hogy csak innen, belülről, a kényszerűen sajátként, naponta megélt borzalom felől van hitele az ilyenfajta költői megszólalásnak, így nem válik magamutogatóvá, mártírkodóvá, és nem is válik részévé annak a dantei narratívának, amely angyali és ördögi oppozícióban láttatná a háborúba sodródott népeket, hiszen mindannyian kiszolgáltatottak, a hatalmi önkény áldozatai, ahogy egyek a halálban is. Dante Pokol-képzeteit meg is haladja mindaz, amiről számot ad. Egyrészt a borzalom apokaliptikus megjelenítésében, ami attól rettetes, hogy amit megjelenít, az nem látomás, hanem látomásba illő, de a hétköznapiakban bármikor előforduló látvány: „akár a bárányok, lesütik szemüket, / szörványos lövöldözések közepette, / bombáktól rettegve / várakoznak a gyertyákért sorban állva / az öreg pravoszláv templom előtt Szarajevóban.” (*Gyertyáért várakozók a pravoszláv templom előtt*); „Kékülnek a szerbek pataokban. / Elzöldült horvátok a föléggett erdei tisztáson. / Feketélik a lemészárolt muzulmánok vére az általános iskolában.”; „A polgár agyában elrendezett gondolatok az / acélszínű járdára szóródtak.” (*Képek*) Másrészt viszont abban írja felül a felnagyítás, túlzás, mártírrá szcenírozás irodalmi hagyományát, hogy az emberellenes végidőkben a halál jelenlétét a humánus, az egyes, a hétköznapi ember fölött álló háború ellenében tanúsított, a nemzetiségi határok fölött álló emberbaráti szeretet teszi elviselhetővé. Mint az egyik legszívhezszólóbb versben, az *Éjjeli szállásban*: „éjjeli szállást kerestem / muzulmán barátomnál. // (...) // Lefekszem – /

(...) // Abban a pillanatban jelenti a rádió, / hogy szülőföldemen lemészároltak egy nagyobb / csoportot, akik barátom földijeit voltak”. A fekete kutyája is” – a vers központi motívuma a tolerancia, a szabadságvárás allegóriája.

Ezzel együtt Szarajevó a halál városa, a pusztulással eljegyzett tér és idő. „Az ostromlott városban” a lelket is gyógyító testi szerelem ad az életnek „némi értelmét” (*Történet*), és a mögöttes látás, hogy az elmúlásra ítéltség, a töredékesség tárgyiasságaiban fel-feltűnik az isteni, vagy lehet, az öröknek hitt transzcendencia is megkérdőjeleződik Szarajevó maradványaiban: „Az összetört ablakok / legkisebb üvegszilánkjában is Isten arca tükröződik.” (*A hit ereje*) Nemcsak a város, hanem a róla szóló, azt megteremtő nyelv („kézirát”) is el van jegyezve a halállal, nem kerülhető meg az életért való, a kései modern létösszegező-számvető költészeteket idéző hálaadásban sem: „Köszönöm, halál. / Egyedül te adsz erőt”; „én – a te fiad, halál, / én, aki a születésem pillanatától kereslek / téged, hogy átadjam magam a nemlét álmának.” Így válik Szarajevó a létezés, egyben a halálra való készülés allegóriájává. Mi több, bombázásával – mint már korábban, általánosabban utaltam rá – nem ér véget a pusztítás-pusztulás, tovább tart a maradék életek új hatalom általi elnyomása: „Sok megmaradt, még működő telefont / az új hatalom szüntet meg” (*Telefon*), ellenőrizve a kommunikációt, akár a kommunizmusban. A földi, kisistenek uralmáról szóló szarkasztikus víziók pedig azt mutatják, hiányzik az emberekből az emberi minőség iránti igény, és nincs kétségbeejtőbb, mint az, amikor a háború kivetkőzteti magából az embert, és a ráció helyén csak alantas vágyai maradnak: „A szarhordákat saját istenük / vezeti és védi.” (*A szar és kristályok*); „Törpék prédikációja zeng / egészségről és jövőről” (*A szar és törpék*). A háborús állapot az emberi tudatban és a társadalom működésképtelen továbbzakatolásában állandósul, ami azért tragikus, mert azt számolja fel, ami az egyénben egyszeri, megismételhetetlen, az egyes ember méltóságát, és társadalmi vonatkozásban azt vonja meg, ami miatt elviselhetetlenné, lehetetlenné válik az alapvető értékek szerint élhető élet. Nem csoda, ha az üvegszilánkokban tükröződő távoli remény nem teljeseedik be sem az egyes ember

életében, se nem válik valósággá a politika színterén. *A párizsi út* szerint Szarajevó sorsa felől sem Párizs, sem Európa nem az, aminek látszik, így lesz a véres drámák városa a nyugat által magára hagyott balkáni népek metaforája is. Ennek ellenére vagy éppen a balkáni népeket ért sérelmek miatti tiltakozásként a lírai én számára az egyetlen lehetséges és vállalt magatartás az, hogy elhagyva Nyugat-Európát, visszatér a pusztulás országába, szülőföldjére („és visszatértem az elkerülhetetlen pusztulásba”), hogy újra és újra megtapasztalja, és versnyelve által érzékeltesse: „halál virágzik és hazugság” (*Gyávák és hősök, levegő*). Az abszurditás uralkodik, hiszen „az állam Isten fölött van”, de a költő felelőssége a költészet eszközeivel felfedezni „Krisztus Urunk / csipetnyi testét és csöppnyi véré” (*Megfigyelések az árulóról*), értékteremtéssel tiltakozni az elértéktelenedés ellen, otthon lenni legalább a nyelvben, a nyelvben megteremtett hazában, városban, akár a szülőföldben, ha már a szülőföldön nem lehet: „A tiszta tűzcsofolyásban. A feneketlen mélységben. / Otthon a saját földünkben.” (*Sírhant*)

Ugyanez a megrendítően szép Szarajevó-élmény íródik tovább még komorabb színekkel a könyv utolsó fejezetében, Josip Osti *Szarajevói halottaskönyvében*. Úgy gondolom, ha valamiért érdemes volt végigolvasni ezt a könyvet, akkor Stevan Tontićé mellett a Josip Osti költeményeiért, mert ezek a szövegek képezik a *Behódolt tartomány* nyelvi, drámai súlypontját. A kötet kínálta sorrendben olvasva a műveket, azt tapasztaltam, hogy amint haladtam előre, egyre fegyelmezettebb, pontosabb, egyre kopárabb s e kopárságánál fogva egyre metszőbb az a nyelv, amelyen a délszláv háború okozta történelmi szituáció és az abból következő szellemi-lelki trauma körvonalazódik. Egyre kataraktikusabbá, megrázóbbá válik az olvasóban az az élmény, ami sötétvörös-fekete színjáték Munjin Andrea illusztrációiban. Talán ez az a pont a könyvben, amikor Osti olvasva nem lehet letenni, ugyanakkor minduntalan szabadulni akar ettől a befogadói és létélménytől az olvasó, mert felkavaró, megható, elborzasztó. Mégsem hagyja abba, mert közben egyre jobban kezdi értékelni a békéjét, a fizikai és lelki szabadságát.

Mire a lineáris olvasásban Ostiig jutunk, már nem egyszer találkozunk azzal, hogy a volt Jugoszlávia területén az élet két akna- vagy

bombatalálat között vergődik, de a minden emberre érvényes elmúlás törvénye tudatában sem lehet megszokni, megdöbbenés nélkül fogadni a halál olyan mértékű megtestesülését, közvetlen érzékelhetőségét, ahogyan a *Szarajevói halottaskönyvben* megmutatkozik. A halál okozta borzalom pedig azáltal válik rettenetté az olvasóban, ahogy arról a lírai én számot ad: a krónikás higgadtságával teszi („nem tudom már hányadszor / érte aknatalálat a város főutcáját” – *Régi és új játékok*), hogy ennek, az önuralommal jellemezhető lírai magatartásnak köszönhetően váljék láthatóvá egyfelől a háborúban az emberek életére törő, az életet megsemmisíteni akaró halál tragikus és groteszk-abszurd játszója, másfelől az élet élni akarása. Elég, ha csak a *Befejezetlenül maradt a sakkparti, a játék, amelybe emberi élet lett befektetve* című vers morbid sakkpartijára és életigenlésére gondolunk, amelyben a felek nemcsak azután folytatják a sakkozást külön-külön, de egymással játszva, hogy a lövöldözés és a kijárási tilalom miatt nem találkozhatnak, sőt egy idő után nem is telefonálhatnak, hanem azután is, hogy az egyikük meghal: „a fej nélküli ember / mintha észre sem vette volna mi történt / a sakktábla fölé hajolva / ült a fotelban // (...) // a másik nem tudva mi történt / továbbra is húzgálta a figurákat / támadott és védekezett / harcolt / a már halott / ellenféllel”. S hiába az elszántság, az élni akarás, a halál szűnni nem akaró tombolása győzni látszik. Ahány új nap, annyi új bombázás, ahány új vers, a tragikus-groteszk életképek, az abszurd szürreális képekben való megannyi megnyilvánulása: „szarajevó központjában / azon a napon is / becsapódott és fölrobbant egy gránát // az aszfalton virágba borultak a húsrózsák”; „csak egy ember lépkedett komótosan / hóna alá szorított kenyérrel lépdelt // ott mendegélt / és senki sem vette észre hogy nincs feje” (*Május 27-én gránáttalálat érte az embereknek egy nagyobb csoportját, akik Szarajevó központjában álltak sorban kenyérért, húsz ember meghalt, háromszor annyian súlyosan vagy könnyebben megsebesültek*). Míg egyfelől a gyerek nézőpontjából a háború szívszorító játék, tragikus hunyócska (*Repülők. A hangsebesség áttörése. Szirénák. Légiriadó.*), másfelől – a barbárság elleni tiltakozás irodalmi hagyományába ágyazottan – az Ady Endre világháborús költészetéből is jól ismert (*Emlékezés egy nyár-éjszakára, Az eltévedt lovas* stb.) civilizáció előtti, mitikus idő

tombolása, az ösztönvilág elszabadulása: „visszafordultak a múltba / életre keltették a halott mítoszokat” (*Levél Kavafisznak*). A tragikumot, Szarajevó és a balkáni térség népeinek kilátástalanságát pedig növeli – ismerős ez a gondolat Tontić *A párizsi út* című verséből is –, hogy míg „hullanak a korán megérett embergyümölcsök”, Európa lepaktál a háborús bűnösökkel (*Míg Európa nevetve kezét fog a bűnözőkkel*). Sem előbbieket, sem utóbbiakat nem érdeklik a háború igazi veszteségeinek, a térségben lakó népeknek, családoknak és egyéneknek a sorsa: sem az értelmetlen öldöklésben tragikusan elhunyt áldozatok, sem a túlélők által megélt fizikai, szellemi, lelki veszteségek, amiket élethosszig kénytelenek magukkal és magukban hordozni. Osti szarkazmusa és háborús zsánerképei nyilvánvalóan mutatják, hogy felfogásában kifejezetten a politikai hatalom a felelős minden szándékosan elkövetett szörnyűségért: „az amit korábban véletlenül találtak el / az most csak véletlenül lehet elhibázva” (*Az agresszor ma is támadott, minden eszközzel, a város minden pontján*). A korábban békésen együtt élő népek, a különböző nemzetiségű egyes emberek egymás ellen fordításával ugyanis a közös történelmi emlékezet számolódik fel, a gyűlölet, a vér uralma pedig lerombolja azt, ami az emberben emberi és nemzetiségtől függetlenül közös: a szellem, a lélek, a civilizációs értékek megőrzésének a szándéka, a kultúra iránti igény, a tolerancia, az empátia, a megbocsátásra való készség stb. Ennek a drámai felismerésnek is lehet a metaforája a következő két sor: „a városban mind több a vér / és mind kevesebb a kenyér” (*Véres húsvét, véres bajram virradt Szarajevóra*). S ami közös marad az egymás mellett élő népek sorsában, az az áldozatiság, mert a háború gépezete teremtetten értékviszonylagosságban nincs győztes és legyőzött, csak áldozat „a halálra ítélt harcában” (*Bizonytalan, ki lesz a győztes, de előre ismert a legyőzött*).

És marad a közösségért felelősséget érző, a halál tombolása közepette is a béke mellett hitet tevő költő pacifizmusa (*Megölhetnek, de nem tudnak rákényszeríteni, hogy öljek*), jeremiádos panasza, amely amellettesz hitet, hogy a költői szó ártatlansága, tisztasága képes a semmiből, a pusztulás romjaiból felépíteni a világot, életet teremteni a halál ellenében vagy legalább tiltakozni az elmúlás ellen: „a papír fehér

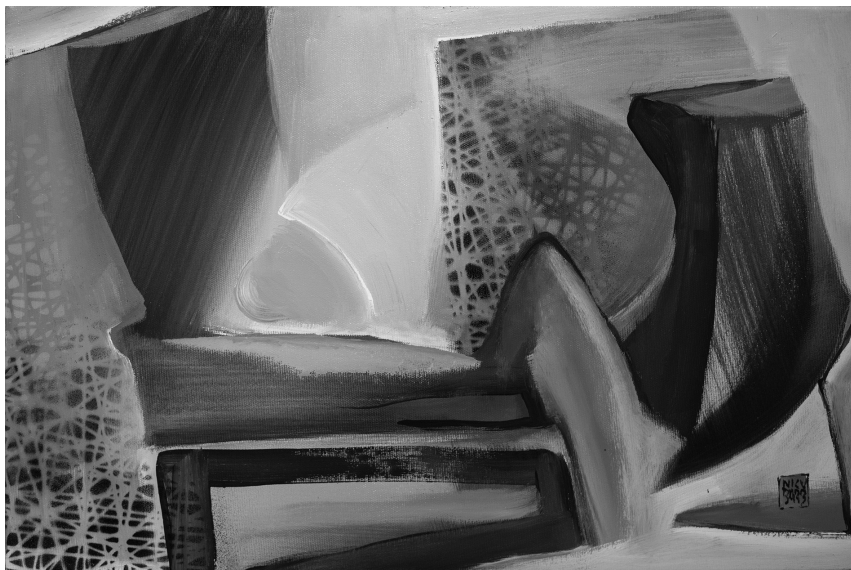
homokfövenyében lépdelek // idő árja mossa el nyomaim / fehér az én zászlóm” (*Fehér zászló*). A lírikus ars poeticája annak a figyelemnek a kontextusában válik értelmezhetővé, ami meglátja, és kataritikus versekké teremti a háborús állapotok miatti szülőföldtől való kényszerű búcsút és kilátástalan otthonmaradást („minden buszállomáson és pályaudvaron / kisírt arcúak / integetnek egymásnak / azok akik elmennek nem tudni hová / és azok akik maradnak nem tudni hol” – *Az emlékezet óaranyával és a halál illatával*), valamint az énben egyetemessé táguló fájdalmat és gyászt. Azért egyetemes, mert a szerb bánat minden ember bánata, és azért is, mert a versben időtlenítve, minden olvasó intellektuális-lelki tapasztalatává válhat. Ennek a passió hangnak a védjegye egyfelől a konceptnek tekinthető hosszúcímek és a szövegek dialógusa. Ezek a hosszúcímek többfélék, van köztük napihír/tudósítás (*Tegnap még a Bégszámijára is hullottak a gránátok*), szalaghír (*Repülők. A hangsebesség áttörése. Szirénák. Légiriadó.*), politikai kommentár (*Míg Európa nevetve...*), zsánerkép (*Hiába emelem föl újra és újra a telefonkagylót, hiába tárcsázok*), axióma (*Bizonytalan, ki lesz a győztes, de előre ismert a legyőzött*), leírás (*Nefelejcskoszorúkkal szegélyezett tányérok, krinolinós dámákkal díszített tálak és csészék*), tragikus-ironikus szójáték (*Koravén gyerekek, gyerekes vének*) stb. A szándékoltan túláradó, bőbeszédű címekhez képest a versek kihagyásos szerkesztésűek. S a passió hangnak ez a másik védjegye: a balladisztikus elhallgatás, az utalásos jelleg, az ebből fakadó visszafojtottság, ami egyben a tragikus és groteszk-abszurd víziók, a szürreális és reális között oszcilláló életképek megteremtője. Ezekben a versekben – a rövidebb címűekhez képest – még nyilvánvalóbbá válik a szövegek kommentár jellege, ugyanakkor mintha a szöveg a cím kifejtése, elmélyítése, lírai drámává lényegítése lenne, szubjektív megszólaltatása annak, ami a felszínen (a címben) nem látszódhat. A központosítás elhagyása pedig nem annyira a jelentésmegsokszorozásban játszik szerepet, mint inkább annak érzékeltetésében, hogy az egyes szövegek mintha egy egész térség népeinek nevében mondott, ugyanazt többféleképpen megszólaltató, de mégis egy disszonáns alaphangra visszavezethető, bő áradású, fájdalmas jajongású belső monológból lennének kiszakítva. Ez a ki- és megszakítottság, a részek felmutatása pedig még

szíven ütőbb, még hatásosabb annak elmondásában, amit mondani hivatott.

Ezzel a beszédmóddal összefüggésben válik a *Szarajevói halottaskönyv* lírai-epikai középpontjává a *Szarajevóban minden fal siratófal* című költemény, amely egyszerre szülőváros-, szülőföld-, kultúra- és önsírató ének, pontosabban számadás a sírásról, a szerb bánat, az emberi keserőség lüktetése: „haza tudnak-e / haza akarnak-e / térni / azok akiket földönfutókká tettek // azok akiknek / ahogy a halottaknak sincs sír / nincs tető a fejük fölött // végigsírtam a gyerekkorom / és / nem szűnök sírni / könnyeim abba a könnyecseppbe olvadnak / amely elnyeli a világot”. S miközben ez a vers maga köré gyűjt továbbiakat is, mint például a *Már nem ismerem föl a várost, amelynek ismerem minden szegletét* vagy a *Régóta nem szüreteli le senki a cseresznyefákat, amelyek ebben az évben annyit teremtek, mint eddig soha* címűt – amelyek a békebeli múltat végérvényesen folytathatatatlannak mutató és a jelen élehetetlenségét artikuláló megtört időnek a lenyomatai –, a magyar olvasóban felidézi a *Halotti beszéd és könyörgés* és az *Ómagyar Mária-síralom* című szövegemlékeket. Azzal a különbséggel, hogy előbbiben a nyitott sírnál beszélő szerzetespap a bűn ellenére az üdvözülés reményéről beszél. A Szarajevó-versekben van bűn, lennének felelősök, de nincs aki őket felelősségre vonja, aki a bűnt büntesse; áldozatok is vannak, akik – akárcsak a haláltáncban – áldozatiságukban korra, nemre, társadalmi, nemzetiségi hovatartozásra való tekintet nélkül mind egyek és egyformák, szenvedésükre és/vagy halálukra nincs jóvátétel, nem szolgáltat igazságot senki, nincs megváltás: „se az élőket se a holtakat / nem tudják megvigasztalni a romokon növvő füvek / a zsenge füvek a sírokon” – olvashatjuk a *Zsákutcá*ban is. Az egyetlen igazságtétel a költészeté lehet, és ahogy az *Ómagyar Mária-síralom*ban földi anyaként a Szűzanya együtt szenved Szent Fiával, és elsíratja őt, úgy emeli fel szavát a nemzetét és a balkáni nemzeteket elsírató, azok lelkiismeretének hangjaként megszólaló lírai én.

Josip Osti könyve, könyvének magyar keresztmetszete *Új Szarajevó-síralom* [saját elnevezés – B. L. L.], amely Bozsik Péter tolmácsolásában nemcsak a saját, hanem mintegy felerősítve a kötet korábbi hangjait, a költő Bozsik Péternek, Stevan Tontićnak, Miodrag Pavlovićnak és

Aleksandar Tišmának a siralmát is visszhangozza a balkáni térség népeinek közös sorsa, véres közelmúltjuk miatt. Nemzetföltétését, az Európa ezen régiójában lakó népek attól való félelmét is echózza, nehogy újra megismétlődjön a múlt, és szkeptikusan ugyan, de a reménynek is hangot ad, legalábbis felteszi a kérdést: a múlt gyötrelmeivel való költői-emberi szembenézés után folytatható-e – ha nem is úgy, mint korábban – az élet, megindulhat-e Európának ez a dekódolt-behódolt tartománya az önazonosságépítés új útjain: „ha majd visszatérek / fölismerem-e a várost”, „vajon én állok-e majd a küszöb mindkét oldalán”, „vajon mozdulatlanul fogok-e állni / nem tudva honnan jöttem / sem azt hogy hova megyek // mint amikor eljöttem a városból”? (*Visszatérés a városból*) Megannyi kérdés, melyekre Szarajevó múltja, az 1990-es évek balkáni háborúja óta eltelt évtizedek és e könyv különbözőségükben is hasonló hangjai-megközelítései felelnek, ha fel(het)nek.

Dekonstrukció
(vegyes technika, 40 x 60 cm)

Biró Mónika-Anita

„SZÍVESEN ÉLNÉK
ÖRÖK ALKONYATBAN”

Mikor és mennyire lennénk képesek komolyan venni a természet bosszúját? Hát az őzekét, vagy a rókákét? Hogyan lesz a vadászból üzőtt vad, s kiből válik a gyilkos hóhéra? Hogyan lehet folyton a határon élni, vagy éppen mi egy gyilkosság pontos definíciója? Olga Tokarczuk nyugdíjazott hobbi-asztrológusa szokatlan, ám olykor megragadó válaszokat kínál fel nekünk.

A Nobel-díjas szerzőnő *Hajtsd ekédet a holtak csontjain át*¹ című regényét Körner Gábor fordításában, 10 évvel a lengyel eredeti megjelenését követően, a L'Harmattan Kiadó gondozásában olvashatjuk magyarul. Tokarczuktól nem idegen az élet nagy kérdéseinek boncolgatása, s ahogyan azt várhatjuk is tőle, jelen regényében is bőven akad a „nagy” kérdőjelekből. Ember és természet folytonos ütköztetésének egészen egyedi megvalósulása tárul fel a könyv lapjain. A természet bosszúja mára egy számos szempontból feldolgozott témává vált (elég, ha a különböző katasztrófafilmekre gondolunk), ám a lengyel író alkotása egy kifejezetten új megvilágításból közelíti meg a kérdést.

Tokarczuk regényében mindennaposak a határhelyzetek, sőt a határon élni egyenesen életformát jelent. A hősnő, s úgy egyáltalán egész világa folyton a peremen egyensúlyoz: élet és halál, emberi és állati, szellemi és testi feszül egymásnak, s diszharmóniájuk mentén, határikon csavarogva különleges utat járhatunk be. Még a regény műfaja is a határhelyzet jegyeit mutatja. Olyan krimi olvasunk, mely ugyanakkor erősen képvisel egyfajta morális természet- és állatvédő aktivista vonalat, s közben olykor visszaemlékezésként, vagy éppen naplóként is viselkedik. Leginkább a „radikálisan morális öko-krimi” kifejezéssel jellemezhetném Tokarczuk alkotását. Az ökológiai nézetek, az asztrológiai okfejtések, a véresen hátborzongató (néhol már horrorisztikus)

1 Olga Tokarczuk: *Hajtsd ekédet a holtak csontjain át*. Budapest, 2019, L'Harmattan Kiadó.

jelenetek mozaikként épülnek egymásba. A krimi gyakorta átfordul ezoterikus tanokon alapuló világmagyarázatba.

A folytonos határokon való szökdelés, s a kanyargó történetvezetés nem mindennapi olvasmányélményt nyújtott számomra, azonban sokszor inkább lankadt a figyelmem, elveszett az érdeklődésem, s két Duszejko-féle morális „hegyibeszéd” között akár arról is megfeledkeztem, ami a regény igazán izgalmas vonalát adja: a sorra bekövetkező, furcsábbnál furcsább gyilkosságokról. Míg a történet elbeszélésének inkább hátrányára van ez az állandó mozgás, addig a hullámozó feszültség, az elemek egymásnak feszülő harca inkább az előnyére válik. A szöveg hatására pontosan azt tesszük olvasóként, amit a történet szereplői is: Duszejko asszony figyelmeztetéseit figyelmen kívül hagyva feledkeznek meg a halálesetekről, nem veszik észre a szinte nyilvánvalót – így feledkezünk meg mi magunk is a gyilkosságokról, az elbeszélő mindennapjaiba mélyedünk, pedig a megoldás végig az orrunk előtt van.

A regényben elbeszélt történet időben, (de főleg) térben jól behatárolható. A már ismert kelet-európai, vadregényes tájak mégis mintha egy teljesen más, ismeretlen világot idéznének meg, s itt-ott még a Bodor-féle vidékek képeire is emlékeztetnek. Duszejko asszony sajátos törvényei szerint szemléli a világ rendjét, s nagyon is aktívan építi fel morális értékrendszerét, vagy éppen hozza meg ítéleteit. Erősen szubjektív és egyedi világát teljes testközelből, az asszony szemein keresztül nézhetjük. Pontosán annyit látunk, amennyit ő maga látni enged.

„Hányszor lehet holttesteket nézni? Sosincs vége? Fájdalmasan összeszorult a tüdőm, alig kaptam levegőt. Leültem a hóra, megint csorogni kezdtek a könnyeim. Éreztem saját testem roppant, elviselhetetlen súlyát. [...] Bánat, végtelen bánat, gyász minden egyes halott Állat után – sosem ér véget. Amint az egyik véget ér, kezdődik a másik: örökös gyászban vagyok. Ez az állapotom. Térdeltem a véres hóban, és simogattam a durva bundát; hideg és merev volt.”

Elbeszélésében a tragédiák sorozata, a gyilkosságok és a halál elviselhetetlen terhe sötétből a természet életteli zöldjére vált. A nyugdíjazott tanárnő egyik percben a bolygók állását kutatja, majd megindítóan beszél a gyász állapotáról, s közben nézetének igazán izgalmas szegmensei tárulnak fel. Kiemelkedőnek a nevek, a névadásra

vonatkozót tartom, ami alapjaiban nagyon közel áll a névmágia hiedelemköréhez. Saját nevét is gyűlöli használni, s mindenkinek és mindennek ő maga ad nevet. Szerinte ezek a nevek határozzák meg a legpontosabban az egyes entitásokat, s a nyelv eredeti funkciója is ez. Nagy Láb, Mumus, Hamuszürke: e totemnevek valamilyen elemi tulajdonságra hivatottak rámutatni, mely alapján az elnevező meghatározza a nevek tulajdonosait, s úgy tekint rájuk, mint akiket ez alapján jól ismer.

Ahogy a sötétség képes eltörölni az apró különbségeket, úgy a regény is rámutat a természeti és az emberi különbségeinek egymásba olvadására. Az emberek elállatiasodnak, az állatok emberibbé válnak. Az egyszerre naiv s mégis fennkölt Duszejkó asszony narrációja elvont módon mutat rá az anyag, a test, élet és halál valóságára. Ő maga egy a világ dolgairól elvont módon gondolkodó hobbi-asztrológus, kit ugyanakkor saját testisége, mondhatni testbe vetettsége determinál és korlátoz. Kezdetben egy Miss Marple karakterként csöppen bele az egymást követő gyilkosságokba: mindenhez köze van, ám senki nem veszi komolyan. Hétköznapijában Blake-fordító Dyzió mellett, de cselekedeteiben sokkal inkább a természet tolmácsaként, részmunkaidős végrehajtójaként lép fel, kinek megszólalásai nem kevés esetben kifejezetten gondolatébresztőre sikeredtek.

Mikor Duszejkó asszony megkérdezi az Írónőtől, hogy hogyan kellene hozzáfognia az emlékirataihoz, a nő azt válaszolja, hogy írjon le mindent, s aztán magától jönni fog az egész. Erre Duszejkó gondolatban felel, s kimondja a saját narrációjára, s ilyenképp a regény egy nagyobb hányadára vonatkozó „ars poeticát” is: *„Különös tanács. Nem szeretnék »mindent« leírni. Csak azt szeretném leírni, amit jónak és hasznosnak gondolok.”* Ugyan elbeszélésében sosem hazudik vagy tagad, mindig annyit, és csakis annyit árul el, amennyit sajátos nézetei alapján ő maga elégségesnek, „hasznosnak” vél. Így elbeszélésében és az abban elrejtett apró utalásokban, finom jelekben rejlik a regény szövegének különlegessége, igazán nagy csavarja.

A borzongató és rejtélyes történettől, melyben a vadászok válnak úzótt vadakká, s melyben a természet könyörtelen törvényei teret nyerne maguknak, elvártam valamilyen végső igazság, vagy legalábbis egy elfogadható igazságszolgáltatás kinyilvánítását, azonban ezt Tokarczuk regényétől nem kaptam meg. A morális problémák felvetése

mentén a természet nevében elkövetett gyilkosságok által Duszejko önnön bosszúja teljesedik csak be, melyből nem következik semmilyen kollektív tanulság. Ő maga pedig a társadalmi normák általi felelősségre vonás alól kibújva egy veszélyes és bolond vénasszony képében tetszeleg, s a természet önjelölt végrehajtójaként mondanivalója sohasem válik igazán érdemessé vagy eredményessé a közösség szemében. A morális vonal felébreszti a végső tanulság igényét, majd nem teljesíti azt, sőt visszájára fordítja, s pontosan a morál bukik meg elsősorban. Az asszony okfejtései cselekedetei révén utólagosan felülíródnak, kiüresednek. A krimi vonala ugyanakkor képes igazán nagy fordulatot nyújtani. A hiányosságok mellett a történetvezetés nagyszerű fogásai felvillannak, s inkább a szöveg szerkesztettsége, kiemelkedőbb részletei nyújtanak remek olvasmányélményt, mintsem maga a történet.

Azt mindenkinek magának kell eldöntenie, hogy mit vár el és mennyivel elégszik meg Olga Tokarczuk regénye kapcsán. Abban azonban biztosak lehetünk: az ember ebben a regényben nem bizonyult a teremtés csúcsának, sőt az igényesen elrendezett s öntörvényűen átértelmezett gyilkosságok nem csupán az ember bukására, hanem egyben az ösztönös igazságérzék s az igazságszolgáltatás csődjére is rámutatnak.

A mártír (vegyes technika, 110 x 850 cm)

A Székelyföld előfizetőinek és állandó támogatóinak névsora

Románia

MAGÁNSZEMÉLYEK

Dr. Ábrám Zoltán – Marosvásárhely
Abrán Tünde – Székelyudvarhely
Albert Ernő – Sepsiszentgyörgy
Albert Géza – Székelyudvarhely
Dr. Ambrus József – Székelyudvarhely
Andrási Ilona – Alsósófalva
András Pál – Bukarest
Angi Gyula – Marosvásárhely
Antal Attila – Csíkszereda
Dr. Antal Erzsébet – Csíkszentdomokos
Antal István – Székelyudvarhely
Br. Apor Csaba – Marosvásárhely
Dr. Aross Melinda – Székelyudvarhely
Árvay Katalin – Sepsiszentgyörgy
Asztalos István – Székelyudvarhely
Bács Károly – Csíkszereda
Bajna György – Gyergyószentmiklós
Bakcsi Anna – Madéfalva
Bakk-Dávid Enikő – Kézdivásárhely
Bakk Pál – Szentkatolna
Bakó Botond – Nagyenyed
Balázs Dénes – Csíkrákos
Dr. Balázs Lajos – Csíkszereda
Balázs Zsuzsanna-Erzsébet – Csíkszereda
Balázsi-Pál Etel – Csíkszereda
Bálint Csaba – Csíkszereda
Bálinth Erzsébet – Csíkszereda
Bán Kata – Székelyudvarhely
Barabás Imre – Gyergyóremete
Baracsi Levente – Arad
Baricz Lajos – Marosszentgyörgy
Bartha Árpád – Kászonújfalú
Bartha György – Csíkszereda
Bartha Imre – Székelyudvarhely

Bartók Melinda – Kézdivásárhely
Bartos Jenő – Jászvásár
Bege Károly – Gyergyócsomafalva
Benkő Levente – Magyarvita
Bernád Ilona – Marosvásárhely
Berszán Lajos – Gyimesfelsőlok
Berze Imre – Székelyudvarhely
Bethlen Anikó – Marosvásárhely
Bíró Ambrus Lenke – Székelyudvarhely
Bíró Gábor – Csíkmadaras
Dr. Bíró Gábor – Kézdivásárhely
Bíró Géza – Gyergyószentmiklós
Bíró László – Kalotaszentkirály
Bíró Levente-Tibor – Kézdivásárhely
Bíró Réka – Barót
Blénessy Jolán – Székelyudvarhely
Bocskay Vince – Szováta
Bodó István – Csíkszereda
Bodor Antal – Csíkszereda
Bodor Attila – Sepsiszentgyörgy
Bogdán László – Sepsiszentgyörgy
Bogdán Zsolt – Kolozsvár
Bogos Zsolt – Csíkszereda
Bojtor Attila – Gyulafehérvár
Borbáth Erzsébet – Csíkszereda
Borbély László – Csíkszereda
Borbély Tamás – Marosvásárhely
Borbély Zsolt Attila – Arad
Borboly Csaba – Csíkszereda
Dr. Borboly István – Gyergyócsomafalva
Dr. Borcsa János – Kézdivásárhely
Borsa István – Csíkszereda
Botár István – Csíkszereda
Bölöni Domokos – Marosvásárhely
B. Tomos Hajnal – Négyfalú
Buna Blanka Boróka – Tamásfalva
Burus János Botond – Csíkszereda

Czikó László – Búzásbesenyő
Czipa István – Kézdivásárhely
Czoppelt Julianna – Kovászna
Császár Vilmos – Csíkrákos
Csávossy György – Nagyvárad
Csatlós Mihály Levente – Kézdivásárhely
Cseh András – Csíkszereda
Cseke Péter – Kolozsvár
Ft. Msgr. Csíki Dénes – Nyárad-köszvényes
Csiki Zoltán – Parajd
Dr. Csiszár Anna – Marosvásárhely
Csiszer Imre Csaba – Csíkszereda
Csúcs Mária – Csíkszereda
Daczó Katalin – Csíkszépvíz
Dánél Sándor – Csíkszereda
Damó Csaba – Kézdivásárhely
Darkó Béla – Marosvásárhely
Daróczi Béla – Marosvásárhely
Ft. Darvas-Kozma József – Csíkszereda
Darvas Mária – Gyergyóalfalu
Dávid Gyula – Kolozsvár
Dávid Katalin – Székelyudvarhely
Dávid Zoltán – Kolozsvár
Deák Botond – Réty
Deák Ferenc – Csernáton
Deme László – Csernáton
Demeter Edit – Kézdiszentlélek
Dénes Balázs – Csíkszereda
Dénes Emőke – Homoródalmás
Dénes Erzsébet – Homoródszentpál
Dénes László – Nagyvárad
Dézsi Zoltán – Gyergyószentmiklós
Doboly Beatrice – Vajdahunyad
Dobos Sándor – Nagyvárad
Dimény János – Nagybacon
Dr. Dombi Csaba Ábel – Felsőbánya
Domokos Éva – Arad
Ft. Drócsa László – Nyárádszereda
Duma András – Klézse

Egyed Emese – Kolozsvár
Dr. Elek Sándor – Csíkszereda
Elekes András – Csíkpálfalva
Elekes Antal – Temesvár
Elekes Zsuzsanna – Gyergyóújfalu
Elekes Károly – Sepsiszentgyörgy
Elekes Péter – Kászontalíz
Erdei Márk – Gálospetri
Farkas Ambrus – Sepsiszentgyörgy
Farkas Antal – Székelyudvarhely
Farkas László – Gyergyócsomafalva
Farkas Miklós – Segesvár
Farkas Réka – Sepsiszentgyörgy
Fazakas Zoltán – Sepsiszentgyörgy
Fekete Albert – Csíkszereda
Fekete István – Csíkszereda
Ferencz Éva – Kézdivásárhely
Ferencz Gizella – Kézdivásárhely
Ferencz Imre – Csíkszereda
Dr. Ferencz László – Marosvásárhely
Dr. Finta Ella – Szilágyosomlyó
Fischer Alfréd – Székelyudvarhely
Fodor György – Székelyudvarhely
Fodor Levente – Csíkszőgöd
Dr. Fodor István – Csíkszereda
Fodor István – Sepsiszentgyörgy
Fodor Pál – Sepsiszentgyörgy
Forró László – Bukarest
Fuják Gyula – Csíkszereda (2 darab egyéves előfizetés)
Funariu Éva – Szeben
Fülöp Géza – Marosvásárhely
Fülöp Lajos – Székelykeresztúr
Fülöp Sándor – Gyergyóalfalu
Fülöp Tamás – Majlát
Fülöp-Török Réka – Kézdivásárhely
Gábor Emőke – Csíkszereda
Gajdó Albert – Csernáton
Gál Katalin – Gyergyóújfalu
Gáll Levente – Csíkmadaras
Gálfalvi György – Marosvásárhely
Gálfalvi Zsolt – Marosvásárhely

Dr. Garda Dezső –
 Gyergyószentmiklós
 Gáspár Sándor – Marosvásárhely
 Gazda Árpád – Magyarfenes
 Gazda József – Kovászna
 Geréd Gábor – Székelyudvarhely
 Gergely Borbála – Csíkszereda
 Dr. Germán Salló Márta – Maros-
 vásárhely
 Gulácsi Gizella – Marosvásárhely
 Györfi Jenő – Nyárádmagyarós
 Dr. Györfi Sándor – Csíkcsicsó
 Haáz Sándor – Székelyudvarhely
 Hadnagy Géza – Farkaslaka
 Hantz András – Kolozsvár
 Hegedűs Enikő – Csíkszereda
 Hegyi Sándor – Székelyudvarhely
 Hertza Mikola – Csíkszereda
 Dr. Holló Attila – Csíkszereda
 Hubert Sándor – Bukarest
 Illyés Ferenc – Székelykeresztúr
 Imecs Márton – Kolozsvár
 Imre Jolán – Csíkszereda
 Incze Szabó László – Marosvásár-
 hely
 Istvánffy Katalin – Torda
 Izsák Balázs Árpád – Marosvásár-
 hely
 Jakab Attila Árpád – Székelyudvarhely
 Jancsó Miklós – Kolozsvár
 Jankó András – Arad
 János Ágnes – Csíkszereda
 János Julianna – Csíkszereda
 Jánosi Bertalan – Csíkszereda
 Jánosi Csaba – Csíkszereda
 Joikits Attila – Szilágysomlyó
 József Álmos – Sepsiszentgyörgy
 Juhász B. Tünde – Csíkszereda
 Kacsó Elemér – Temesvár
 Kacsó József – Hármasfalu
 Kakas Zoltán – Sepsiszentgyörgy
 Káli Király István – Marosvásárhely

Gróf Kálnoky Tibor – Sepsikőröspatak
 Kánya József – Csíkszereda
 Kassay Vilmos – Csíkszereda
 Katona Lajos – Kolozsvár
 Kedves Béla – Gyimesközéplak
 Kémenes Bernadette – Gyergyó-
 szentmiklós
 Kerekes Ágnes – Nagyvárád
 Dr. Kerekes Jenő – Maksa
 Keresztes Éva – Brassó
 Dr. Kikeli Pál István – Marosvásár-
 hely
 Király Gyöngyi – Marosvásárhely
 Király László és Edit – Nagyenyed
 Király Zoltán – Kolozsvár
 Kiss Jenő – Sepsiszentgyörgy
 Kiss Lázárné Éva – Kézdivásárhely
 Kiss Lóránd – Marosvásárhely
 Kocsis László – Marosvásárhely
 Kolbert Tünde – Borszék
 Kolumbán Antal József – Zetelaka
 Kolumbán Gábor – Énlaka
 Kolumbán László – Székelyudvarhely
 Koncsag László – Szentegyháza
 Konsza Vilmos – Sepsiszentgyörgy
 Kónya-Hamar Zsuzsanna és Dr. Kó-
 nya-Hamar Sándor – Kolozsvár
 Kopacz Péter – Sepsiszentgyörgy
 Koszta Gabriella – Marosvásárhely
 Dr. Kovács Albert – Bukarest
 Kovács Barna – Marosvásárhely
 Kovács Béla – Érmihályfalva
 Kovács Emil Lajos – Szatmárnémeti
 Kovács Katalin – Csíkszereda
 Kovács Mária – Székelyudvarhely
 Kovács Piroska – Méréfalva
 Kovács Zsuzsanna – Bukarest
 Dr. Kozma Dezső – Kolozsvár
 Kozma-Péter Dénes – Zetelaka
 Köblös Attila – Kézdivásárhely
 Köllő Éva – Borszék
 Köllő Félix – Csíkszereda

- Kőszegi Enikő – Csíkszereda
Kristó Boróka – Csíkszereda
Dr. Kuna Tibor – Csíkszereda
Kürti Miklós – Kolozsvár
Laczkó-Albert Elemér – Gyergyó-
remete
Laczkó Szentmiklósi Endre –
Gyergyóremete
László Attila – Jászvásár
László Bakk Anikó – Kolozsvár
Lászlófy Pál István – Csíkszereda
Dr. László Ilona – Marosvásárhely
László Károly és Katalin – Kézdi-
vásárhely
Lázár Lilla – Csíkszereda
Lázár Pál – Marosvásárhely
Lehoczky Ferenc – Arad
Léstyán Dénes – Csíkszereda
Léstyán Sándor – Kézdivásárhely
Liker Henrietta – Székelykeresztúr
Loghin Gizella – Brassó
Lőrincz József – Székelyudvarhely
Luka Klára – Sepsikőröspatak
Madaras Lázár – Brassó
Mag István – Lövéte
Dr. Major Zoltán Zsigmond – Kolozsvár
Dr. Makai Magoss Csaba –
Felsőbánya
Markó Béla – Marosszentkirály
Markó Ilona – Csíkszentgyörgy
Márk Dezső – Csíkszereda
Dr. Marton József – Gyulafehérvár
Márton Ferenc – Temesvár
Márton Károly – Marosvásárhely
Mașteriu Erzsébet – Gyergyóremete
Dr. Máthé Dénes – Kolozsvár
Mátyás Endre – Szováta
Menyhárt Csaba – Marosvásárhely
Menyhárt Edit – Székelyudvarhely
Mester János – Marosvásárhely
Mester Zoltán – Szováta
Dr. Mészáros Gergely – Csíkszereda
Mihály András – Csíkszereda
Mihály Csaba – Csíkszentdomokos
Mihály János – Lövéte
Mihály Orsolya – Kolozsvár
Miklós Imre – Csíkszereda
Miklós Levente-József – Székely-
udvarhely
Miklós Sándor – Csíkszentlélek
Mikó Júlia – Brassó
Mikola Éva – Torja
Dr. Mild Edit – Sepsiszentgyörgy
Mincsor Erzsébet – Gyergyóremete
Mirk László – Csíkszereda
Molnár Csaba – Csíkszereda
Molnár Endre – Marosvásárhely
Murányi János – Székelyudvarhely
Nádudvary György – Brassó
Nagy Árpád – Csíkszentdomokos
Dr. Nagy Attila – Marosvásárhely
Dr. Nagy Béla – Székelyudvarhely
Nagy Benedek – Csíkszereda
Dr. Nagy Benedek – Csíkszentkirály
Nagy József – Gyergyóremete
Dr. Nagy Lajos – Sepsiszentgyörgy
Nagy Melinda – Nagyvárad
Nagy Sándor – Székelyudvarhely
Nemes Előd – Sepsiszentgyörgy
Németh Szilveszter – Csíkkarcfalva
Nete Mariana – Csíkszereda
Novák Sándor – Marosvásárhely
Oláh Sándor – Csíkszereda
Orbók Ilona – Csíkszereda
Pál Zoltán – Csíkdánfalva
Pálffy József – Csíkszereda
Papp Zoltán – Zilah
Pásztor Ferenc – Sepsiszentgyörgy
Péntek János – Kolozsvár
Pénzes Jenő – Bereck
Péter Éva – Csíkszereda
Péter Gergely – Csíkszereda
Péter Péter – Székelyudvarhely
Pethő Ilona – Csíkszereda

Petres Sándor – Csíkszereda
 Dr. Piros György – Csíkszereda
 Portik Bakai Ádám – Gyergyóremete
 (5 darab egyéves előfizetés)
 Dr. Puskás Attila – Marosvásárhely
 Dr. Rác Katalin – Marosvásárhely
 Ráduly János – Kibéd
 Rákosi István – Sepsiszentgyörgy
 Rákosi Zoltán – Sepsiszentgyörgy
 Rancz Árpád – Csíkszereda
 Rancz Gyárfás Zsuzsanna –
 Kézdivásárhely
 Rokaly József – Gyergyószentmiklós
 Russu Bors Tibor – Csíkszentkirály
 Sata Lóránd – Voluntari
 Sántha Emese – Marosvásárhely
 Ft. Sárközi Sándor – Csíkszereda
 Sárosi Csaba – Kézdivásárhely
 Sata Kinga Koretta – Magyarvita
 Sata Klára – Csíkszereda
 Ft. Sebestyén Péter – Marosvásárhely
 Seprődi József – Dicsőszentmárton
 Silye Béla – Székelyudvarhely
 Siklódi Olga – Székelyudvarhely
 Sipos László – Felvinc
 Sóbester Klára – Marosvásárhely
 Sófalvi László – Székelyudvarhely
 Sógor Árpád – Kolozsvár
 Sógor Csaba – Csíkvacsárcsi
 Sógor Géza – Kányád
 Sógor Gyula – Aranyosgyéres
 Dr. Soós Szabó Klára – Csíkszereda
 Straub Etelka – Nagyvárad
 Szabados Béla – Csíkszereda
 Szabó Attila – Nagyalambfalva
 Szabó Enikő – Szentegyháza
 Szabó Ferenc – Gyergyóditró
 Szabó Judit – Kézdivásárhely
 Szabó Judit – Csíksicsó
 Szabó Magdolna – Csíksicsó
 Szabó M. Barna – Székelyudvarhely
 Szabó Nándor – Csíkszereda

Szabó Piroska – Nagyvárad
 Dr. Szabó Sándor – Székelyudvarhely
 Szalai Attila Örs – Székelyudvarhely
 Szász-Bertalan Anna – Csíkszereda
 Dr. Szász Éva – Gyergyóalfalu
 Szász Zoltán – Székelyudvarhely
 Szatmári József – Marosvásárhely
 Szathmáry János – Gyergyószentmiklós
 Dr. Szatmári Sebestyén – Csíkszereda
 Dr. Szatmári Szabolcs – Marosvásárhely
 Szávai Márton – Énlaka
 Szebeni Norbert – Sepsiszentgyörgy
 Szekeres Adorján – Csíkszereda
 Székely Ágnes – Balánbánya
 Székely Ferenc – Vadasd
 Székely Szabó Zoltán – Marosvásárhely
 Széll (Horváth) Anna – Kolozsvár
 Szén Olga – Datk
 Szén Sándor – Siménfalva
 Szentes Gábor – Madéfalva
 Szilágyi István – Kolozsvár
 Szilágyi Németh Éva – Kolozsvár
 Dr. Szilveszter László Szilárd –
 Sáromberke
 Szőcs István – Szentegyháza
 Szőcs Viktor – Kovászna
 Tamás Béla – Csíkszereda
 Tamás Dénes – Réty
 Tamás Géza – Székelyudvarhely
 Tamás Huba – Homoródkarácsonyfalva
 Tamás Klára – Csíkszereda
 Tamás József – Csíkszereda
 Tánczos Vilmos – Kolozsvár
 Tankó Gyula – Gyimesközéplek
 Tapodi Zsuzsa – Sepsiszentgyörgy
 Tiboldi István – Csíkszereda
 Tódor Béla – Kézdiálbis
 Tódor Gábor – Homoródmás
 Tófalvi Zoltán – Marosvásárhely
 Tomonicska Ingrid – Csíkszentlélek
 Tóth Mária – Arad
 Tőke Mária Magdolna – Csíkszereda

Tótós Katalin – Zilah
 Török Áron – Sepsiszentgyörgy
 Török József – Lövété
 Török István – Koronka
 Dr. Török Sándor – Kovászna
 Tövissi Zsolt – Csíkszereda
 Tulit Ferenc – Csíkszereda
 Turos Judit – Marosvásárhely
 Ütő László – Székelykeresztúr
 Ványolós A. István – Székely-
 udvarhely
 Varga Edit – Gyergyóremete
 Vass Mária – Csíktaploca
 Vén Ferenc – Kézdiálbis
 Dr. Veress Albert – Csíkszereda
 Veres István – Szatmárnémeti
 Dr. Veress István – Szilágysomlyó
 Veress János – Kovászna
 Vetró András – Kézdivásárhely
 Vitályos Réka – Marosvásárhely
 Vitos László – Csíkszereda
 Vorzsák Margit – Csíkszereda
 Dr. Waczel Attila – Csíkkarcfalva
 Zágoni Elemér – Karcfalva
 Zrinyi István József – Mangalia
 Zöld János – Salamás
 Zsidó Enikő – Rugonfalva
 Zsidó Jolán – Székelykeresztúr
 Zsók József – Sepsiszentgyörgy
 Zsók László – Sepsiszentgyörgy

INTÉZMÉNYEK

Apáczai Csere János Pedagógusok
 Háza – Csíkszereda
 Dr. Balás Gábor Községi Könyvtár
 – Gyergyóremete
 Bernády Közművelődési Egylet –
 Szováta
 Csíki Székely Múzeum – Csíkszereda
 Csíkszépvízi Öregotthon – Csíkszépvíz
 Derex Com Kft. – Bukarest

Dokumentációs Könyvtár –
 Székelyudvarhely
 Exa-Trade Kft. – Székelyudvarhely
 Gyulafehérvári Római Katolikus Érsek-
 ség Csíkszeredai Segédpüspöksége
 Hargita Megyei Tanfelügyelőség –
 Csíkszereda
 Hargita Megyei Szociális és Gyerekvé-
 delmi Igazgatóság – Csíkszereda
 Haszmann Pál Közművelődési Egye-
 sület – Csernáton
 Iskolai Könyvtár – Szárazajta
 Iskolai Könyvtár – Székelyszáldobos
 Kájoni János Megyei Könyvtár –
 Csíkszereda (2 db. egyéves előfi-
 zetés)
 Keramika Kft. – Csíkszereda
 Kézdivásárhelyi Múzeum –
 Kézdivásárhely
 Kontur Kft. – Csíkszereda (5 db.
 egyéves előfizetés)
 Kovászna Megyei Alkotóközpont –
 Sepsiszentgyörgy
 Kovászna Megyei Könyvtár – Sepsi-
 szentgyörgy (2 db. egyéves előfi-
 zetés)
 Kovászna Megyei Tanács – Sepsi-
 szentgyörgy (5 db. egyéves előfi-
 zetés)
 Községi Könyvtár – Balánbánya
 Községi Könyvtár – Barátos
 Községi Könyvtár – Bardoc
 Községi Könyvtár – Bereck
 Községi Könyvtár – Bögöz
 Községi Könyvtár – Bölön
 Községi Könyvtár – Csernáton
 Községi Könyvtár – Csikdánfalva
 Községi Könyvtár – Csikkozmas
 Községi Könyvtár – Csikmadéfalva
 Községi Könyvtár – Csikpálfalva
 Községi Könyvtár – Csíkszentdomokos
 Községi Könyvtár – Csíkszentgyörgy

- Községi Könyvtár – Csikszentmárton
 Községi Könyvtár – Csikszentmihály
 Községi Könyvtár – Csikszentsimon
 Községi Könyvtár – Csikszépvíz
 Községi Könyvtár – Etéd
 Községi Könyvtár – Felsőboldogfalva
 Községi Könyvtár – Fenyéd
 Községi Könyvtár – Galócás
 Községi Könyvtár – Gelence
 Községi Könyvtár – Gidófalva
 Községi Könyvtár – Gyergyóalfalu
 Községi Könyvtár – Gyergyócsomafalva
 Községi Könyvtár – Gyergyóditró
 Községi Könyvtár – Gyergyószár-hegy
 Községi Könyvtár – Gyergyóremete
 Községi Könyvtár – Gyergyóújfalu
 Községi Könyvtár – Gyimesfelsőlok
 Községi Könyvtár – Gyimesközélpok
 Községi Könyvtár – Hídvég
 Községi Könyvtár – Homoródalmás
 Községi Könyvtár – Homoródszent-márton
 Községi Könyvtár – Kányád
 Községi Könyvtár – Kápolnásfalu
 Községi Könyvtár – Karcfalva
 Községi Könyvtár – Kászon
 Községi Könyvtár – Kézdiolyán
 Községi Könyvtár – Kézdiszentlélek
 Községi Könyvtár – Kommandó
 Községi Könyvtár – Korond
 Községi Könyvtár – Kökös
 Községi Könyvtár – Lemhény
 Községi Könyvtár – Lővéte
 Községi Könyvtár – Maksa
 Községi Könyvtár – Mikóújfalu
 Községi Könyvtár – Nagyajta
 Községi Könyvtár – Nagybacon
 Községi Könyvtár – Nyárád-magyarós
 Községi Könyvtár – Oklánd
 Községi Könyvtár – Oroszhegy
 Községi Könyvtár – Ozsdola
 Községi Könyvtár – Parajd
 Községi Könyvtár – Réty
 Községi Könyvtár – Románandrásfalva
 Községi Könyvtár – Sepsibodok
 Községi Könyvtár – Sepsikőröspatak
 Községi Könyvtár – Siménfalva
 Községi Könyvtár – Székelyderzs
 Községi Könyvtár – Székelyvarság
 Községi Könyvtár – Szentábrahám
 Községi Könyvtár – Szenterzsébet
 Községi Könyvtár – Torja
 Községi Könyvtár – Újszékely
 Községi Könyvtár – Uzon
 Községi Könyvtár – Váralja
 Községi Könyvtár – Vargyas
 Községi Könyvtár – Zabola
 Községi Könyvtár – Zágón
 Községi Könyvtár – Zetelaka
 Kulturális Központ – Gyergyószentmiklós
 Magyarországi Főkonzulátusa – Csikszereda
 Manpres Distribution Kft. – Bukarest
 Nagy István Művészeti Líceum – Csikszereda
 Németh Géza Egyesület – Csikszereda
 Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kolozsvár
 Nemzeti Színház – Marosvásárhely
 Polgármesteri Hivatal – Csikszereda (5 db. egyéves előfizetés)
 Római Katolikus Plébánia – Túr
 Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége – Csikszereda
 Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége Erdővidéki Szervezete – Nagybacon
 Sabi Team Biztosítási Ügynök Kft. – Csikszentlélek

Salamon Ernő Líceum – Gyergyó-
szentmiklós
Sapientia Alapítvány – Kolozsvár
Sapientia Egyetem Könyvtára –
Csíkszereda
Székely Nemzeti Múzeum – Seps-
szentgyörgy
Szent Erzsébet Öregotthon – Gyer-
gyószentmiklós
Tamási Áron Gimnázium – Székely-
udvarhely
Tamási Áron Színház – Sepsiszent-
györgy
Tarisznyás Márton Múzeum – Gyer-
gyószentmiklós
Temesvári Római Katolikus Püspök-
ség – Temesvár
Tortoma Kft. – Barót
Unitárius Parókia – Marosvásárhely
Városi Könyvtár – Barót
Városi Könyvtár – Borszék
Városi Könyvtár – Gyergyószent-
miklós
Városi Könyvtár – Kézdivásárhely
Városi Könyvtár – Kovászna
Városi Könyvtár – Maroshévíz
Városi Könyvtár – Székelyudvarhely
Városi Könyvtár – Szentegyháza
Városi Könyvtár – Tusnádfürdő
Városi Művelődési Ház – Barót
Br. Wesselényi Miklós Városi Könyv-
tár – Kézdivásárhely
Zetelaka Község – Zetelaka

Magyarország

MAGÁNSZEMÉLYEK

Abafáy-Deák Csillag – Budapest
Ágh István – Budapest
Alföldy Jenő – Kecskemét
André András – Martonvásár
Dr. Antal Balázs – Budapest
Bakos József – Budapest

Dr. Balássy Péter – Szombathely
Bálint Gábor – Dabas
Barta László – Budapest
Dr. Bartók Gergely – Budapest
Báthori Csaba – Budapest
Beke Mihály András – Budapest
Benke Éva – Paks
Bereczky Gábor – Budapest
Bertha Zoltán – Debrecen
Bíró Miklós – Budapest
Birtalan Ferenc – Budapest
Dr. Botz Lajos – Pécs
Bodor Ádám – Budapest
Borbás János – Veszprém
Bozó Zoltán – Szentes
Burján Pál – Pécs
Czakó Gábor – Budapest
Császár Zoltán – Budapest
Csender Levente – Üröm
Csontó Lajos – Pilisborosjenő
Dávid Ferenc – Szentes
Dávid Gyula – Szigetszentmiklós
Dr. Demeter Béla – Szikszó
Demse Márton – Budapest
Dr. Dobos László – Budapest
Dr. Erdei Antal – Gyöngyössolymos
Farkas Zoltán – Veszprém
Fazekas Edit – Cegléd
Dr. Fázsy Szabolcs – Budapest
Fejér Istvánné – Szentes
Fekete Béláné – Budapest
Fekete Miklós – Szeged
Ferenz Ernő – Páty
Dr. Ferenczi Tibor – Budapest
Dr. Ferencz Csaba – Budapest
Ferencz I. Szabolcs – Budapest
Fritsch László – Budapest
Dr. Fülekgyörgy – Budapest
Fürjesi Csaba – Budapest
Füzi Michael Stephan – Budapest
Dr. Gál József – Budapest
Gálffy Attila – Budapest

-
Gátay István – Devecser	Kulcsár Júlia – Budapest
Dr. Gottwald Péter – Győr	Dr. Kussinszky Péter – Budapest
Guba Pál – Miskolc	Kuti József – Tura
György Tünde – Budapest	Láng Gusztáv – Táplánszentkereszt
Gyurka Eta – Budapest	László János – Debrecen
Hankó Zoltán – Kistarcsa	Lezsák Sándor – Budapest
Harmath Iona – Baja	Lezsák Tibor – Budapest
Dr. Hartványi Tamás – Győr	Dr. Lukács Csaba – Fonyód
Dr. Hegedűs Imre János – Budapest	Dr. Lukács József – Székesfehérvár
Herman Levente – Budapest	Maczkó Gergő – Pogány
Horváth Zoltán és Imecs Emese – Budapest	Makai Judit – Budapest
Ilia Mihály – Szeged	Márkus Béla – Debrecen
Iancu Laura – Velence	Máriás József – Nyíregyháza
Jámbor Zoltánné – Makó	Márton Károly – Hőgyész
Grófné Jancsó Zsuzsanna – Kalocsa	Márton Lajos – Budapest
Ifj. Jancsó Gyula – Budapest	Dr. Medgyessy István – Debrecen
Jancsó Gyula – Dunapataj	Mészáros János – Gödöllő
Jancsó Klára Katalin – Biatorbágy	Miklós András – Miskolc
Dr. Jánosy Ildikó Kinga – Szeged	Dr. Molnár Jenő – Budapest
Jánosiné Dandui Gyöngyi – Budapest	Molnár Levente – Szigetmonostor
Kántor József – Baja	Molnár Sándor – Balatonfüred
Karap Ágnes – Budapest	Murányi Sándor Olivér – Budapest
Dr. Kata Mihály – Szeged	Dr. Nám Lóránt – Szombathely
Keppel Gyula – Budapest	Németh Zsolt – Budapest
Király István – Mezőkovácsháza	Dr. Nyakasné Lázár Anna – Budapest
Dr. Kiss András – Pócsmegyer	Dr. Obrusánszky Borbála – Mende
Kiss Anna – Budapest	Dr. Oszoly Tamás – Budapest
Kiss Bálint – Budapest	Pálfi Sándorné – Berettyóújfalu
Kiss Éva – Budapest	Pappné Németh Andrea – Eger
Dr. Kiss Ferenc – Csersegtomaj	Pappné Pongrácz Csilla – Dunabogdány
Kis Krisztián Bálint – Szolnok	Papp Péter – Budapest
Kisslaki László – Kéthely	Pataki Gábor Zsolt – Budapest
Kollár Albin – Dunakeszi	Paulovics Tamás – Szentés (4 darab egyéves előfizetés)
Kósa Lajos – Debrecen	Péterfy Lajos – Bakonyszücs
Kosztá Csaba – Sukoró	Péter László – Szeged
Kovács Árpád – Ugod	Dr. Pocsay Gábor – Gyula
Dr. Kovács Klára – Császár	Polóny Levente – Budapest
Kökényessy Szilárd – Budapest	Pomogáts Béla – Budapest
Kőfalvi Magdolna – Budapest	Dr. Porcza Antal – Mosonmagyaróvár
Dr. Kőrös Erzsébet – Győr	Prohászka Géza – Balatonfüred
Dr. Kukorelly Pál – Keszthely	

Dr. Sándor Pál – Simontornya
 Serdült Benke Éva – Paks
 Silay Ferenc – Szeged
 Simai László – Veszprém
 Dr. Szabó Béla – Göd
 Szakolczay Lajos – Budapest
 Száraz Miklós György – Budapest
 Szarka Gábor – Pomáz
 Szarvas László – Tura
 Szathmári István – Zsadány
 Szász-Fejér István és Katalin – Mosonmagyaróvár
 Dr. Székely András Bertalan – Isaszeg
 Székely László – Budapest
 Szeles András – Encs
 Szepessy Béla – Nyíregyháza
 Szigeti Lajos – Budapest
 Dr. Szőnyi László Pál – Budapest
 Dr. Tekes Kornélia – Budapest
 Tiffán Zsolt – Villány
 Tomán Sándor – Szegvár
 Tóth Erzsébet – Budapest
 Tóth Wessely László – Budapest
 Tornai József – Érd
 Tők János – Kecskemét
 Dr. Udvarhelyi Olivér – Veszprém
 Ungváry Rudolf – Budapest
 Dr. Varga István – Orosháza
 Dr. Varga Péter Pál – Budapest
 Vargha György – Tápióbicske
 Várhelyi Gyula – Tokaj
 Dr. Várszegi László – Pécs
 Dr. Vass Ágnes – Budapest
 Vass Szabolcs – Parád
 Dr. Veress Gábor – Balatonfüred
 Vincze Gábor – Deszk
 Vitályos Ágnes – Budapest
 Vörös István – Budapest
 Zalán Tibor – Budapest
 Zsolnai József – Hernád

INTÉZMÉNYEK

Algyői Faluház és Könyvtár
 – Algyő
 Baka István Alapítvány – Szeged
 Bouchal Kft. – Budapest
 Eötvös Loránd Kutatóhálózat Titkarsága – Budapest
 Erdély Barátainak Köre Kulturális Egyesület – Szolnok
 Etnoproject Bt. – Isaszeg
 Írók Boltja (8 db. egyéves előfizetés) – Budapest
 Könyvtárellátó Kht. – Budapest
 Magyar Földgáztároló Zrt., Fritsch László – Budapest
 Magyar Katolikus Rádió ZRT – Budapest
 Magyar Patrióták Közossége – Budapest
 MTA Társadalomtudományi Központ – Budapest
 MTA Titkárság – Budapest
 Mogyoróssy János Városi Könyvtár – Gyula
 Móra Ferenc Népszínház Közhasznú Egyesület – Algyő
 Országgyűlés Hivatala – Budapest
 – 2 db. egyéves előfizetés
 Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság – Budapest
 Ötágú Síp Kulturális Egyesület – Szeged
 Paksi Közművelődési Nonprofit Kft. – Paks
 Páholy Irodalmi Egyesület – Pécs
 Péterház Panzió – Szentés
 Robinson Tours Kft. – Balatonfüred
 Szegedi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára – Szeged
 Dr. Varga Péter Pál Országos Gerincgyógyászati Központ – Budapest

Amerikai Egyesült Államok

Borbély Melinda – Laguna Beach

Farkas Szabolcs – Milwaukee
 Fodor Albert – New York
 Kirják Attila – New York
 Kiss István – Hawley
 Kovács Árpád – Maryland
 Dr. Line Gábor György – Florida
 Ozsváth Ildikó – New York

Anglia

Sárközi Mátyás – London

Ausztrália

Leontine von Rheinberg – Melbourne

Ausztria

Dr. Bartók Miklós – Leopoldsdorf
 Csipkó László – Bécs
 Csutak Magda – Bécs
 Dr. Forbáth Klára – Bécs
 Gellérd Andor – Bécs

Finnország

Petteri Laihonon – Jyväskylä

Franciaország

Buna István – Antony
 Dènes-Pichot Hanga – Chécy
 Langrand-Escure Tünde – St. Pêray
 Párizsi Magyar Intézet – Párizs

Izrael

Lichtenegger Vera – Nesher

Németország

Dr. Dobó Attila – Rheine
 Dr. Dobó Tibor – Demmin
 Gaál Julianna – Aalen
 Haáz Katalin – Braunschweig
 Juliana Johrend – Buchen
 Kisslaki László – Steinbach
 Schultz Orsolya – Rostock
 Szabó Kristóf Imre – Düsseldorf

Szakács-Konnerth Mihály –
 Friedrichshafen
 Száva Péter – Krefeld
 Dr. Wieser Györgyi – Starnberg

Svédország

Antal Imre – Ljungby
 Csata Attila – Västra Frölunda
 Szentkirályi Csaga – Vällingby
 Török Ernő – Vällingby

Szerbia

Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium
 és Kollégium – Zenta
 Fekete J. József – Zombor
 Jovan Jovanovic Zmaj Általános Is-
 kola – Magyarakanizsa
 Kosztolányi Dezső Tehetséggondozó
 Nyelvi Gimnázium – Szabadka
 Nagybecskerek Gimnázium –
 Nagybecskerek
 Rancz Károly – Pancsova
 Tari István – Óbecse

Szingapúr

Marosi Gábor – Szingapúr

Szlovákia

Fehér István – Komárom
 Kiss Mónika – Órös
 Pallér Péter – Komárom
 Selye János Gimnázium – Komárom

Olaszország

György Alfréd – Róma
 Kovács Gergely – Róma

Oroszország

Dr. Fazekas Márta – Moszkva

Ukrajna

Vári Fábán László – Mezővári

Magyarországon a *Székelgyöld* folyóirat
 a *Magyar Napló* szerkesztőségében rendelhető meg:
 1092 Budapest, Ferenc krt. 14 sz., postán: 1450 Budapest, Pf. 77

SZÉKELY KÖNYVTÁR

111MD30 0301

1. Székely népballadák	35,00 lej
2. Mikes Kelemen: <i>Törökországi levelek</i>	35,00 lej
3. Tamási Áron: <i>Ábel a rengetegben</i>	35,00 lej
4. Böződi György: <i>Székely bánja</i>	35,00 lej
5. Kányádi Sándor: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
6. Apor Péter: <i>Metamorphosis Transylvaniae</i>	35,00 lej
7. Benedek Elek: <i>Székely népmesék</i>	35,00 lej
8. Tamási Áron: <i>Ábel az országban</i>	35,00 lej
9. Zsögödi Nagy Imre: <i>Följegyzések</i>	35,00 lej
10. Farkas Árpád: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
11. Hermányi Dienes József: <i>Nagyenyesi Demokritus</i>	35,00 lej
12. Tomcsa Sándor: <i>Válogatott írások</i>	35,00 lej
13. Tamási Áron: <i>Ábel Amerikában</i>	35,00 lej
14. Balázs Ferenc: <i>A rög alatt</i>	35,00 lej
15. Király László: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
16. Székely népdalok	35,00 lej
17. Kóváry László: <i>Székelyhonról</i>	35,00 lej
18. Márton Áron: <i>Válogatott írások és beszédek</i>	35,00 lej
19. Szabó Gyula: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
20. Páll Lajos: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
21. Cserei Mihály: <i>Erdély históriája I.</i>	35,00 lej
22. Cserei Mihály: <i>Erdély históriája II.</i>	35,00 lej
23. Tompa László: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
24. Tamási Áron: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
25. Vári Attila: <i>Volt egyszer egy város</i>	35,00 lej
26. Régi székely költők	35,00 lej
27. Kriza János: <i>Székely népmesék</i>	35,00 lej
28. Petelei István: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
29. Tamási Áron: <i>Hazai tükör</i>	35,00 lej
30. Ferenczes István: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
31. Bod Péter: <i>Szent Hiláriu</i>	35,00 lej
32. Jancsó Benedek: <i>Válogatott írások</i>	35,00 lej
33. Szabédi László: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
34. Cseres Tibor: <i>Foksányi szoros</i>	35,00 lej

35. Csiki László: <i>Titkos fegyverek</i>	35,00 lej
36. Székely népi imádságok	35,00 lej
37. Tamási Áron: <i>Publicisztikai írások</i>	35,00 lej
38. Horváth István: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
39. Kurkó Gyárfás: <i>Nehéz kenyér</i>	35,00 lej
40. Bogdán László: <i>Az ördög Háromszéken</i>	35,00 lej
41. Bölöni Farkas Sándor: <i>Utazás Észak-Amerikában</i>	35,00 lej
42. Sánta Ferenc: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
43. Fodor Sándor: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
44. Székely János: <i>A nyugati hadtest</i>	35,00 lej
45. Szócs Géza: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
46. Tivai Nagy Imre: <i>Cirkálások szeredai emlékeimből</i>	35,00 lej
47. Tamási Áron: <i>Szülőföldem</i>	35,00 lej
48. Kemény János: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
49. Ignác Rózsa: <i>Torockói gyász</i>	35,00 lej
50. Markó Béla: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
50+ Siklódy Ferenc: <i>Könyvjegyek I.</i>	35,00 lej
51. Szentkatolnai Bálint Gábor: <i>Válogatott művek</i>	35,00 lej
52. Benedek Elek: <i>Édes anyaföldem! I.</i>	35,00 lej
53. Benedek Elek: <i>Édes anyaföldem! II.</i>	35,00 lej
54. Böződi György: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
55. Czegő Zoltán: <i>Katonabogár</i>	35,00 lej
56. Régi székely írók	35,00 lej
57. Nagybacsoni Nagy Vilmos: <i>Végzetes esztendők</i>	35,00 lej
58. Domokos Pál Péter: <i>Moldvai útjaim</i>	35,00 lej
59. Szemlér Ferenc: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
60. Györffi Kálmán: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
61. Bartha Miklós: <i>Nemzetpolitikai írások</i>	35,00 lej
62. Tamási Áron: <i>Bölcső és Bagoly</i>	35,00 lej
63. Székely János: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
64. Ágoston Vilmos: <i>Godir és Galanter</i>	35,00 lej
65. Sütő István: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
66. Orbán Balázs: <i>Válogatott írások és beszédek</i>	35,00 lej
67. Tamási Gáspár: <i>Vadon nőtt gyöngyvirág</i>	35,00 lej
68. Beke György: <i>Föld és lélek. Székely riportok</i>	35,00 lej
69. Ferencz Imre: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
70. Mózes Attila: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
71. Kacsó Sándor: <i>Válogatott írások</i>	35,00 lej
72. Tamás Menyhért: <i>Vigyázó madár</i>	35,00 lej

73. Szőcs Kálmán: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
74. Lőrincz György: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
75. Tánczos Vilmos: <i>Elejtett szavak</i>	35,00 lej
76. Kőrösi Csoma Sándor <i>az újabb kutatások tükrében</i>	35,00 lej
77. Tamási Áron: <i>Jégtörő Mátyás</i>	35,00 lej
78. Székely költők <i>az árnyékos oldalról</i>	35,00 lej
79. Panigay Róbert: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
80. Magyari Lajos: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
81. <i>Látom az életem nem igen gyönyörű – A madéfalvi veszedelem tanúkihallgatási jegyzőkönyve 1764</i>	35,00 lej
82. Székely írók <i>az árnyékos oldalról</i>	35,00 lej
83. Paál Árpád: <i>Válogatott írások</i>	35,00 lej
84. Székely János: <i>Három dráma</i>	35,00 lej
85. Egyed Péter: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
86. Bartalis János: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
87. Tamási Áron: <i>Négy dráma</i>	35,00 lej
88. Fábíán Ernő: <i>Válogatott írások</i>	35,00 lej
89. Molnár H. Lajos: <i>Volt egyszer egy udvar I.</i>	35,00 lej
90. Molnár H. Lajos: <i>Volt egyszer egy udvar II.</i>	35,00 lej

A könyvek megvásárolhatók vagy megrendelhetők
a Székelyföld szerkesztőségében
vagy online a www.szekelyfoldfolyoirat.ro oldalunkon.

